

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης, 'Η βελτίωση τῶν νέων ἀπαγορεύεται • **Κώστας Βούλγαρης**, 'Απ' τὸ '89 στὸ '99
• **Άγγελος Έλεφάντης**, 'Ο Συνασπισμὸς δὲν πῆγε καλὰ • **Γιώργος Μαργαρίτης**, 'Η ἠθικὴ τῶν «ἀξιῶν τῆς διεθνοῦς κοινότητος» • **Πασκάλ Μπονιφάς**, Κίνδυνος! Τὰ κράτη πολλαπλασιάζονται • **Άριστοτέλης Τύμπα**, Γιά τὰ ἐξυπνα ὄπλα • **Εὐάγγελος Ι. Μανωλᾶς**, 'Η ἐφημερίδα καί ἡ διδασκαλία τῆς Κοινωνιολογίας στὸ Λύκειο • **Βάσω Κινιτῆ**, **Άριστείδης Μπαλιτᾶς**, **Τζέιμς Κόναντ**, 'Αλήθεια ἢ ἐλευθερία; Μία φιλοσοφικὴ συζήτηση μὲ πολιτικὲς προεκτάξεις • **Γιώργος Φουρτούνης**, Γιά τὴ φιλοσοφικὴ στράτευση • **Νόρα Σκουτέρη - Διδασκάλου**, 'Η μεσογειακὴ τῆς «Μεσογείου» • **Κλαίρη Μισοτάκη**, Τὸ ὕφος μιᾶς μέρας μὲ τὸ κλειδί τῆς Νίκης 'Αναστασία • **Κώστας Βούλγαρης**, 'Από τῆς τελευταίας ἐκδόσεως

Μηνιαία Ἐπιθεώρηση • Ἰούνιος 1999 • τεῦχος 65 • δρχ. 1000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ιούνιος 1999
τεύχος 65 • δρχ. 1000

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Έλλάδα
Έτήσια (12 τεύχη): 10.000 δρχ.
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 5.000 δρχ.
Φοιτητική (12 τεύχη): 7.500 δρχ.
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 15.000 δρχ.

Ευρώπη
Έτήσια (12 τεύχη): 12.000 δρχ.

Άλλες χώρες
Έτήσια (12 τεύχη): 15.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός:
Άγγελος Έλεφάντης
Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποχ. Πλατεία Μητροπόλεως 146
άριθ. λογ. 403988-23
ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ-ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Κέρκροπος 2 Άθήνα 10558
τηλ. 3239.645 • FAX 3227.706
Έκτύπωση: Άφοι Χρυσοχοΰ
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Άγγελος Έλεφάντης, Η βελτίωση των νέων
άπαγορεύεται 5
Κώστας Βούλγαρης, Άπ' τό '89 στό '99 6

Άγγελος Έλεφάντης, Ό Συνασπισμός δέν
πήγε καλά 8
Γιώργος Μαργαρίτης, Η ήθική των «άξιών
της διεθνούς κοινότητας» 10
Πασκάλ Μπονιάς, Κίνδυνος! Τά κράτη
πολλαπλασιάζονται 13
Άριστοτέλης Τύμπας, Για τά έξυπνα όπλα 16
Δρ. Ευάγγελος Ι. Μανωλάς, Η έφημερίδα και
ή διδασκαλία της Κοινωνιολογίας στό Λύκειο 20
Βάσω Κιντή, Άριστείδης Μπαλτάς, Τζέιμς Κόναντ,
Άλήθεια ή έλευθερία; Μία φιλοσοφική συζήτηση
μέ πολιτικές προεκτάσεις 22
Γιώργος Φουρτούνης, Για τή φιλοσοφική στρατεύση ... 29
Νόρα Σκουτέρη - Διδασκάλου, Η μεσογειακότητα
της «Μεσογείου» 36

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Κλαίρη Μιτσοτάκη, Τό ύφος μιās μέρας μέ τό κλειδί
της Νίκης Άναστασία 42
Κώστας Βούλγαρης, Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις 45

Φωτογραφία έξωφύλλου: Vincent van Gogh,
Wheatfield with Reaper.

Ἡ βελτίωση τῶν νέων ἀπαγορεύεται

Τὸ χειμῶνα πού πέρασε ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν μαθητῶν τῶν Λυκείων καί τῶν Γυμνασίων τῆς χώρας ἔζησε μέσα σέ ἀναβρασμό. Καταλήψεις, διαδηλώσεις, ὀργή. Γιατί, τό ὀνομαζόμενο ὑπουργεῖο Παιδείας δέν θέλησε ν' ἀλλάξει οὔτε κεραία ἀπό τή περιβόητη μεταρρύθμιση τῆς ἐκπαίδευσης πού ἐπέβαλε. Κι ἔρχονται τώρα οἱ πρῶτοι καρποί: τά φροντιστήρια γιγαντώθηκαν ὅσο ποτέ ἐνῶ προβλέπεται ὅτι ἓνας στούς πέντε ἢ ἕξι μαθητές τῆς Α' καί Β' Λυκείου θά μείνουν στήν ἴδια τάξη. Θά μείνουν στήν ἴδια τάξη ὄχι γιατί ἀπέτυχαν σέ τοῦτες τίς ἐξετάσεις ἀλλά γιατί, μέ τήν κατάργηση τῶν «μεταξισταστέων», τοῦς ἀφαιρέθηκε τό δικαίωμα καί ἡ δυνατότητα νά ξαναδοκιμάσουν καί νά ξαναδοκιμασθοῦν. Καταργήθηκε δηλαδή τό δικαίωμα νά βελτιωθοῦν. Ἐνας στούς πέντε στήν ἴδια τάξη ἀνεκλήτως, πού σημαίνει γιά μερικές δεκάδες χιλιάδες μαθητές ὀριστική ἀποχώριση ἀπό τίς σχολικές τάξεις καί ἔνταξη στίς τάξεις τοῦ χαβαλέ, τῆς καφετέριας, τοῦ χουλιγκανισμοῦ, τῆς ἀγραμματοσύνης, τῆς ἀδίκης κατάρτας πού θά ψάχνει ἀπεγνωσμένα γιά κάποιον ψευτομεροκάματο. Γιατί βέβαια ὅσοι τώρα μένουν στήν ἴδια τάξη, στή συντριπτική τους πλειοψηφία, προέρχονται ἀπό τίς κατώτερες κοινωνικές τάξεις, ἀπό ἐκεῖνες τίς τάξεις πού οὔτε τά μορφωτικά ἐφόδια οὔτε τά οικονομικά μέσα τῆς οἰκογένειας εἶναι τέτοια πού θά μπορούσαν νά βοηθήσουν τοῦς μαθητές. Δέν ἀντέχουν ὄλοι οἱ οἰκογενειακοί προϋπολογισμοί στά πρωτοκλασάτα φροντιστήρια καί τά πανάκριβα «ἰδιαιτερα».

Ἄλλά γιατί ὅλα αὐτά; Τόσο ἀνόητο εἶναι τό ὑπουργεῖο Παιδείας ὥστε νά μήν καταλαβαίνει ὅτι ἡ κατάργηση τῆς δευτέρας ἐξεταστικῆς δοκιμασίας αὐξάνει τή στρατιά τῶν ἀγγραμμάτων; Δέν γνωρίζει, αὐτό πού ἀπό πάντα ἦταν γνωστό, ὅτι ἡ ἐπανάληψη εἶναι μήτηρ πάσης μαθήσεως; Εἶναι τόσο ἐπιπόλαιο νά πιστεύει ὅτι αἰτία τῆς σχολικῆς ἀποτυχίας εἶναι ἡ «φυσική» ὀκνηρία τῆς ἐφηβείας ἢ τό ὅτι οἱ νέοι ἔχασαν τόν καιρό τους μέ τίς καταλήψεις καί τίς διαδηλώσεις, ἐνῶ θά ἔπρεπε νά στρωθοῦν στή δουλειά, ὅπως τοῦς νουθετοῦσε καί ὁ ἀρχιεπίσκοπος;

Ἀκόμη κι ἂν ἰσχύουν ὅλα αὐτά χρέος τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας θά ἦταν νά δώσει τή δυνατότητα στούς μαθητές νά βελτιωθοῦν, ἡ ἀποτυχία νά τοῦς κάνει νά θελήσουν τήν ἐπιτυχία, νά προαχθοῦν, νά μήν ἐγκαταλείψουν πρόωρα τό σχολεῖο. Ἡ ἐγνωσμένη ὅμως, μέσα στήν πρακτική του, πρόθεση τοῦ Ὑπουργείου εἶναι αὐτό ἀκριβῶς πού συμβαίνει: νά μειωθεῖ ὅσο τό δυνατόν ὁ σχολικός πληθυσμός πού διεκδικεῖ μιά θέση στά ἀνώτατα ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα, στά ΑΕΙ καί ΤΕΙ τῆς χώρας. Ὡστε, κάτι ἐξ αἰτίας τῆς δημογραφικῆς μείωσης τοῦ σχολικοῦ πληθυσμοῦ καί κυρίως χάρη στό δρακόντειο ἐξεταστικοκεντρικό σύστημα πού ἐπέβαλε, τό ὅποιο ἐπιπλέον δέν μποροῦν νά παρακολουθήσουν οἱ ἀσθενέστερες τάξεις, οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ Λυκείου νά εἶναι περίπου ὅσοι καί οἱ θέσεις στά ΑΕΙ-ΤΕΙ τῆς χώρας. Ὡστε, ἀφοῦ δέν μπορεί διότι δέν θέλει νά ἀναμορφώσει τά Πανεπιστήμια γιά νά μποροῦν νά δεχθοῦν ὅσο τό δυνατό περισσότερους φοιτητές, μειώνει τόν ἀριθμό ἐκείνων πού φτάνουν μπροστά στίς πύλες του. Χέρι πονάει χέρι κόβει. Αὐτή εἶναι ἡ «φιλοσοφία» του, πού θά ἔλεγε καί τό ἴδιο. Καί εἶναι ταξικότερη αὐτή ἢ φιλοσοφία ἐκτός ἀπό βαθιά ἀντιδραστική.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ὑστερόγραφο: Σοβαρές μελέτες, διεθνῶς καί στόν τόπο μας, ἔχουν δείξει ὅτι τό μεγαλύτερο ποσοστό ναρκομανῶν καί νεανικῆς ἐγκληματικότητας προέρχεται ἀπό τοῦς νέους πού ἐγκαταλείπουν πρόωρα τό σχολεῖο. Καί εἶναι φυσικό ἂν τό καλοσκεφτοῦμε: τό σχολεῖο ὄχι μόνο μορφώνει ἀλλά καί προστατεύει καί ὀργανώνει τή ζωή καί παρέχει μιά κοινότητα ἔνταξης. Ἄλλως ὅμως σκέφτεται τό ζήτημα τό Ὑπουργεῖο Παιδείας. Ἡ βελτίωση τῶν νέων ἀπαγορεύεται.

'Απ' τό '89 στό '99

Η κατάρρευση τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» συμπαρέσυρε, ὡς ἦταν φυσικό, ἄκριτους ὑποστηρικτές καί σφοδρούς κατακριτές του, ὅλους ὅσοι ὀρίζονταν «σέ τελευταία ἀνάλυση» ἀπό τήν Ἀριστερά. Ὅπως ὅποτε εὐνόησε γόνιμες ἀπεμπλοκές, ἀλλά ταυτόχρονα ἀπελευθέρωσε καί δυνάμεις πού σίγουρα δέν ἐγγράφονται στήν «πρόοδο», ὅπως καί νά τήν ὀρίσουμε αὐτή. Κατά τή δεκαετία πού μεσολάβησε καί, πιστεύω, μέσα στόν ἀπόηχο αὐτῆς τῆς κατάρρευσης, σημειώθηκε ἕνας ριζικός ἐπαναπροσδιορισμός τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς σκέψης, πού διαπιστώθηκε σέ ὅλο του τό εὖρος στήν κρίση τοῦ Κόσοβο. Οἱ ἀντιθέσεις καί οἱ διαχωριστικές γραμμές ἄλλαξαν δραματικά, ἔτσι πού λίγα μόνο πράγματα θυμίζουν τό πρὶν τοῦ '89 τοπίο. Ἄλλαξε καί ἡ Ἀριστερά καί νέοι διαχωρισμοί γίνονται πλέον, ἐπί ἐρωτημάτων εἴτε πραγματικά καινούργιων, εἴτε πού θεωροῦντο λυμένα μέχρι τώρα. Ἡ νατοϊκή ἐπιδρομή στή Γιουγκοσλαβία ἀνέδειξε τά νέα δεδομένα, ἤρθε νά βάλει τή σφραγίδα της καί νά κατοχυρώσει «κανόνες» γιά τήν νέα ἐποχή, στήν ὁποία ἤδη εἰσήλαμε.

Καί στά καθ' ἡμᾶς τά πράγματα ἔχουν ἀλλάξει, μᾶλλον μέ βραδεῖς ρυθμούς κατά τήν προηγούμενη δεκαετία ἀλλά καταλυτικά μέσα στόν πόλεμο, ὅσο καί ἂν κάποιες διαχωριστικές γραμμές παραμένουν σταθερές. Γιά παράδειγμα, πολλοί ἀντιεθνικιστές καί ἀντιλαϊκιστές τοῦ πρόσφατου παρελθόντος μετατρέπονται σέ ἀπολογητές τοῦ ΝΑΤΟ, ἐνῶ, στήν ἀντίπερα ὄχθη, ἀκραιφνεῖς «πατριωτικές» καί ἑλληνοκεντρικές πολιτικές περιλαμβάνει στό φηφοδέλτιο τοῦ ΚΚΕ, σηματοδοτώντας νέες συγκλίσεις. Κατά τή γνώμη μου, στό ἀμέσως προσεχές μέλλον, θά κυριαρχήσει καί ἴσως ἐπικαλύψει τά πάντα μία ἀντίθεση παλιά, πού ὅμως ἀποκτᾶ νέα χαρακτηριστικά καί ἐνσωματώνει τά καινούργια δεδομένα. Ἀπό τή μία τό ἐθνοκεντρικό μέτωπο, πού θά ἐμφανιστεῖ πιά διευρυμένο καί ἐπιθετικό, σχεδόν καθαρά ἐθνικιστικό, πού ἐπιπλέον θά μονοπωλεῖ καί θά ἐντάσει τόν κοινωνικό ριζοσπαστισμό καί ἀπό τήν ἄλλη ὁ ἐκσυγχρονιστικός «ρεαλισμός», πού θά γίνεῖ ἀκόμα πιά κυνικός καί ἀπολογητικός, στυγνά συντηρητικός, πού θά διαχειρίζεται καί θά διεκδικεῖ κατ' ἀποκλειστικότητα κάθε εὐρωπαϊκή προοπτική. Ὁ δρόμος, γιά ὅσους ἀριστερούς «ἀντιστέκονται ὡς Εὐρωπαῖοι», πάλι θά εἶναι στενάχωρος, ἴσως λιγότερο μοναχικός, γιατί ὄντως ὑπάρχει μία μορφή ἐπιστροφῆς στήν πολιτική, ἀλλά μᾶλλον πιά δύσκολος. Στρατηγικά πιά δύσκολος καί σέ κλίμακα εὐρύτερη. Καί ἀκόμα, περισσότερο δυσβάσταχτος «ψυχολογικά».

Η στάση τῆς εὐρωπαϊκῆς διανόησης ὅλους μᾶς ἐξέπληξε, ἀλλά μέχρι στιγμῆς δέν ἔχει ὑπάρξει κάποια πειστική ἐξήγηση. Ἡ ἀπώλεια κάθε «ὀργανικότητας», ἡ σχεδόν ὀλοσχερῆς ἐξάρτησή της ἀπό τά διάφορα πρότζεκτ καί ἄλλα ἀνάλογα, ἀκυρωτικά ἢ καί νοσηρά δέν ἐρμηνεύουν παρά μόνο ἐλάχιστα τό φαινόμενο καί κυρίως «δικαιῶνουν» κατατεθειμένες ἐπιφυλάξεις. Ἄν ὅμως οἱ στιγμές εἶναι ὄντως ἔτσι πού τίς περιγράφουμε, ἕνα ἀπό τά πρῶτα πράγματα πού ἐπισύρουν εἶναι ἡ τροποποίηση τῆς σχέσης μας μέ τό παρελθόν. Διεκδικοῦνται ἢ ἀπορρίπτονται κομμάτια του, ἐγκαταλείπονται βεβαιότητες καί ἐργαλεῖα σκέψης ἢ ἐπικαιροποιοῦνται ἄλλα πού ἔμεναν στήν ἀφάνεια. Ὅπως ὅποτε τό παρελθόν ξαναδιαβάζεται, τουλάχιστον σέ κάποιες κρίσιμες πλευρές του. Ἄν, γιά παράδειγμα, τά ἀνθρώπινα δικαιώματα ὑπῆρξαν γιά πολλά χρόνια ἡ σημαία τοῦ καπιταλιστικοῦ στρατοπέδου ἀπέναντι στόν «Ἵπαρκτο» καί ἡ κατάρρευση τοῦ τελευταίου ἔδωσε εὐρεία νομιμοποίηση στή νατοϊκή «κουλούρα», δέν σημαίνει πῶς εἶναι ἀδύνατο νά ὑπάρξουν καί ἄλλες προσεγγίσεις, μή κυριαρχούμενες ἀπό τή φιλελεύθερη ρητορική ἢ πῶς δέν ὑπάρχει τέτοιο πρόβλημα. Γιά νά τό πῶ ἄλλιως: ἡ Ἀριστερά δέν πρέπει νά ἀρθρώσει

έναν ἀπό κάθε ἀποψη δικό της λόγο ἐπί τῶν δικαιωμάτων; Ἐάν λοιπόν αὐτά συμβαίνουν σήμερα, ὁ μόνος τρόπος γιὰ νά κατανοήσουμε τά φαινόμενα εἶναι νά τά παρακολουθήσουμε ἐκ τοῦ σύνεγγυς, νά συμμετάσχουμε σέ αὐτό τό γίγνεσθαι. Δέν ἔχουμε ἄλλωστε καί ἄλλες ἐπιλογές, παρά τήν ἀπομόνωση καί τήν αὐτάρχεια, πού δέν εἶναι ἴσως κατ' ἀνάγκη καί πάντα κακές, ἀλλά σίγουρα ἐντελῶς ἀκατάλληλες γιὰ νά κατανοήσουμε ὅ,τι συμβαίνει, γιὰ νά ὑπάρξουμε σήμερα. Μά καί ἐμεῖς, ὅλοι μας, ἀλλάζουμε. Μέ ρυθμούς πού λιγότερο ἢ περισσότερο ἀκολουθοῦν τήν πύκνωση τοῦ χρόνου, σίγουρα ἀλλάζουμε. Φαίνεται στίς ἀπόψεις μας, στά ἐπιχειρήματά μας, στό ὅτι συζητάμε πράγματα πού πρὶν κατ' οὐσίαν δέν μᾶς ἀπασχολοῦσαν.

Τό μανιχαϊστικό σκηνικό, πού στήνεται σέ εὐρεία κλίμακα ἀπ' ὅσους βολεύονται καί ἐπενδύουν σ' αὐτό, ἐπιτρέπει νά ταυτίζεται ὁ βαλκάνιος ἐθνικολαϊκισμός μέ τόν ρατσισμό, νεοαποικιακές βλέψεις νά νομιμοποιῶνται, ἱστορικές εὐθύνες νά ἀποχρεώνονται, ὁ ἐθνικισμός νά βαπτίζεται ἀντιϊμπεριαλισμός. Γι' αὐτό καί εἶναι ἐπείγουσα προτεραιότητα ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς διαδικασίας διαλόγου καί ἐπικοινωνίας μεταξύ ὄσων ἀριστερῶν «ἀντιστέκονται ὡς Εὐρωπαῖοι», ὄχι τόσο ὡς δικτύου πολιτῶν πού ἀσφυκτιοῦν ἀπό τήν ἔλλειψη εὐρωπαϊκοῦ δημόσιου χώρου, ὅσο ὡς πολιτικές ἀπόψεις ἀριστερῶν πού δέν ταυτίζονται μέ τίς κυριαρχοῦσες, πού λειτουργοῦν στά πλαίσια τῶν ἐθνικῶν ἀντιθέσεων ἀλλά καί δέν θέλουν νά ἀπορροφηθοῦν ἀπ' αὐτές. Ἐάν μιᾶ τέτοια προσπάθεια μέχρι τώρα ἦταν εὐχὴ καί ἀγαθὴ πρόθεση, ὁ πόλεμος τήν ἀνέδειξε ὡς ἀναγκαιότητα μά καί ὡς ἀμυδρὴ δυνατότητα. Ἐστὼ καί ἂν διαφωνοῦμε ἀκόμα καί στόν τρόπο πού τίθενται στά ἐρωτήματα, γιατί ἐκτός ἀπ' τίς διαφορετικές καταβολές μᾶς καθορίζει καί ἡ θέση τῆς συγκεκριμένης γωνίας τῆς Εὐρώπης στήν ὁποία ὁ καθένας ὑπάρχει. Μά ἡ συμφωνία ἢ ἡ διαφωνία μας, στό ἂν οἱ δρόμοι τῆς Ἀριστερᾶς εἶναι εὐρωπαϊκοί ἢ ἀντίθετα ἐπανεθνικοποιῶνται, δέν παράγει τακτικές συγκλίσεις ἢ ἀποκλίσεις, ἀλλά στρατηγικές ἀναφορές. Γι' αὐτό ἡ συζήτηση πρέπει νά συνεχισθεῖ.

Κώστας Βούλγαρης

4
ΦΕΣΤΙΒΑΛ
9, 10 & 11 ΙΟΥΛΙΟΥ '99

νομιμοποίηση
ὄρων των μεταναστών
ανοιχτά σύνορα
γιὰ τους πρόσφυγες

ANTIPATSIΣΤΙΚΟ
ΛΟΦΟΣ ΚΟΛΩΝΟΥ

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΙΚΟ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΩΝ & ΑΝΤΙΠΑΤΣΙΣΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ

Ο ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΛΑ

του Άγγελου Έλεφάντη

Ο Συνασπισμός δεν πήγε καλά στις τελευταίες εκλογές για το Ευρωκοινοβούλιο. Προκύπτει διά γυμνού οφθαλμού, παρόλο βέβαια που κατάφερε να επανεικέλει τους δύο αξίους ευρωβουλευτές του Άλεκο Άλαβάνο και Μιχάλη Παπαγιαννάκη.

Τό ποσοστό ψήφων που έλαβε, 5,15%, αν δεν ανατραπούν οι τάσεις, για τις επόμενες βουλευτικές εκλογές είναι εξαιρετικά δυσόιωνο· υπάρχει κίνδυνος ακόμη και κοινοβουλευτικού αποκλεισμού του ΣΥΝ, δεδομένου ότι τό όριο του 3% που απαιτεί ό εκλογικός νόμος για τήν εκλογή βουλευτών κάθε άλλο παρά μπορεί νά θεωρηθεί δεδομένο. Ούτως ή άλλως, ή λαϊκή έτυμμηγορία περιόρισε τόν ΣΥΝ στά «μικρά κόμματα», μιά δευτερεύουσα πολιτική δύναμη στόν χώρο τής Άριστεράς. Διότι είναι σαφές πλέον ότι τό ΚΚΕ ξεπέρασε τή στασιμότητά του και εμφανίζεται ως ή πρωταγωνιστική δύναμη τής Άριστεράς.

Κι ωστόσο ό Συνασπισμός είναι τό πιό ευρωπαϊστικό ελληνικό κόμμα. Ή ευρωπαϊκή του πολιτική, χωρίς νά θεωρεί τήν Ε.Ε. «άγέλαδα για άρμεγμα» αλλά και χωρίς νά τήν αντιμετώπιζει σάν τόν επί τής γής παράδεισο, έχει ξεκαθαρίσει, ήδη από τήν έποχή του ΚΚΕ έσωτερικού, ότι ή Έλλάδα δέν μπορεί παρά νά είναι ένταγμένη στήν Ευρώπη κι ότι έντός τής ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης καλείται ν' άναζητήσει τό μέλλον της. Γιατί, λοιπόν, τό εκλογικό σώμα και ιδιαίτερα οι πάσης φύσεως Έλληνες άριστεροί δέν άναγνωρίζονται στόν ΣΥΝ και θέλγονται από άλλες σειρήνες;

Άκούγονται και λέγονται πολλά για τήν άποτυχία του ΣΥΝ: όπως ή σαρωτική δύναμη του δικομματισμού που δέν επιτρέπει τις πολιτικές άποχωρήσεις, τά λάθη στήν έφαρμογή τής πολιτικής γραμμής, μιά όρισμένη διγλωσσία του ΣΥΝ που από τή μιά προβάλλει τήν ευρωπαϊκή προοπτική και από τήν άλλη διολισθαίνει προς τή λαϊκιστική συνθηματολογία, ότι ταυτίζεται μέ τή νεοφιλελεύθερη οικοδόμηση τής Ε.Ε. όπως τή θέλησε και τήν επέβαλε τό Μάαστριχτ και τό Άμστερνταμ, ότι στόν πόλεμο του ΝΑΤΟ κατά τής Γιουγκοσλαβίας ταυτίστηκε μέ τόν Μίλόσεβιτς, ότι ρέπει συνεχώς προς τό ΠΑΣΟΚ και δέν πολιτεύεται ως αυτόνομη άριστερή δύναμη κ.λπ. Οι έξηγήσεις αυτές, που στό έσωτερικό του κόσμου τής άνανεωτικής Άριστεράς και των ψηφοφόρων του ΣΥΝ παίρνουν συχνά μορφή ισχυρών άλληλοαιτιάσεων αλλά και δημιουργούν έσωτερικούς κλονισμούς, παρά μιάν όρισμένη δόση αλήθειας που έχουν, κατά τή γνώμη μου δέν έξηγούν τήν ύστέρηση του Συνασπισμού. Ή βαθύτερη αίτία είναι ότι ό ΣΥΝ είναι «θύμα» μιάς αντικειμενικής αντίφασης που θά προσπαθήσω νά περιγράψω.

Έτυχε τήν προεκλογική περίοδο νά άκούσω από άριστερούς αυτού του χώρου τόν άκόλουθο συλλογισμό: «Ευρώπη, ποιά Ευρώπη; Ή Ευρώπη βομβαρδίζει τό Βελιγράδι!» Τό γεγονός όμως ότι ή συστατική του ΝΑΤΟ Ευρώπη βομβαρδίζει τό Βελιγράδι άποτυπωώντας της μιάν ειδεχθή για τά αίσθήματα του κόσμου σφραγίδα, ή ίμπεριαλιστική στήν κυριολεξία Ευρώπη, συνοδεύεται και μέ άλλες έξίσου άπαράδεκτες πολιτι-

κές και κοινωνικές ιδιότητες που κάνουν ώστε αυτήν τήν Ευρώπη ό κόσμος νά μήν τή θεωρεί δική του, ή «ευρωπαϊκή ταυτότητα» νά γίνεται μιά ταυτότητα που δέν θά τήν ήθελε δική του. Γιατί όλος ό κόσμος ξέρει ότι ή Ε.Ε. είναι ή Ευρώπη των 22 έκατομμυρίων άνέργων, των 50 έκατομμυρίων φτωχών, των έκατοντάδων χιλιάδων άστέγων, ότι στήν Ε.Ε. τό πάνω χέρι έχει ή άνεξέλεγκτη Κεντρική Ευρωπαϊκή Τράπεζα που οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις τή θέλησαν άνεξέλεγκτη, ότι Ευρώπη είναι ό χώρος τής ασύδοτης ελεύθερης άγοράς, δηλαδή τής άσυδοσίας του κεφαλαίου, ότι τό κοινωνικό κράτος περιορίστηκε στό έλάχιστο, ότι ό σύγχρονος ευρωπαϊκός πολιτισμός, παρά τις περι ό αντιθέτου ρητορείες, τελεί υπό τήν ήγεμονία του βορειοαμερικάνικου πολιτισμού. Όλοι βλέπουν ότι παρά τις σοσιαλδημοκρατικές ή κεντροαριστερές κυβερνήσεις στήν Ευρώπη επικρατεί ή πολιτική του νεοφιλελευθερισμού, ότι τό μανιφέστο Σρέντερ - Μπλέρ είναι ό ουσιαστικός πλοηγός του ευρωπαϊκού σκάφους, ότι οι άριστερές ευρωπαϊκές δυνάμεις έχουν περιθωριοποιηθεί (καμιά σαρανταριά ευρωβουλευτές επί συνόλου 630). Στις καταστάσεις αυτές, που έχουν για τά καλά ριζώσει στόν ευρωπαϊκό χώρο, χωρίς από τήν άλλη μεριά νά φαίνονται πουθενά τάσεις άνάκαμψης, μπορεί νά προσθέσει ό οίσοδηποτε, και πολύ περισσότερο ό πολίτης άριστερης ιστορίας και παιδείας, κι άλλα στοιχεία που κοσμούν τήν εικόνα τής Ευρώπης: τήν τρομακτική άποχή από τά ευρωπαϊκά πολιτικά δρώμενα (σχεδόν τό 50% κατά μέσον όρο των Ευρωπαίων δέν ψηφίζουν), τά κοτόπουλα, τις άγέλαδες και τις διοξίνες που έθεσαν πλέον σέ άμεσο κίνδυνο ακόμη και τή διατροφική εϋμάρεια των Ευρωπαίων —στό πιό πλούσιο μέρος του κόσμου οι άνθρωποι δέν έχουν πιά τί νά φάνε—, τό πολεοδομικό χάος, τήν ήθική άπορρύθμιση, τήν έγκληματικότητα, τά ναρκωτικά, τήν καταστροφή ίθαγενών πολιτισμών και τήν ταχεία φολκλοροποίηση των ύπολειμμάτων τους. Ποιά Ευρώπη, λοιπόν, που επιπλέον βομβαρδίζει τό Βελιγράδι και ως στρατός κατοχής εισβάλλει στό Κόσοβο;

Αυτή ή περιγραφή τής Ευρώπης, που δέν έχει τίποτε τό έξωπραγματικό, δικαιώνει ένα γενικότατο άντιευρωπαϊκό πνεύμα, που πάει πολύ πέρα από τόν κόσμο τής Άριστεράς, προσβάλλει έξίσου τόν κόσμο του ΠΑΣΟΚ και τής Ν.Δ. Ή απάντηση που δίνεται από πολλούς είναι ή προτίμηση προς τό ΚΚΕ, που είχε ξεκαθαρίσει από πάντα τους λογαριασμούς του μέ τήν Ε.Ε., γιατί αυτό καταγγέλλοντας τήν Ευρώπη των μονοπωλίων θέλει ή Έλλάδα νά φύγει από τήν Ε.Ε. Τό λαϊκιστικό - έθνικιστικά κηρύγματα του ΔΗΚΚΙ έχουν κι αυτά τήν άπήχησή τους, όπως επίσης και τά διάφορα «μικρά κόμματα», κινήσεις, οργανώσεις κ.λπ. που βρίσκονται κι αυτά στόν άστερισμό του άντιευρωπαϊσμού. Άλλά και τό λευκό και, κυρίως, ή άποχή (περίπου 30% σέ τούτες τις εκλογές) στό ίδιο πνεύμα κινούνται. Οι άνθρωποι άπέχουν γιατί αυτή ή Ευρώπη δέν είναι δική τους, δέν αισθάνονται ότι μπορούν νά περι-

μένουν κάτι από την Ευρώπη και γι' αυτό απορρίπτουν όλα τα κόμματα κι αυτόν το αυτοθρονομένο του Εύρωκοινοβουλίου. Έτσι ο Συνασπισμός, που έχει σαφέστατη ευρωπαϊκή στόχευση και είναι ενσωματωμένος, ψυχή τε και σώματι, στο ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα, εγκαθίσταται, δομικά θά' ελεγα, πάνω στην αντίφαση: ο ευρωπαϊσμός του έρχεται σε αναντιστοιχία προς τον αντιευρωπαϊσμό του άριστερο-λαϊκού κόσμου. Κι επειδή εκείνα τα παλιά περί «Ευρώπης των εργαζομένων», μπροστά στη Νατοϊκό - φιλελεύθερη θύελλα ακούγονται όλο και περισσότερο σαν παλιά νασταλγική μελωδία χωρίς αξιοπιστία, όλο και περισσότεροι ψηφοφόροι του ΣΥΝ εγκαταλείπουν το σκάφος. Ίδιως οι εκ του παλαιού ΚΚΕ προερχόμενοι, που είχαν διαμορφωθεί ιδεολογικά με βάση τη βουλγαρία «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ τό ίδιο συνδικάτο», τώρα βλέπουν να «δικαιώνονται» και επιστρέφουν στην παλιά τους έστια: στην έστια του λαϊκισμού και του αντιδυτικισμού του ΚΚΕ, σε έναν ιδιόμορφο πατριωτικό έπαρχιωτισμό.

Γιατί τό ΚΚΕ απορρίπτοντας την Ε.Ε. προβάλλει μιά γραμμή απόδρασης είτε προς τό πουθενά είτε προς κάτι τό άπροσδιόριστο, «δικό μας», ανατολικό, βαλκάνιο, αυτόνομο, εκεί ό που συναντιόμαστε με τούς βομβαρδιζόμενους Σέρβους, τούς παραγκωνισμένους Ρώσους, τούς δυναστευόμενους Κούρδους και γενικώς με όλους όσους δέν μετέχουν τής ιμπεριαλιστικής Δύσης. Λέω γραμμή απόδρασης γιατί αυτά πού λέει τό ΚΚΕ δέν έχουν καμία πολιτική και κοινωνική άγκύρωση, απλώς αποφεύγουν τό μικρό ποτήρι τής πραγματικότητας και προσπαθούν να διατηρήσουν τήν ιδεολογική καθαρότητα, αναγκαίο όρο για τήν πολιτική αυτοσυντήρηση και περιχαράκωση τού ΚΚΕ. Θά' ελεγα ότι τό ΚΚΕ ανατροφοδοτεί όσο μπορεί μιά λαϊκιστική φαντασίωση πού φτάνει ως τά όρια τής πολιτικής δαιμονοποίησης των πάντων, ως τά όρια ενός εθνικιστικού άπομονωτισμού, άνάδελφου και έπαρχιώτικου τύπου. Και γι' αυτό «τά βρίσκει» με ίερακες καθαρού εθνικισμού και αντιδυτικισμού ως ό Ζουράβι και ή Κανέλλη, άν κι αυτοί δέν είναι παρά ή κορυφή τού παγόβουνου και βροντώδη ήχια ιδεολογικής δεισιδαιμονίας.

Κι από κοντά οι άλλοι μύθοι, εκείνοι πού σαγήνευαν εκ γενετής τήν ανανεωτική Άριστερά, από τήν εποχή τής κομμουνιστικής της φάσης μέχρι σήμερα: τά πλατιά μέτωπα, οι ευρείες συνεργασίες και τώρα τό καλό ΠΑΣΟΚ τού Σημίτη. Πώς τάχα αυτοί πού κλήθηκαν να ψηφίσουν τό ψηφοδέλτιο Δαμανάκη - ΠΑΣΟΚ στίς πρόσφατες δημοτικές εκλογές, τώρα, πού μάλιστα κινδυνεύει ό Σημίτης και ό Καραμανλής καλπάζει προς τήν έξουσία, να μήν στραφούν προς τό ΠΑΣΟΚ;

Διότι και σε τούτες τές ευρωεκλογές υπήρξε τό φαινόμενο άριστεροί να ψηφίζουν ΠΑΣΟΚ. Η πίεση προς αυτή τήν κατεύθυνση θά είναι άποπνικτική στίς βουλευτικές εκλογές.

» **Α**ν έτσι έχουν τά πράγματα, είναι μοιραίο ό ΣΥΝ να συμπεσθει ακόμη περισσότερο; Είναι σίγουρο ότι θά συμπεσθει άν δέν καταφέρει να διαχειρισθει σωστά τήν αντικειμενική αντίφαση πάνω στην οποία βρίσκεται. Ο ΣΥΝ πρέπει να πείσει τόν έαυτό του κατ' αρχήν και τόν κόσμο του ότι ή Ελλάδα άνήκει αντικειμενικά και υποκειμενικά στην Ε.Ε. Δέν μπορεί και δέν πρέπει ν' αποδράσει απ' αυτήν. Άνήκει δομικά στην Ευρώπη ως ιστορία, πολιτισμός, πολιτικό σύστημα, οικονομία. Με μιά λέξη ως κοινωνία, αλλά και ως γενική δούληση παρά τά περί τού αντίθετου πού ύπαγορεύει ό πατριωτικός έπαρχιωτισμός, ό ελληνοκεντρικός και ό εθνικισμός. Η βαλκανική της ιδιαιτερότητα δέν άναιρεί τήν ευρωπαϊκή της είδη, όπως ή ιδιαιτε-

ρότητα π.χ. τής Κρήτης δέν άναιρεί τόν ελληνικό της χαρακτήρα στο πλαίσιο τού ελληνικού έθνους - κράτους. Κι όπως ή Κρήτη δέν μπορεί ούτε θέλει να κόψει στόν ώμο τόν έαυτό της και ν' αποδράσει γι' άλλου άλλο τόσο και ή Ελλάδα δέν μπορεί ν' αποδράσει από τήν Ε.Ε. είτε γιατί είναι όρθόδοξη ενώ ή Ευρώπη είναι καθολικο-προτεστάντικη είτε γιατί οι Ευρωπαίοι είναι λογοκρατούμενοι όρθολογιστές ενώ έμεις είμαστε «σημερινοαρχαιοέλληνες» είτε γιατί αυτοί έχουν μονοπώλια ενώ έμεις δέν έχουμε μονοπώλια; Δέν αναστενάζει και ή Ελλάδα στο χροματιστήριο, όπως κι όλοι οι Ευρωπαίοι; Δέν είναι ό ίδιος, ό «έναιός» ευρωπαϊκός καπιταλισμός πού οργανώνει (άποδιοργανώνει) όλες τές ευρωπαϊκές κοινωνίες; Άφού λοιπόν ή Ελλάδα βρίσκεται στην Ευρώπη, μέσα στην Ευρώπη καλούνται και οι άριστεροί να παλέψουν για τήν ανατροπή των δύσμορφων χαρακτηριστικών τής Ευρώπης. Θά πρόσθετα ότι οι δυνάμεις τής ανανεωτικής Άριστεράς είναι οι μόνες στην Ελλάδα πού αυτοεπιστρατεύονται εναντίον και των μονοπωλίων και τού πατριωτικού έπαρχιωτισμού. Κι απ' αυτή τήν άποψη ή ανανεωτική Άριστερά θά μπορούσε να δώσει μιά μεγάλη προοπτική στόν ελληνικό λαό, εκείνη πού τού άνοίγει νέους όρίζοντες και οίκοδομεί τά μεγάλα κινήματα.

Ο μολογώ πώς είμαστε μακριά νυχτωμένοι, τό μέτωπο των ευρωπαϊκών άριστερών - σοσιαλιστικών δυνάμεων είναι άναιμικό, σχεδόν άνύπαρκτο: μιά ετερόκλητη ευρωπαϊκή ομάδα 40 βουλευτών στο Εύρωκοινοβούλιο. Άλλά, ίσως, δέν έχουμε συνειδητοποιήσει οι άριστεροί ότι έχουμε ήττηθεί, ότι επί μιά εικοσαετία δεχόμαστε συντριπτικά πλήγματα, ότι τό όρθόποδομα θά είναι μιά μακρά και σκληρή διαδικασία και με άντιπάλους πανίσχυρους σε όλα τά επίπεδα.

Στήν Ευρώπη - μπροντέλο πού βρογίκε από τούτες τές εκλογές: ανατριχιαστική άποχή πού άναιρεί τές βάσεις τού δικαιολογικού της συστήματος, τά κόμματα πού βρίσκονται στην κυβέρνηση να έχουν δεχθει συντριπτικά κατάγματα, τό Λαϊκό (δεξιό) Ευρωπαϊκό Κόμμα να γίνεται πρώτη δύναμη στο παρόν Εύρωκοινοβούλιο, οι στρατοί της να κατέχουν τό Κόσοβο και ν' άπειλούν μέχρι τελικής έξοντώσεως τή Γιουγκοσλαβία, οι οικολόγοι, πλην Γαλλίας, να έχουν υποστεί νίλα — και στή Γαλλία να επιβραβεύονται οι πολεμοκάπηλοι οικολόγοι —, τόν Μπερλουσκόνι πρώτο κόμμα, στή Γαλλία 6,8% τό ψηφοδέλτιο «Κυνήγι - ψάρεμα - ζωή» (νεοιταλιστές, άκροδεξιοί), ό Καραμανλής κουμπώνοντας και ξεκουμπώνοντας τό σακάκι του πρώτο κόμμα, στην Ίσπανία δράμα, σ' αυτή λοιπόν τήν Ευρώπη οι γραμμές τής απόδρασης όχι μόνο δέν ισχύουν πρακτικά αλλά άποπροσανατολίζουν.

Γιά να μήν συμπεσθει ακόμη περισσότερο ό ΣΥΝ και για να αναπτυχθει πρέπει να διαχειριστει σωστά τήν αντικειμενική αντίφαση πάνω στην οποία βρίσκεται. Γιατί ή αντίφαση αυτή μπορεί να τόν καταστρέψει ή αντίθετα να τόν ζωογονήσει. Από τή μιά μεριά δηλαδή να καταπολεμήσει τές ιδεολογίες τής απόδρασης και τού έπαρχιωτισμού πού παρουσιάζονται με τό ένδυμα ενός άριστερου ριζοσπαστισμού. Κι από τήν άλλη να εγκαταλείψει τή σαγήνη πού άσκει ή προοπτική συνεξουσίας με τό ΠΑΣΟΚ. Γιατί τό ΠΑΣΟΚ άποτελεί δομικό στοιχείο των πολιτικών δυνάμεων, φερώνυμων άριστερών - σοσιαλιστικών, πού άποδομούν και άποδιοργανώνουν τήν Ευρώπη. Γιατί ή Ένωμένη Ευρώπη ή θά είναι δημοκρατική - σοσιαλιστική ή θά είναι χροματιστηριακή.

Χροματιστηριακή είναι. Άλλά στή ζωή των κοινωνιών τίποτε δέν είναι μοίρα.

Η ΗΘΙΚΗ ΤΩΝ «ΑΞΙΩΝ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ»

του Γιώργου Μαργαρίτη

(α) Ἡ σωστή ἐθνοκάθαρση

Κάθε καλόπιστος, ἔστω καὶ μὴ εἰδικός, ἀναγνώστης τῆς «συμφωνίας» πού ὑπαγορεύθηκε στό Βελιγράδι ἀπό τούς συνασπισμούς τῶν ἰσχυρῶν, θά ἐπεσήμανε ἀμέσως τὰ προβλήματα καί θά μπορούσε νά μαντέψει μέ ἀκρίβεια τίς ἐξελίξεις. Τά προβλεπόμενα στό κείμενο δέν ἔκαναν καθόλου μνεία γιά τήν προστασία τῆς σερβικῆς ἢ τῆς τοιγγάνικης ἢ κάθε μὴ ἀλβανικῆς (μουσουλμανικῆς) μειονότητας στό Κόσσοβο. Ἀντίθετα μάλιστα, ἡ ἀπαίτηση γιά ἄμεση ἀναχώρηση τῶν σερβικῶν δυνάμεων, μέχρι καί τοῦ τελευταίου σώματος δημόσιας ἀσφάλειας, δημιουργοῦσε ἕνα κενό ἐξουσίας τό ὁποῖο θά ἦταν ἀδύνατο νά καλυφθεῖ ἀπό τὰ τεθωρακισμένα ἢ τούς ἀλεξιπτωτιστές τοῦ ΝΑΤΟ. Ὅχι μόνο ἐπειδή πρόκειται γιά στρατιωτικές δυνάμεις ἐξειδικευμένου ρόλου — στό ὁποῖο δέν συγκαταλέγονται διοικητικές ἢ ἀστυνομικές λειτουργίες — ἀλλά καί ἐπειδή ἡ σύνθεση, ἡ προετοιμασία καί ὁ προσανατολισμός τους στρεφόνταν πρὸς τήν ἀντιμετώπιση τοῦ Γιουγκοσλαβικοῦ στρατοῦ (παρά τὰ περί «εἰρηνοποιῶν» διαφημιζόμενα). Ἡ πολιτική δέ διοίκηση τῆς περιοχῆς ἀργεῖ πολὺ ἀκόμα.

Τό ἀποτέλεσμα ἦταν λοιπόν ἀναμενόμενο. Στή θέση τῆς καταγγελλόμενης «ἐθνικῆς ἐκκαθάρισης» τῶν Ἀλβανῶν τοῦ Κόσσοβου, τό ΝΑΤΟ ἐπέβαλε τήν κατά τή γνώμη του σωστή «ἐθνική ἐκκαθάριση», ἐκείνη τῶν Σέρβων καί τῶν ὑπόλοιπων χριστιανικῶν μειονοτήτων.¹ Καθώς δέ τό κενό ἐξουσίας πού δημιουργήθηκε δέν φαίνεται ἐπαρκές γιά νά συμπληρωθεῖ ἡ πλήρης ἐξαφάνιση κάθε ἐθνικῆς ἢ πολιτισμικῆς ομάδας πλὴν τῆς ἀλβανικῆς (καί τῆς μικρῆς τουρκικῆς), ὁ UCK ἀνέλαβε δράση μέ τίς εὐλογίες τοῦ ΝΑΤΟ. Γιατί πῶς ἀλλιῶς νά χαρακτηρίσουμε αὐτήν τή «συνεργασία» πού ὁμολογεῖται ἀπό τούς στρατιωτικούς διοικητές τοῦ ΝΑΤΟ, αὐτή ἡ ἄρνηση ἐφαρμογῆς τῶν συμφωνιῶν περί ἀφοπλισμοῦ τοῦ UCK, αὐτό τό παιχνίδι μέ τίς λέξεις, «ἀποστρατιωτικοποίηση», «πολιτικοποίηση», πού ὁμως ἀφήνει ἄθικτο τόν ὄπλισμό ἀλλά καί τή συγκρότηση

τῶν ἀτάκτων αὐτῶν - ἐμπλουτισμένων μέ κάθε εἶδος φανατικῶν (ἰσλαμιστῶν) καί μισθοφόρων.

(β) Ἡ ἐγκληματολογία στήν ἄγρια δύση

Τό ἰδεολογικό περίβλημα τῆς ἐπιθυμούμενης ἀπό τό ΝΑΤΟ ἐθνικῆς ἐκκαθάρισης τοῦ Κόσσοβου, εἶναι ἡ πλήρης ἀπαξίωση τῆς ταυτότητας τοῦ Σέρβου. Ἀνατρέχοντας στίς πλέον σκοτεινές σελίδες τοῦ ἀμερικανικοῦ Φάρ Οὐέστ, ὁ πρόεδρος Κλίντον ἀνακοίνωσε περὶχαρῆς τήν ἐπικήρυξη τοῦ Μιλόσεβιτς γιά πέντε ἑκατομμύρια δολάρια. Ἡ ἐπικήρυξη ἦρθε ὡς κορωνίδα ἀνάλογων ἐνεργειῶν, ἀπό τήν παραπομπή στό δικαστήριο ἐγκλημάτων πολέμου ὡς τήν ἐκτεταμένη πτωματολογία τῶν ἡμερῶν. Παραβλέποντας τό γεγονός ὅτι ἡ ἐκλογή Μιλόσεβιτς εἶχε γίνει ἀπό τόν λαό τῆς Γιουγκοσλαβίας κάτω ἀπό τή σκέπη διεθνῶν παρατηρητῶν, πού ποτέ δέν κατήγγειλαν τήν ὅλη διαδικασία ὡς ἀπαράδεκτη καί ἄκυρη, ἡ ὅλη διεργασία κίτζει ἐνα πολιτικό καί διπλωματικό σκηνικό: οἱ μὴ ἀποδεχόμενοι τόν νεοφιλευθερισμό, τήν νέα τάξη καί τήν ἡγεμονία τῶν ΗΠΑ, εἶναι ποινικῶς κολάσιμοι ἐγκληματίες. Στεροῦνται δηλαδή τῶν πολιτικῶν τους δικαιωμάτων καί ἐξοβελίζονται ἀπό τό πρόσωπο τῆς γῆς, ἀπό τή διεθνή νομιμότητα. Κατά συνέπεια, οἱ συμφωνίες μαζί τους, οἱ συνθήκες, οἱ κανόνες, οἱ ἀρχές, μποροῦν νά ἐρμηνευθοῦν μονόπλευρα ἀπό τούς ἀντιπάλους τους. Εἶναι προφανές ὅτι οἱ ΗΠΑ καί τό ΝΑΤΟ δέν δεσμεύονται ἀπό τούς ὄρους πού ὑπαγόρευσαν καί συμφώνησαν μέ τόν Μιλόσεβιτς γιά τόν τετραμνηστικό τοῦ πολέμου καί θεωροῦν αὐτόνοητο δικαίωμά τους νά λειτουργοῦν ἔξω ἀπό αὐτούς.

Ἡ στέρηση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων τοῦ νόμιμου ἡγέτη μιάς χώρας, στερεῖ τήν χώρα αὐτή καί ὁλόκληρο τό λαό της ἀπό τό δικαίωμα πολιτικῆς ἀντιπροσώπευσης. Εἶναι τό πρῶτο στάδιο τοῦ ρατσισμοῦ. Τό δεύτερο καί πιό ἐξειδικευμένο

εἶναι ὁ ἄνισος τρόπος ἀντιμετώπισης τοῦ συνόλου τῶν πράξεων καὶ τῶν ἐκδηλώσεων τῆς χώρας καὶ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Ἐρχομαι γυρίσω πολὺ πίσω: στὴν Ἰνδία τοῦ περασμένου αἰῶνα, οἱ Ἄγγλοι ἀποικιοκράτες, στὸ ὄνομα τῆς τάξης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, θανάτωναν ἀτιμώρητα, περίπου φυσιολογικά, δεκάδες χιλιάδες ἀνθρώπους σὲ ἀντίποινα γιὰ κάποια ἐξέγερση τῶν Ἰνδῶν ἢ γιὰ κάποιους φόνους λευκῶν ἀποίκων. Αὐτὸ δὲν ἦταν ἐγκλημα, τὸ ἀντίθετο μάλιστα — ὡς ἐγκληματίες χαρακτηρίζονταν καὶ καταδικάζονταν ἀπὸ τὰ καθῶς πρέπει βρετανικά δικατήρια τὰ ἴδια τὰ θύματα, οἱ σφαγιαζόμενοι Ἰνδοί.

Ἱστορικά γνωρίζουμε καὶ στὴν δική μας χώρα αὐτὴν τὴν τέχνη τῆς ποινικοποίησης. Μετὰ τὰ Δεκεμβριανά, στὶς ἀρχές τοῦ 1945, πλῆθος πτώματα εἶχαν παραταχθεῖ σὲ κεντρικὰ σημεῖα τῆς Ἀθήνας ὡς «χειροπιαστὲς ἀποδείξεις» τῶν ἐγκληματικῶν προθέσεων καὶ τῆς ἐγκληματικῆς φύσης τῶν κομμουνιστῶν. Ἡ πτωματολογία ἦταν ἡ εἰσαγωγή πού ἐπέτρεψε στὴ συνέχεια τὴν ἀδυσώπητη νομικὴ ἢ τρομοκρατικὴ καταδίωξη τῶν ἀριστερῶν τῆς χώρας μέχρι τὴν πολιτικὴ ἐξουθένωσή τους ἢ τὴ φυσικὴ τους ἐξόντωση.² Στὴν ὅλη δὲ ὑποκατάσταση τῆς πολιτικῆς ἀπὸ τὴν ἐγκληματολογία, τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ — πού ἀποκαλύπτει καὶ τὴν οὐσία τοῦ ζητήματος — εἶναι ἡ ἄνιση κατανομὴ εὐθυνῶν. Ὅταν ἓνας πιλότος τοῦ NATO σκοτώνει ἑκατὸ ἀμάχους (προστατευόμενους ἀπὸ τὸ NATO Ἀλβανούς μάλιστα), τότε τὸ ἐγκλημα ἀπαλείφεται μὲ μία ἀπλή προφορικὴ ἔκφραση συγγνώμης: σόρρυ! Πρόκειται βλέπετε γιὰ καλοπροαίρετο ἐγκλημα ἐνὸς φορέα τοῦ πολιτισμοῦ ἐναντία σὲ ἀμφίδολη ἀξίαι ζωῆς ἀνθρώπων. Τὰ κακοπροαίρετα, πού κινητοποιοῦν τὰ διεθνή δικαστήρια βρίσκονται μόνο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν «ὕπανθρώπων».

(γ) Ἡ συντριβὴ τῆς κοινωνίας

Ἡ ἐπίμονη παραπληροφόρηση τῶν ἀμερικανικῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν μέσων μαζικῆς ἐνημέρωσης, δὲν μπόρεσε νὰ ἀποκρύψει τὴν πραγματικὴ διάσταση τοῦ πολέμου. Τὸ NATO, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ λήξη τῶν ἐπιχειρήσεων, ἔσπευσε νὰ δηλώσει — αἰφνιδίως — ὅτι οἱ ἐπιθέσεις τῆς ἀεροπορίας του ἔχουν συντρίψει τὸν γιουγκοσλαβικὸ στρατό, ἔχουν καταστρέψει ἑκατοντάδες πυροβόλα καὶ τεθωρακισμένα, ἔχουν προκαλέσει 5.000 νεκροὺς στρατιῶτες καὶ ὅτι, τίς τελευταῖες ὥρες τοῦ πολέμου, ἓνα καὶ μόνο B-52 ἐφόνευσε καὶ σακάτεψε σὲ ἓνα πέρασμα του, 800 Γιουγκοσλάβους στρατιῶτες. Παράξενη ἐπιμονὴ σ' ἓνα ζήτημα πού ὡς τότε ὅλοι θεωροῦσαν προβληματικὸ καὶ ὅλοι δέχονταν ὅτι ἡ ἐξάρθρωση τοῦ ἀντίπαλου στρατοῦ δὲν εἶχε ἐπιτευχθεῖ ἀκόμα.

Οἱ ἀνακοινώσεις καὶ οἱ θριαμβολογίες αὐτές ἔσπευσαν νὰ προλάβουν τίς ἀποκαλύψεις πού ἡ διακοπὴ τῶν ἐπιχειρήσεων θά προκαλοῦσε. Πραγματικά, ὅταν οἱ βομβαρδισμοὶ σταμάτησαν ἡ κοινὴ γνώμη εἶδε στὶς τηλεοράσεις τὸν Γιουγκοσλαβικὸ στρατὸ νὰ ἀναχωρεῖ πρακτικὰ ἄθικτος ἀπὸ τὸ Κόσσοβο. Μὲ τὰ τεθωρακισμένα του, τὰ φορηγὰ του, τίς συστοιχίες τῶν πυραύλων του, μὲ ἐπάρκεια καυσίμων (δὲν παρατηρήθηκε ρυμούλκηση ὀχημάτων ἀπὸ ἄλλα, πρακτικὴ πού ἐπιβάλλει ἡ ἔλλειψη καυσίμων) καί, προπαντὸς μὲ φαντάρους ἐνθουσιώδεις πού, ἐν πάσῃ περιπτώσει, δὲν φαίνονταν ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τίς σαρωτικὲς ἀπώλειες πού τὸ NATO ὑποστήριζε ὅτι εἶχαν. Τὸ πλέον ἀπίστευτο εἶναι ὅτι ἀπὸ τὸ ἀεροδρόμιο τῆς Πρίστινα ἀπογειώθηκαν γιουγκοσλαβικά πολεμικὰ ἀεροπλάνα γιὰ νὰ μετασταθμεύσουν στὴ Σερβία.

Τὸ ἐρώτημα πού προφανῶς προκύπτει εἶναι τὸ τί ἀκριβῶς βομβάρδιζαν τὰ Νατοϊκὰ ἀεροπλάνα στὶς χιλιάδες ἐπιθετικὲς ἐξόδους τους. Μία μόνο λογικὴ ἀπάντηση ὑπάρχει καὶ αὐτὴν θέλησε θριαμβολογώντας νὰ ἀνατρέψει ἡ προπαγάνδα τοῦ NATO. Οἱ γιουγκοσλαβικὲς ἐνοπλες δυνάμεις δὲν ἦταν ὁ βασικὸς στόχος τοῦ νατοϊκοῦ πολέμου. Οἱ ἐπιδρομὲς στρεφόντουσαν εὐθέως κατὰ τῆς κοινωνίας καὶ ὄχι κατὰ τοῦ στρατοῦ. Τὸ ἠθικὸ τῶν πολιτῶν ἦταν ὁ στόχος, οἱ οἰκονομικὲς τους ὑποδομὲς, ἡ ἐργασία καὶ ἡ εὐημερία τους, καὶ ὄχι οἱ «πραιτωριανοὶ τοῦ Μιλόσεβιτς». Ἐνα εἶδος εὐκολου πολέμου, ὅσο εὐκολες μπορεῖ νὰ εἶναι οἱ ἐπιθέσεις τῶν σύγχρονων στρατῶν ἐναντίον ἀμάχων. Καὶ ἓνα εἶδος ἠθικῆς στηριγμένης στὴν τιμωρία τῶν ὑπανθρώπων, στὴ συλλογικὴ εὐθύνη καὶ σὲ ὅλες τίς σκοτεινὲς παραδόσεις τῆς ἀποικιοκρατίας καὶ τοῦ ρατσισμοῦ.

(δ) Ἡ εἰσαγωγή στὴν βαρβαρότητα

Οἱ πολιτικὲς καὶ στρατιωτικὲς ἀντιλήψεις τῶν ΗΠΑ καὶ τοῦ NATO στὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Γιουγκοσλαβίας ἐμπεριέχουν σημαντικὲς γιὰ τὸ μέλλον τοῦ κόσμου μας ἐπιλογές. Οἱ ἀντιλήψεις αὐτές γεννιοῦνται καὶ λειτουργοῦν μέσα σὲ ἓνα βαρὺ ιδεολογικὸ πλαίσιο πού ἐμπεριέχει τὴν ταξινόμηση τῶν ἀνθρώπων σὲ ἄνισα πεδία ἀξιῶν, πού διασφαλίζει τὸ δικαίωμα τῶν ἀνώτερων νὰ ποδηγετοῦν ἢ καὶ νὰ ἐξοντῶνουν ἀτιμώρητα τοὺς κατώτερους, πού ἀνακαλεῖ «ἄξιες» πού διέπρεψαν τὴν ἐποχὴ τῆς ἀποικιοκρατίας ἢ στὴν ἀκμὴ τοῦ δυτικοῦ ρατσισμοῦ. Πρόκειται γιὰ τὴν εἰσαγωγή στὴν βαρβαρότητα.

Καλὸ εἶναι νὰ τὸ γνωρίζουμε αὐτὸ σὲ μία χώρα πού «ἀνήκει» ἄνευ ὀρίων καὶ ὄρων στὴν (ἀμερικανικὴ) Δύση καὶ πού δείχνει νὰ ἐκπλήσσεται (;) κάθε φορὰ πού καλεῖται νὰ ἀποδώσει σπονδὲς στὶς ἀξίες τῆς κυρίας Ὀλμπράιτ. Ὅταν δηλαδὴ πιέζεται στὸ νὰ ἀντιμετωπίσει τοὺς ἴδιους τοὺς πολίτες τῆς ἐξω ἀπὸ συνταγματικὰ καὶ δημοκρατικὰ πλαίσια στὸ ὄνομα τῆς ἀμερικανικῆς σταυροφορίας κατὰ τῆς τρομοκρατίας. Καλὸ εἶναι ἐπίσης νὰ γνωρίζουμε σὲ τί ἀκριβῶς μετέχουμε καὶ συνεισφέρουμε ὅταν σπεύδουμε νὰ μετάσχουμε στὴν κατοχὴ τοῦ Κοσόβου.

Αὐτὰ, γιὰ νὰ μὴν ὑπάρχουν ἀπορίες καὶ ἐκπλήξεις ἀργότερα!

1. Ἐπιμένουμε στὴ γενίκευση χριστιανικῶν καὶ μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν τοῦ Κοσόβου γιὰ αὐτὴ τὴν διάρκειαν συνοψίζει καλύτερα τὸν κατὰ τὸ NATO μανιχαϊστικὸ χωρισμὸ τῶν πολιτισμικῶν ἢ ἠθικῶν ομάδων τῆς περιοχῆς. Οἱ ἐπιφανειακὲς καὶ ἀδιάφορες ὡς πρὸς τὰ οὐσιαστικὰ προβλήματα ἀναλύσεις τοῦ NATO —γι' αὐτοὺς τὸ πρόβλημα εἶναι ἡ συντριβὴ τῆς Σερβίας, ὄχι ἡ τύχη τῶν πληθυσμῶν τοῦ Κόσσοβο— παραγνωρίζουν τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ χριστιανοὶ Ἀθιγγανοὶ (λαὸς πρὸς ἐξόντωση κατὰ τὸν Χίτλερ) εἶναι 3% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιοχῆς, ἐνῶ ἄλλες χριστιανικὲς ὁμάδες ἄλλα 3%. Ὑπάρχουν δὲ καὶ οἱ δηλώνοντες Γιουγκοσλάβοι, μεικτὲς οἰκογένειες κυρίως. Αὐτὲς οἱ ὁμάδες πληρώνουν ἐπίσης τὸν Νατοϊκὸ ἀντι-σερβικὸ ρατσισμό.

2. Εἶναι φυσικὰ ἄλλο πράγμα νὰ δεχθεῖ κανεὶς ὅτι ὁ ΕΛΑΣ τῶν Δεκεμβριανῶν ἦ ἔστω, οἱ Σέρβοι τοῦ Κοσόβου κάθε ἄλλο παρὰ ἄγιοι ἦταν, καὶ ὀμήρους ἐπίασαν καὶ ἐκτελέσεις ἔκαναν. Σὲ ἓνα ἀνελέητο πόλεμο ἦταν τόσο ἀνελέητοι ὅσο καὶ οἱ ἀντίπαλοί τους, ὅσο ὁ πόλεμος ὁ ἴδιος ἀπαιτοῦσε. Προφανῆς ὅμως ὅτι δὲν εἶναι οἱ ἀποκλειστικοὶ ὑπεύθυνοι γιὰ τὰ πτώματα. Καὶ ἀκόμα προφανέστερο ὅτι ὅταν ἡ ἐγκληματολογία ὑποκαθιστᾷ τὴν πολιτικὴ, τότε ὑποκρύπτεται ἡ ἀδικία καὶ ἡ πρόθεση τῶν νικητῶν νὰ συντρίψουν τοὺς νικημένους.

ΚΙΝΔΥΝΟΣ! ΤΑ ΚΡΑΤΗ ΠΟΛΛΑΠΛΑΣΙΑΖΟΝΤΑΙ

του Πασκάλ Μπονιφάς

Οι πυρηνικές δοκιμές της Ινδίας και του Πακιστάν έθεσαν εκ νέου στο πρώτο επίπεδο της διεθνούς επικαιρότητας το πρόβλημα του πολλαπλασιασμού των ατομικών όπλων. Αλλά, παράλληλα προς αυτή τη στρατηγική πρόκληση, ήδη παλαιά, αναδεικνύεται μιά άλλη, ίσως πολύ πιο επικίνδυνη για τη διεθνή σταθερότητα: ο πολλαπλασιασμός των κρατών.

Ο κατακερματισμός του πλανήτη είναι καθολικός και υπερβαίνει τους διαχωρισμούς Νότου/Βορρά ή Ανατολής/Δύσης.¹ Είναι θεματικός στις πολυεθνικές δημοσπονδίες, που ήταν η ΕΣΣΔ και η πρώην Γιουγκοσλαβία. Ωστόσο, η διασπαστική τάση είναι γενική από το Κεμπέκ ως την Σρί-Λάνκα, από την Κίνα ως το Ηνωμένο Βασίλειο. Αγγίζει επίσης την Αφρική, όπου η ρεαλιστική αρχή της διατήρησης των συνόρων, που κληρονομήθηκαν από την εποχή της αποικιοκρατίας, υποχώρησε μιά πρώτη φορά, τό 1993, με την αναγνώριση της Ερυθραίας και είναι πιθανό ότι θα υποχωρήσει άλλη μιά φορά μπροστά στις πολιτικές και εθνικές εντάσεις στη Σομαλία, τη Σενεγάλη, την Αγκόλα, το Κογκό, την Λιβερία, το Ντζιμπουτί, και ακόμη σε καμιά δεκαριά άλλα κράτη.

Είναι πιθανό ότι στα επόμενα χρόνια τό ξέσπασμα του κρατικού πολλαπλασιασμού θα ενισχυθεί ακόμη περισσότερο κι ότι θα πλήξει ορισμένες χώρες που θεωρούνται ακόμη ως αδιαμφισβήτητα ενωμένες. Η πιο πυκνοκατοικημένη, η Κίνα, ένδεχομένως αποδειχθεί ή λιγότερο μονολιθική απ' όσο θεωρείται. Οι περιφερειακές της επαρχίες, χωρίς να μιλάμε για τό Θιβέτ, εδώ και καιρό προσδοκούν την ανεξαρτησία· ακόμη και στην περιοχή των Χάν οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις θα μπορούσαν να προκαλέσουν μιά αποσχιστική δυναμική.

Η Ινδία ύφίσταται επίσης αποσχιστικές πιέσεις. Στα σύνορα με τό Πακιστάν οι Σίκς επιδιώκουν τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου Καλιστάν. Στα πόδια των Ίμαλαίων προετοι-

μάζεται ή απόσχιση του Γκούρκα και στο Καμίρ ή Ινδική κυβέρνηση αντιμετωπίζει ένα ισλαμικό αυτονομιστικό κίνημα εδώ και δεκαετίες.

Η Ινδονησία με τά 18.000 νησιά της και τά 200 εκατομμύρια κατοίκους της —και ανάμεσά τους 500 εθνοτικές ομάδες— θά μπορούσε επίσης νά γνωρίσει αποσχισητικές. Ξεκινάμε κατ' αρχήν με τό ανατολικό Τιμόρ. Δέν αποκλείεται ή χώρα νά διασπαστεί σε πολλά κράτη που τό καθένα του ελπίζει νά γίνει νέα Σιγκαπούρη.

Στή Βραζιλία, οι κάτοικοι των πλούσιων περιοχών του Νότου παραπονούνται ότι πληρώνουν για τόν φτωχό βορρά και όρισμένοι είναι έτοιμοι νά απαλλαγούν από περιοχές που τοποθετούνται βορείως του Ρίο Τζανέιρο.

«Η απόσχιση», έξηγει ό αρχηγός ενός κινήματος που είναι στρατευμένο υπέρ της διάσπασης της Βραζιλίας, «είναι ό μόνος δρόμος που επιτρέπει στη Βραζιλία νά αποσπαστεί από την καθυστέρηση της».

Ο αναπτυσσόμενος βορράς του Μεξικού, δημοκρατικός και σχετικά πλούσιος, έρεθίζεται με τόν φτωχό Νότο, πλειοψηφικά Ινδιάνικου και όλοένα και περισσότερο βίαιου. Η έξέγερση των Σιάπας γεννήθηκε απ' αυτήν την κατάσταση και τρέφεται από τίς οικονομικές στερήσεις. Τά μεξικάνικα πολιτικά κόμματα έν μέρει αντικατοπτρίζουν αυτό τό χάσμα: τό Κόμμα της Εθνικής Δράσης, φιλελεύθερο και συνδεδεμένο με τούς επιχειρηματικούς κύκλους, κυριαρχεί στο Βορρά ενώ στο Νότο τό κρατικό Θεσμικό Έπαναστατικό Κόμμα έχει τίς καλύτερες επιδόσεις του.

Στή Ρωσία, τά αποσχιστικά κινήματα δέν περιορίζονται μόνο στην Τσετσενία. Αν στην περιοχή αυτή οι θρησκευτικές και εθνικές αντιλήψεις είναι κυρίαρχες, ή κατάσταση είναι τελείως

Pascal Boniface είναι διευθυντής του Ίνστιτούτου Διεθνών και Στρατηγικών Σχέσεων (IRIS), Παρίσι. Τό παρόν κείμενο δημοσιεύτηκε στον *Monde Diplomatique*, Νοέμβριος 1998

διαφορετική στο υπόλοιπο της Όμοσπονδίας. Για παράδειγμα, η δημοκρατία της Τούβας, στα μογγολικά σύνορα, σφετερίστηκε τό δικαίωμα νά εξασφαλίσει τήν άμυνα τής επικράτειάς της, ενώ τό Ταταροστάν και τό Μπασκοροστάν υπέγραψαν σύμφωνα φιλίας και συνεργασίας μέ τήν Άμπχαζία, μιά αυτόνομη περιοχή τής Γεωργίας πού κι αυτή προέκυψε από τόν διαμελισμό τής Σοβιετικής Ένωσης.

Οί μεγάλες χώρες δέν είναι οί μόνες πού όφείλουν νά αναμετρηθούν μέ άποσχιστικά κινήματα. Στόν Ειρηνικό άκeanό ή Νέα Γουϊνέα αντιμετωπίζει τήν πιθανότητα νά χάσει τό πελώριο δουνό του χαλκού πού άποτελεί ή νήσος Μπουγκενβίλ. Χωρίς νά θίξουμε τίς εθνικιστικές ευαισθησίες τών κατοίκων της είναι φανερό ότι οί έπιφυλάξεις τους νά μοιραστούν τόν πλούτο του νησιού μέ τούς πολίτες τής Νέας Γουϊνέας — λιγότερο πλούσια αυτή— είναι ένας από τούς κύριους λόγους τής άποσχιστικής δραστηριότητας. Μπορούμε νά υποθέσουμε επίσης ότι ή επιθυμία του Σουδάν νά χειραφετηθεί από τό Χαρτούμ δέν δασίζεται μόνο πάνω σε λόγους εθνικούς (Άφρικάνοι εναντίον Άράβων) και θρησκευτικούς (χριστιανοί και άνιμιστές εναντίον μουσουλμάνων) αλλά επίσης στο γεγονός ότι ό πετρελαιικός πλούτος τής χώρας τοποθετείται στο Νότο.

Όστόσο, ακόμη μιά φορά, επικαλούνται εθνοτικές και εθνικές διαφορές για νά εξηγήσουν ένα φαινόμενο στο όποιο ή θέληση νά πετύχουν μιά μεγαλύτερη ευημερία είναι, όλοφάνερα, ή θαύτερη αίτία.

Άκόμη και στη Δυτική Ευρώπη, σύμβολο τής στρατιωτικής ασφάλειας, τής οικονομικής ευημερίας και τής εδαφικής άκεραιότητας, φαίνεται ότι τό κίνημα τών άποσχίσεων μπαίνει σε ένέργεια. Οί αριθμοί μιλούν από μόνοι τους: τό 1923 ή Ευρώπη άριθμούσε 23 κράτη πού άντιστοιχοΰσαν σε 18.000 χιλιόμετρα συνόρων. Τό 1998 τά κράτη είναι 50 μέ 40.000 χιλιόμε. κοινά σύνορα. Τί θά γίνει σε δέκα χρόνια;

Οί άποσχίσεις άπειλούν τήν ειρήνη

Τά κράτη συγκροτήθηκαν στη διάρκεια πολέμων. Ό αριθμός τών πολιτικών ενότητων στην Ευρώπη από 500 πού ήταν τό 1500 μ.Χ. πέρασε σε λίγες δεκάδες στις αρχές του 20ου αιώνα, καθόσον τίς περισσότερες από αυτές τίς άπορρόφησαν μέ τή βία πολύ ευρύτερα πολιτικά σύνολα. Σήμερα τό φαινόμενο άντιστρέφεται: οί σύγχρονοι πόλεμοι άπορρέουν όχι από τήν προσπάθεια ένοποίησης τών κρατών αλλά από τόν κατακερ-

ματισμό τους· όχι από τή βούληση οικοδόμησης μεγάλων αυτοκρατοριών αλλά εξ αίτιας τής βαλκανοποίησης του κόσμου. Οί αποσχίσεις είναι ή πύο μεγάλη άπειλή για τήν ειρήνη.

Οί άποσχίσεις δέν έχουν νά κάνουν τίποτε μέ τούς πολέμους τής άνεξαρτησίας. Βέβαια και οί δύο έχουν τό κοινό τήν κατάφαση μιάς ταυτότητας πού συχνά καταπιέζεται στό πλαίσιο ενός ευρύτερου κρατικού συνόλου. Όστόσο ή κύρια δικαιολόγηση τών άποσχίσεων δέν είναι ή υπεράσπιση μιάς ταυτότητας πού άπειλείται αλλά μάλλον ή θέληση «διαχωρισμού» από τούς άλλους, ώστε μόνοι νά εκμεταλλευτούν τά πλούτη τής χώρας πού έως τώρα ήταν «άδικα μοιρασμένα». Στίς περισσότερες περιπτώσεις οί ρίζες τών άποσχιστικών προσδοκιών δέν βλάστησαν μέσα στην άσυγκράτητη έπιθυμία έλευθερίας αλλά περισσότερο μέσα στην πεποίθηση ότι ή ευημερία είναι πύο εύκολο νά ξεασφαλισθεί, σ' αυτούς τούς δύσκολους καιρούς, στό πλαίσιο μιάς μικρής πολιτικής οντότητας παρά μέσα στην άπεραντοσύνη ενός ευρύτερου συνόλου. Αύτή ή πεποίθηση ώθησε για παράδειγμα τούς Σλοβένους νά εγκαταλείψουν τήν γιουγκοσλαβική όμοσπονδία. Ό κατακερματισμός τής ΕΣΣΔ σέ μεγάλο βαθμό έξηγγείται από τή φροντίδα τών Σλάβων νά μή φορτώνονται τό βάρος τών Δημοκρατιών τής Κεντρικής Ασίας.

Μιά γενική τάση άναδεικνύεται στόν κόσμο: ό ανταγωνισμός τών μικρών μεγεθών μέ τήν έλπίδα νά περάσουν από τό μάτι τής θελόνας πού οδηγεί στην οικονομική ευημερία. Παντού εύχονται τό κράτος νά ξεφορτωθεί από τά άνώφελα βάρη, δηλαδή από τίς περιοχές πού φαλκιδεύουν τό 'Ακαθάριστο Έθνικό Προϊόν.

Οί Τσέχοι, πύο πλούσιοι, για νά ξεφορτωθούν τούς Σλοβάκους έπιασαν τήν έθνικιστική ρητορεία. Παλιότερα οί σλοβακικές διεκδικήσεις στην καλύτερη περίπτωση θά άγνοούνταν και στή χειρότερη θά καταστέλλονταν σκληρά. Η έπιθυμία ίσοκατανομής του πλούτου θά θεωρούνταν ως προσβολή τών τσέχικων συμφερόντων και όλέθρια για τήν ένότητα και τή δύναμη του κράτους. Ένώ λοιπόν παλαιότερα ή γεωγραφική ευρύτητα θεωρείτο έγγυηση μιάς μεγαλύτερης άκτινοβολίας στό διεθνές επίπεδο, τό τσεχοσλοβακικό διαζύγιο άποδεικνύει ότι δέν έπιζητείται πλέον ή ισχύς· αντίθετα θεωρείται έμπόδιο στην ευημερία.

Τό παράδειγμα τής Ούγγαρίας, μολονότι άντιπροσωπεύει μίαν αντίστροφη κατάσταση σέ σχέση μέ εκείνη τής Τσεχοσλοβακίας, έπιβεβαιώνει αύτή τήν τάση. "Αν ή Ούγγαρία έχει εγκαταλείψει κάθε ιδέα άλυτρωτισμού² αυτό όφείλεται κυρίως σέ λόγους οικονομικούς: Οί Ούγγροι όνειρεύονται νά ένωθούν μέ τήν Ευρωπαϊκή Ένωση πράγμα πού είναι άσύμβατο μέ τό οικονομικό φορτίο πού θά άποτελοΰσε ή συμπερίληψη στην Ούγγαρία τών ουγγρικών μειονοτήτων τής Ρουμανίας και τής Γιουγκοσλαβίας, φτωχότερες αυτές. Η άναζήτηση τής οικονομικής άποτελεσματικότητας έπνιξε τό όραμα τής Μεγάλης Ούγγαρίας, παρόλο πού δέν έξαφανίστηκαν οί ρητορικές δονήσεις για τό ζήτημα αύτό.

Τό ίδιο φαινόμενο εμφανίζεται στά τέσσερα σημεία του πλανήτη. Έμπρός στό προηγούμενο τής γερμανικής ένοποίησης, πού τό έξωφρενικό της κόστος σημάδεψε τά πνεύματα όλου του κόσμου, οί Νοτιοκορεάτες εγκατέλειψαν τήν ιδέα μιάς ταχείας ένοποίησης τής κορεατικής χερσονήσου, μολονότι άποτελεί μέρος τών έπίσημων προτεραιοτήτων. Τό έπιχείρημα πού προβάλλεται είναι άτράνταχτο: άν ή βαθύπλουτη Δυτική Γεο-

μανία έχει τόσο πολλές δύσκολίες νά χωνέψει τήν 'Ανατολική Γερμανία, πώς ή Ν. Κορέα θά τά καταφέρει νά χωνέψει τήν Β. Κορέα, δεδομένου ότι αύτή ή τελευταία είναι άκόμη πύο άρτηριοσκληρωτική από τήν 'Ανατολική Γερμανία;

Στή Β. Ίταλία ή Λέγκα Λομπάρντο άπέκτησε τή δημοτικότητα της προβάλλοντας τό όραμα άποχωρισμού από τό Νότο τής χώρας, τόσο άκριβοΰ και άντιπαραγωγικού. Στόν ΧΙΧ αιώνα ή Ιταλική ένότητα, πού έθεσε τέρμα στίς έπώδυνες διακρίσεις τής Χερσονήσου, έγινε δεκτή ως παράγοντας άνάπτυξης και μέσο για τήν κατάκτηση ενός καθεστώτος πύο ύψηλό στή διεθνή σκηνή.

Στήν Ίσπανία, είναι στίς δύο πύο εκβιομηχανισμένες και πλούσιες περιφέρειες (Καταλονία και Χώρα τών Βάσκων) πού άναπτύσσεται πύο έντονα ό ρεζιοναλιστικός έθνικισμός. Οί καταλανικές και βασκικές διεκδικήσεις στην πραγματικότητα άπευθύνονται λιγότερο προς τή Μαδρίτη και περισσότερο προς τίς φτωχές περιοχές τών 'Αστούριος, τής 'Ανδαλουσίας και Έστρεμαδούρας, στίς όποιες τά έθνικιστικά αισθήματα είναι άσθενή.

«Η κόλαση είναι οί άλλοι» θά μπορούσαν νά διακηρύξουν οί ύποψήφιοι άποσχίσεων όλου του κόσμου, στην έπιθυμία τους νά ξεφορτωθούν τίς φτωχές περιοχές τής χώρας τους, υπεύθυνες για τή μείωση του κατά κεφαλή ΑΕΠ. Μερικές φορές ή πλειοψηφία επιδιώκει νά άπαλλαγεί από μιά μειοψηφία πού τή θεωρεί άντιπαραγωγική. Σέ άλλες περιπτώσεις είναι ή μειοψηφία πού έλπίζει νά βελτιώσει τή θέση της εγκαταλείποντας τή φτωχή πλειοψηφία. Και στίς δύο περιπτώσεις ή λύση περνάει μέσα από τό «ρίξιμο» τών ανεπιθύμητων, ώστε νά κερδίσουν μεγαλύτερη ευημερία.

Ό διασπαστικός παράγοντας πού δρα πάνω στά άτομα (οί πλούσιοι είναι όλο και λιγότερο άλληλέγγυοι τών φτωχών) άφορά έξίσου και τούς λαούς. Τά θέλητρα του πλούτου, ό διαγωνισμός για τήν ευμάρεια και ή ξεφρενη επιδίωξη τών αγαθών τής κατανάλωσης φαίνεται ότι έγιναν οί νέες κινητήριες δυνάμεις τής ιστορίας. Η δόξα, ή έθνική περηφάνεια, τό συλλογικό εύ ζήν, τό συλλογικό συμφέρον, ή δύναμη ισχύος, παραχωρούν τή θέση τους σέ ύλιστικές θεωρήσεις, άκόμη κι όταν από καιρού εις καιρόν μερικά κινήματα μοιάζουν νά σπρώχνουν τό λάβαρο. Δέν πρόκειται ώστόσο παρά για προπέτασμα καπνού.

Πολύ συχνά, ό έθνικισμός και ή πολιτιστική έγγύτητα δέν χρησιμοποιούνται παρά μόνον για νά καλύψουν καλύτερα τά έν στενή έννοία οικονομικά συμφέροντα.

Ό κόσμος εισήλθε στην έποχή του πολλαπλασιασμού τών κρατών και τών άποσχιστικών έξτρεμισμών, αλλά έπίσης και μέ τρόπο ίσως πύο προφανή, εισήλθε στην έποχή τών στρατηγικών πού άποβλέπουν τήν προστατευτική θαλπωρή του μικρόκοσμου τής χρυσαιίδας.

1. Βλ. Ignacio Ramonet, *Geopolitique du chaos*, Galilée, 1977. Έλλ. μετφρ. εκδόσεις Πόλις.

2. Άλυτρωτισμός: Πολιτική θεωρία έθνικιστών πού διεκδικούν γειτονικά έδάφη, τοποθετούμενα στην άλλη πλευρά τών συνόρων, μέ πρόσχημα ότι τά έδάφη αυτά κατοικούνται από πληθυσμούς πού κατέχουν τά ίδια γλωσσικά, θρησκευτικά ή έθνοτικά χαρακτηριστικά.

ΓΙΑ ΤΑ ΕΞΥΠΝΑ ΟΠΛΑ: Παρατηρήσεις από την ιστορία της τεχνολογίας

του Τέλη Τύμπα

Τρεῖς αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὸ ἀεροδυναμικὸ τῶν ἔξυπνων ἀεροσκαφῶν τύπου Στέλθ, τὴν ἐποχὴ δηλαδὴ τῆς πρωταρχικῆς συσσώρευσης κεφαλαιοκρατικῆς στρατιωτικῆς τεχνολογίας, τὰ πολεμικὰ δῆματα ἐκτοξεύονταν ἀπὸ καὶ πρὸς τὸ ἀεροδυναμικὸ τῶν ἔξυπνων κάστρων τύπου Βωμπάν. Ὁ διάσημος Σεμπαστιάν ντέ Βωμπάν ἔκανε ὄνομα ὡς μηχανικὸς προτείνοντας, ἀνάλογα μὲ τὴν περίστασι, ἢ μιὰ ἔξυπνη ὀχυρωματικὴ τεχνολογία ἢ μιὰ ἔξυπνη πολιορκητικὴ τεχνολογία γιὰ τὴν ἐξουδετέρωσή της. Ἡ ἀντίφαση αὐτὴ μᾶλλον δὲν διαφέρει καὶ πολὺ ἀπὸ αὐτὴ τῆς περίπτωσης ἐνός Στέλθ, γιὰ νὰ παραχθεῖ ἡ ἀξία τοῦ ὁποίου πρέπει οἱ Ἕλληνες ἐργάτες νὰ συναινέσουν, νὰ δουλέψουν παράγοντας ὑπεραξία ὥστε νὰ τὸ ἀποκτήσει ἡ νατοϊκὴ Ἑλλάδα γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει ἰσόρροπα τὸ Στέλθ τῆς νατοϊκῆς Τουρκίας, οἱ ἐργάτες τῆς ὁποίας πρέπει νὰ συναινέσουν ἀντίστοιχα γιὰ νὰ ἀποκτήσει ἡ νατοϊκὴ Τουρκία ἓνα Στέλθ ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει ἰσόρροπα τὸ Στέλθ τῆς νατοϊκῆς Ἑλλάδας.¹

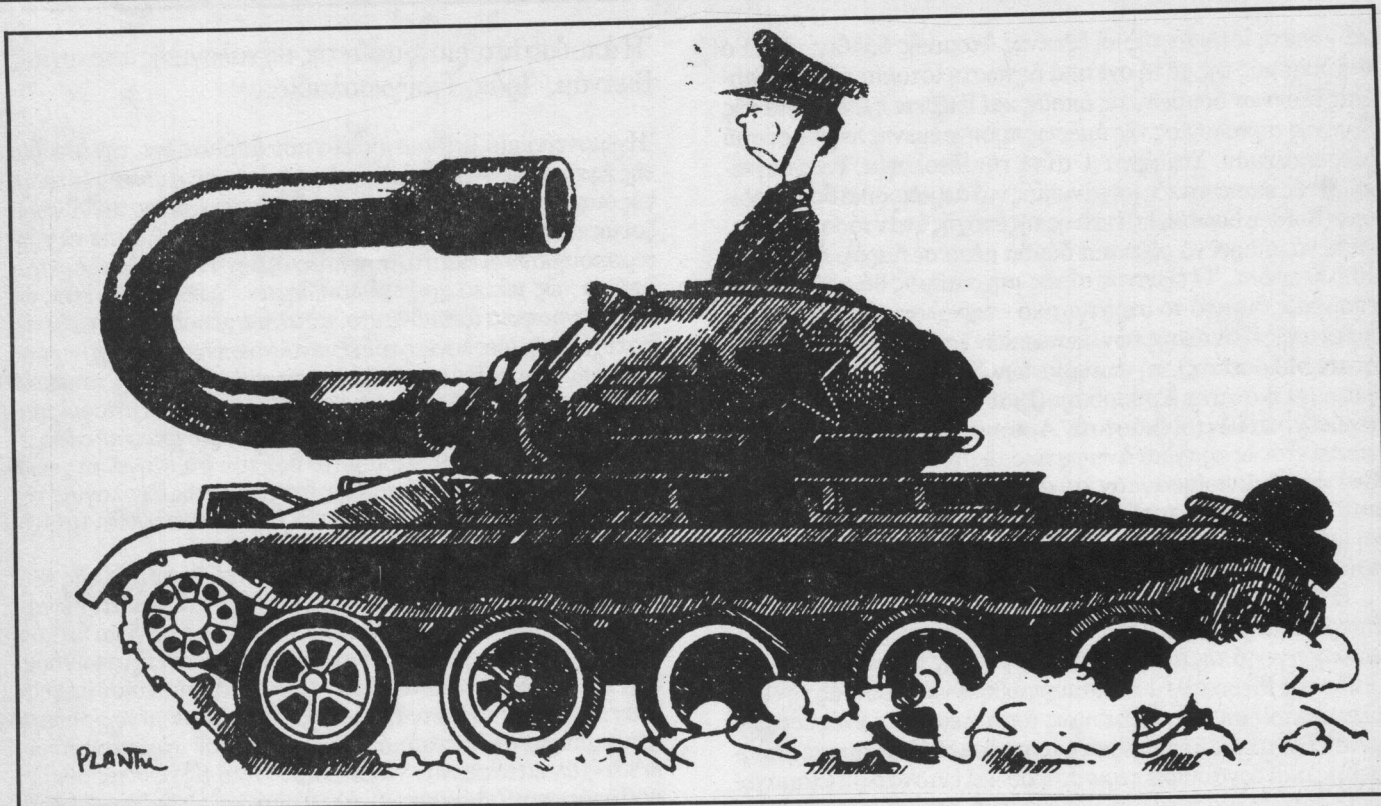
Ἐνα κάστρο πάντως, εἶχε ἤδη προειδοποιήσει ὁ Μακιαβέλι ρίχνοντας «ἓνα φῶς διαπεραστικὸ» στὴν ἀπαρχὴ τῶν κεφαλαιοκρατικῶν κοινωνιῶν, δὲν ὑπεραστίζει ἐξωτερικὰ μιὰ πόλη χωρὶς τὴν ἐσωτερικὴ συναινέση τῶν ὑπῆρκων στὸν ἡγεμόνα της. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ σοφὸς Ἴταλὸς κατέθετε ἔτσι μιὰ πρωτοποριακὴ φιλοσοφικὴ τοποθέτηση γιὰ τὴ συγκρότηση τοῦ κοινωνικοῦ διὰ τῆς ἰδεολογικῆς διαμόρφωσης τῆς συστατικῆς του σύγκρουσης, ὥστε αὐτὴ νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἀπουσιάζει ὡς τέτοια. Ἡ ἀναφορά του, ὅμως, σὲ κάστρα μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τολμήσουμε νὰ προτείνουμε ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ αὐτὴ πρότασι ἐμπεριέχει ἐπιπλέον καὶ μιὰ ἱστορικὴ ἐκτίμησι γιὰ τὴν ἰδιαίτερον σημασίαν πού θὰ μπορούσε νὰ ἀποκτήσει ἡ ἰδεολογία τῆς ἔξυπνης πολεμικῆς τεχνολογίας γιὰ τὴν ἐπίτευξι κοινωνικῆς ἡγεμονίας στοὺς αἰῶνες πού θὰ ἀκολουθοῦσαν.²

Ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ ἐκτίμησι τοῦ σοφοῦ Ἴταλοῦ ἔχει κατὰ τὴ γνώμη μας ἐπιβεβαιωθεῖ. Ἡ ἡγεμονία τῆς ἰδεολογίας τῆς ἔξυπνης πολεμικῆς τεχνολογίας ἔχει ἐκτοτε ἀποδειχθεῖ συστατικὴ τῶν κεφαλαιοκρατικῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν ὡς τέτοιων. Ἡ ἡγεμονία αὐτὴ εἶναι μιὰ περίπτωση τῆς γενικότερης ἡγεμονίας τῆς ἰδεολογίας τῆς ἔξυπνης τεχνολογίας στὴν ἱστο-

ρία τοῦ σχηματισμοῦ κεφαλαιοκρατικῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν. Τὰ ἔξυπνα ὄπλα τῶν στρατῶν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ ἔθνους-κράτους παράγονται, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἀδιαχώριστα ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη τεχνολογία: τὴν ἔξυπνη ἀτμομηχανὴ τοῦ 18ου αἰῶνα (τέτοια ὑποτίθεται ὅτι ἦταν αὐτὴ τῆς ὑψηλῆς σέ σχέσι μὲ ἐκείνη τῆς φυσικῆς πίεσης), τὴν ἔξυπνη ἠλεκτρογεννήτρια τοῦ 19ου αἰῶνα (τέτοια ὑποτίθεται ὅτι ἦταν αὐτὴ τῆς ἐναλλασσόμενης σέ σχέσι μὲ αὐτὴ τῆς συνεχοῦς τάσης), τὸν ἔξυπνο ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστὴ τοῦ 20οῦ (τέτοιος ὑποτίθεται ὅτι εἶναι αὐτὸς τῆς ψηφιακῆς σέ σχέσι μὲ αὐτόν τῆς ἀναλογικῆς πληροφόρησης).³

Ἄς περιοριστοῦμε ἀμέσως στὴν περίπτωση τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ τῶν ΗΠΑ, ἢ ὁποία καὶ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ἰδιαίτερα. Δὲν ὑπάρχει (γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ὑπάρχει γιὰ τὴν ἱστορικιστικὴ ἰδεολογία) ἀπόστασι ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ἀγροτικῆς ἀμερικανικῆς δημοκρατίας ἐξαιτίας τῆς ἀπώλειας τῆς ἡγεμονίας τοῦ τρόπου παραγωγῆς κρατικῶν ὄπλων ἀπὸ ἐξειδικευμένους τεχνίτες-ὄπλουργούς μέχρι τὴν ἡγεμονία τοῦ τρόπου παραγωγῆς ὄπλων ἀπὸ ἀνειδικευτοὺς ἐργάτες σὲ μιὰ δημοκρατία σάν καὶ αὐτὴ πού παράγεται διὰ τῆς κύλισής της στὴν ταινλορικὴ-φορντικὴ ἄλυσίδα παραγωγῆς. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ μετάβασι τῶν ΗΠΑ στὴν κεφαλαιοκρατία εἶναι συνώνυμη μὲ τὴν ἐπικράτησι τῆς ἰδεολογίας τῆς ἔξυπνης πολεμικῆς τεχνολογίας. Ἡ ἐπικρατοῦσα τοποθέτησι, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία μόνον ἡ σημερινὴ τεχνολογία εἶναι ἔξυπνη, εἶναι, θὰ δοῦμε ἓνα παράδειγμα στὴ συνέχεια, ἓνα ἱστοριογραφικὸ ἰδεολόγημα ἀπαραίτητο γιὰ νὰ ἀναπαράγεται καὶ νὰ διευρύνεται τὸ κεφάλαιο διὰ τῆς ἀνανέωσης καὶ διεύρυνσης τῆς ἰδεολογίας τῆς ἔξυπνης τεχνολογίας γενικά, ἀλλὰ καὶ εἰδικά, διὰ τῆς ἰδεολογίας τῆς ἔξυπνης πολεμικῆς τεχνολογίας τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ κράτους στὴ στρατιωτικὴ του μορφή.⁴

Τὸ νὰ ἀνατρέξουμε στὸν Μακιαβέλι δὲν ἀρκεῖ προφανῶς γιὰ μιὰ ταξικὴ (ἐσωτερικὴ, ἐνδοκοινωνικὴ μὲ τὴν ἔννοια τῆς σύγκρουσης ἐντὸς μιᾶς κοινωνίας) ἐρμηνεία τοῦ πολέμου πέραν τῆς ἐμπειριστικῆς του ἐρμηνείας ὡς μιὰ ἀταξικὴ (ἐξωτερικὴ, ἐξωκοινωνικὴ μὲ τὴν ἔννοια τῆς σύγκρουσης ἐκτὸς μιᾶς κοινωνίας) σύγκρουσι κοινωνικῶν σχηματισμῶν. Ὑποδοηθᾶ

όμως, νομίζουμε, στό νά μήν αποκλείουμε τή δυνατότητα μιᾶς τέτοιας ἐρμηνείας ἐκ τῶν προτέρων. Μπορεῖ γιά παράδειγμα ὁ Μακιαβέλι νά μήν ἀρκεῖ γιά τήν παραγωγή μιᾶς ταξικῆς ἐρμηνείας αὐτοῦ πού φαινομενικά παρουσιάζεται ὡς ἐξωτερική σύγκρουση τῶν ΗΠΑ μέ τή Γιουγκοσλαβία (σήμερα) καί τό Ἰράκ καί τό Βιετνάμ (στό σχετικά πρόσφατο παρελθόν). Ὑποδοθηᾶ ὅμως, ἐλπίζουμε, στό νά μήν αποκλείουμε ἐκ τῶν προτέρων τή δυνατότητα ἐρμηνείας τοῦ πολέμου τῶν ἡμερῶν μας ὡς ἀδιαχώριστου ἀπό τόν ταξικό πόλεμο στό ἐσωτερικό τῶν ΗΠΑ.⁵

Μιά τέτοια ἐρμηνεία δέν εἶναι οὔτε εὐκόλη ἀλλά οὔτε καί δεδομένο ὅτι θά παραχθεῖ. Ἄν μάλιστα οἱ ἀριστεροί (διεθνῶς ἀλλά καί στήν Ἑλλάδα) συνεχίσουμε νά ἀναπαράγουμε αὐθόρμητα τήν ἀταξική ἐρμηνεία τοῦ πολέμου ὡς ἐξωτερική σύγκρουση κοινωνικῶν σχηματισμῶν (ΗΠΑ ἐναντίον Γιουγκοσλαβίας, ἡγεμόνας ΗΠΑ ἐναντίον ἡγεμόνα Γιουγκοσλαβίας), τότε ἡ πιθανότητα μιᾶς τέτοιας ἐρμηνείας προβλέπεται ἐξαιρετικά περιορισμένη (καθώς ἐπιπλέον, ἐξ ὀρισμοῦ, μιᾶς τέτοιας ἐρμηνείας δέν μπορεῖ νά παραχθεῖ ἀτομικά ἀλλά μόνον ἀναπόσπαστα ἀπό τή συλλογική διαδικασία ἀνατροπῆς τῆς ταξικῆς ὀργάνωσης τοῦ κοινωνικοῦ). Τό μόνο λοιπόν τό ὁποῖο ἐπιδιώκεται στό ὑπόλοιπο αὐτοῦ τοῦ κειμένου εἶναι ἡ συμβολή στήν ἀνανέωση τῆς ἐμπιστοσύνης στήν πρόταση τοῦ Μακιαβέλι, στό νά μήν αποκλείεται δηλαδή ἐκ τῶν προτέρων τό ἐνδεχόμενο ἐρμηνείας τῆς τρέχουσας πολεμικῆς σύγκρουσης ὡς ταξικῆς. Τέλος, μέ δεδομένο τό ὅτι ἀγνοοῦμε τήν ἱστορία τῆς πολεμικῆς τεχνολογίας στή Γιουγκοσλαβία, ἀναλαμβάνουμε ἐδῶ τό ὁποῖο ἐρμηνευτικό κόστος ἀπό τόν περιορισμό τῶν παρατηρήσεών μας μόνο στήν περίπτωση τῶν ΗΠΑ.

Γιά τό σκοπό αὐτό συνδυάζουμε στή συνέχεια κάποιες ἐπιλεγμένες παρατηρήσεις ἀπό τήν ἱστορία τῆς τεχνολογίας τῶν πρόσφατων δεκαετιῶν, ὅπως αὐτές συνδέονται μέ τήν ἰδεολογία τῆς ἐξυπνης πολεμικῆς τεχνολογίας στίς ΗΠΑ. Ὁ συνδυασμός αὐτῶς μᾶς ἐπιτρέπει μᾶλλον νά ἰσχυριζόμαστε ὅτι ἡ μορφοποίηση - παρουσία ἐνός ἐξωτερικοῦ τῶν ΗΠΑ ἐχθροῦ (ἡ Γιουγκοσλαβία, τό Ἰράκ, τό Βιετνάμ, ἡ Ἰαπωνία) παράχθηκε ἱστορικά διά τῆς ἀπομορφοποίησης - ἀπουσίας κάποιου ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ τῶν ΗΠΑ. Κατά τή γνώμη μας, ἡ ἀπουσία αὐτῆς ἐπιτεύχθηκε διά τῆς ἰδεολογίας τῆς ἐξυπνης πολεμικῆς τεχνολογίας.

Ἡ ἀποτυχία τῆς ἐξυπνης τεχνολογίας: Χιροσίμα

Πολύ χαρακτηριστικά, ἡ ἰδεολογία τῆς ἐξυπνης πολεμικῆς τεχνολογίας ἐμπλέκεται στήν πύ ἀντιπροσωπευτική κατά τή γνώμη μας στιγμή τῆς ἱστορίας τῆς πολεμικῆς τεχνολογίας τῶν ΗΠΑ, αὐτή τῆς ρίψης τῆς πρώτης ἀτομικῆς βόμβας. Ἡ ἀτομική βόμβα πού ἐξίξαν οἱ ΗΠΑ στή Χιροσίμα ἦταν τό ἀντίθετο μιᾶς ἐξυπνης βόμβας, καθώς δέν εἶχε καί πολλή σημασία τό ἂν θά κατέληγε, ὅπως καί κατέληξε, νά ἐκτραγεῖ 800 ὀλόκληρα πόδις μακριά ἀπό τό στόχο. Γιά κάθε ἄλλη ρίψη βόμβας ἐκείνης τῆς ἐποχῆς μιᾶς τέτοια ἀνακριβεία θά κατέληγε σέ ἀποτυχία. Σέ μιᾶς ἐκρηξῆς ὅμως ἰσοδύναμη ἐκείνης δώδεκα καί μισοῦ τόνων TNT, τί ρόλο νά παίξει ἡ ἀκρίβεια; Ἡ ἀνακριβῆς ρίψη δέν σήμαινε καί πολλά γι' αὐτούς πού ἐγιναν ὀλοκαύτωμα στό ἔδαφος, καθώς δέν στάθηκε ἰκανή νά ἀποτρέψει τό θάνατο μιᾶς ὀλόκληρης πόλης.⁶

Αὐτό πού μᾶς ἐνδιαφέρει νά ἀναδείξουμε δέν εἶναι ἡ σχετι-

κά γνωστή ιστορία της μη ξυπνης άτομικης δόμβας, αλλά ο συνδυασμός της με τη σχετικά άγνωστη ιστορία της ανάπτυξης ξυπνων βομβών, τις οποίες και υπέθετε ή ιδεολογία της ξυπνης τεχνολογίας της άμέσως προηγούμενης περιόδου του Μεσοπολέμου. Σύμφωνα μ' αυτή την ιδεολογία, ένας συγκεκριμένος σκοπευτικός μηχανισμός για αεροπορικό βομβαρδισμό (Norden bombsight) εκείνης της εποχής ήταν τόσο ξυπνος, ώστε να μπορεί να ρίξει μία βόμβα μέσα σε βαρέλι από ύψος 10.000 πόδια. Ο ξυπνος αυτός μηχανισμός θα καθιστούσε επομένως δυνατό το στρατιωτικό - τεχνολογικό δόγμα της επιλεκτικής εξόντωσης των εξωτερικών κακών - ένοχων (οι εκάστοτε Μιλόσεβιτς), τη σωτηρία των εξωτερικών - καλών - αθώων (οι εκάστοτε Κορσοδάροι) και την προστασία των έσωτερικών - καλών (οι εκάστοτε Αμερικανοί στρατιώτες). Προκύπτει έτσι ως τραγικά αντιφατικό τό ότι οι πιλότοι του Enola Gay «χρησιμοποίησαν τον πιο ακριβή σκοπευτικό μηχανισμό που αναπτύχθηκε ποτέ για τη ρίψη όπλων που απαιτούσαν τη μικρότερη σκοπευτική ακρίβεια συγκριτικά με κάθε όπλο του μέχρι τότε κόσμου».⁷

Η ιδεολογία όμως, όπως είναι γνωστό, ορίζεται διά του να επιτρέπεται μία πράξη παρά την αντιφατικότητά της. Μία δολοκλήρη γενιά της αμερικανικής εργατικής τάξης κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου διαμορφώθηκε υιοθετώντας την ιδεολογικοποίηση του πολέμου ως αποτελέσματος ενός αφηρημένου εξωτερικού επιθετικού μανιχαϊσμού (ο εκάστοτε Μιλόσεβιτς) και εργάσθηκε περισσότερο και έντονα (παράγοντας δηλαδή και έκτακτη και έντακτη υπεραξία) για να τον πολεμήσει διά της ξυπνης τεχνολογίας που υποτίθεται ότι θα απέφερε αυτή η εργασία.⁸

Και να σκεφθεί κανείς ότι η ιδεολογία της ξυπνης τεχνολογίας στην περίπτωση του σκοπευτικού μηχανισμού ήγεμόνευσε μέσα σε μία έντονα κοινωνική κρίση, αποδιδόμενη στην κεφαλαιακή υπερσυσσώρευση που προκλήθηκε από την ξυπνη τεχνολογία του προσηγήθεντος ταιυλορισμού - φορντισμού! Μήπως όπως και η έμπιστοσύνη στην ταιυλορική - φορντική τεχνολογία δεν ήταν αντίστοιχα άδικαιολόγητη καθώς, λογικά, η υπερσυνγκέντρωση κεφαλαίου στά τέλη του δέκατου ένατου αιώνα (άμέσως δηλαδή πριν την τεχνολογία του ταιυλορισμού - φορντισμού) θα έπρεπε να είχε καταστήσει ανέπικαιρες τις «άθως αντίληψεις» περί τεχνολογικής προόδου που κυριάρχησαν κατά τον 19ο αιώνα. Τέτοιες, όμως, προφανώς αντιφατικές αντίληψεις εξηγούνται λογικά μόνο αν αρχίσουμε να κατανοούμε την τεχνολογία και «ως ύλική πραγματικότητα αλλά και ως παράγοντα ιδεολογικών μετασχηματισμών».⁹

Τά αποτελέσματα ήταν τραγικά. Η αμερικανική εργατιά συναίνεσε στο να διαμορφωθεί ως τέτοια στο πλαίσιο ενός στρατιωτικού - βιομηχανικού συμπλέγματος διευρυμένης συσσώρευσης κεφαλαίου, χωρίς όμως να γλιτώσουν πολλοί από τους καλούς του έσωτερικού (Αμερικανοί) τό μακελειό στά θέατρα του πολέμου αλλά και χωρίς να διαχωριστούν οι άθωοι της Χιροσίμα από τους κακούς στο πλαίσιο της ξυπνάδας του Norden bombsight. Τη «λεπτή κόκκινη γραμμή» μεταξύ έλεγχομένου κεφαλαίου (ΗΠΑ) και ανεξέλεγκτου (δολοκληρωτικού) κεφαλαίου (Ίαπωνία) δεν την χάραξε τελικά, τό είδαμε τόσο άριστουργηματικά στην πρόσφατη ταινία του Μάλικ, κανέναν ξυπνος σκοπευτικός μηχανισμός αλλά τό αίμα της στρατευμένης αμερικανικής εργατιάς.

Ήαπόουσα ιστοριογραφία της τεχνολογικής αποτυχίας: Βιετνάμ, Ίράκ, Γιουγκοσλαβία...

Ήγεμονεύει μία ιστοριογραφία που απομονώνει την ιστορία της έφευρεσης ενός πολεμικού μηχανισμού από την ιστορία της διαμόρφωσης του μηχανισμού διά της χρήσης του. Γνωρίζουμε κατά συνέπεια τό πώς υποτίθεται ότι θα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν οι εκάστοτε πολεμικοί μηχανισμοί ανεξάρτητα από τό πώς τελικά χρησιμοποιήθηκαν. Απουσιάζει έτσι, ως ιστοριογραφικά ανεπιθύμητο, αυτό που μεσολαβεί μεταξύ της επιτυχίας της ιδεολογίας του ξυπνου σκοπευτικού μηχανισμού πριν από τον πόλεμο και της αποτυχημένης χρήσης του κατά τη διάρκεια του πολέμου. Απουσιάζει δηλαδή ή ιστοριογραφία της τεχνολογικής αποτυχίας. Η ιστοριογραφική αυτή άπουσία δεν εξηγείται παρά μόνο διά του ότι εξηγεί τη χωρίς σχετική δυσκολία ανανέωση της ήγεμονίας της ιδεολογίας της ξυπνης τεχνολογίας και στην περίοδο που ακολουθεί τη ρίψη της άτομικης δόμβας.¹⁰

Η άπουσία αυτή εξηγεί δηλαδή τη νέα ήγεμονία της ξυπνης πολιτικής τεχνολογίας όπως αυτή καταλήγει στην έναρξη του πολέμου των ΗΠΑ με τό Βιετνάμ. Δεν εξηγείται βέβαια ή πλήρης διάψευση της προοδικίας νίκης διά των ξυπνων βομβών και του κατά Μακναμάρα «ήλεκτρονικού πεδίου μάχης» στον πόλεμο με τό Βιετνάμ. Δεν εξηγούνται επομένως ούτε τά εκατομμύρια άθωα παιδιά του Βιετνάμ που «τρώγανε σκουπίδια» (αν κατάφεραν να επιζήσουν από τις ξυπνες δόμβες που σκότωναν άδιακρίτως), αλλά ούτε και τό δυσανάλογα ύψηλο ποσοστό των βετεράνων του Βιετνάμ στην στρατιά των σημερινών Αμερικανικών άστέγων.¹¹

Η ιστοριογραφική αυτή άπουσία εξηγεί επίσης την ανανέωση της ήγεμονίας της ιδεολογίας της ξυπνης πολεμικής τεχνολογίας, όπως αυτή καταλήγει στην πολεμική τεχνολογία του πολέμου των ΗΠΑ με τό Ίράκ. Δεν εξηγείται όμως ότι οι 50 από τους 800 στόχους που χτυπήθηκαν ως στρατηγικής στρατιωτικής σημασίας δεν ήταν τέτοιοι. Δεν εξηγείται τό ότι τά Στέλθ άποδείχθηκαν δύσρηστα, ευάισθητα στην κακοκαιρία και ανακριβή στο 40% των περιπτώσεων αλλά ούτε και τό ότι ή τηλεόραση μάς παρουσίασε έντυπωσιακές σκηνές επιτυχίας από ένα 7% ξυπνων βομβών, σπανίας όμως σκηνές από τό μαζικό μακελειό Ίρακινών στρατιωτών αλλά και πολιτών. Δεν εξηγείται τέλος τό ύψηλο ποσοστό και των βετεράνων του πολέμου του Ίράκ στή στρατιά των σημερινών Αμερικανών άστέγων. Κι άς σημειώσουμε έδώ τό ότι δεν εξηγείται γιατί ο ίδιος ήγεμόνας ύπήρχε στο Ίράκ, όταν αυτό ήταν προνομιακός πελάτης της αμερικανικής πολεμικής τεχνολογίας (πριν από τον πόλεμο), αλλά και τό ότι ο κακός - ένοχος αυτός ήγεμόνας επιβίωσε του πολέμου, σε αντίθεση με πολλούς από τους καλούς - άθώους ύπρηκούς του.

«Πεθαίνει δύσκολα το παλιό όνειρο της τεχνολογίας που θα καθιστούσε τον πόλεμο τόσο τρομακτικό ώστε να μην άποτελεί καταφύγιο κανενός ή τόσο τεχνολογικό ώστε να διεξάγεται άποκλειστικά από μηχανές». Αυτό διαπιστώνει ένας πολύ πιό μπαρουτοκαπνισμένος στή μελέτη της ιστορίας αυτού του όνειρου συνάδελφος, σχολιάζοντας τό εμφανιζόμενο σήμερα ως άπολύτως νέο τεχνολογικό - στρατιωτικό δόγμα περί ρομποτοποίησης του πολέμου, αντικατάστασης δηλαδή του Αμερικανού στρατιώτη από μία ξυπνη πολεμική κυβερνομηχανή.¹²

Η ιδεολογία πρέπει πράγματι να πεθαίνει δύσκολα. Πώς

ἀλλιώως νά ἐξηγήσουμε ὅτι μέ τά ἴδια Στέλθ βομβαρδίζεται πλέον ἡ εὐρωπαϊκή Γιουγκοσλαβία; Πῶς ἀλλιώως νά ἐξηγηθεῖ ὁ ἐν ἐξελίξει παραμερισμός (γιά μιὰ ἀκόμη φορά) τῆς τεχνολογικά (ὑποτίθεται) ἐπιτεύξιμης διάκρισης μεταξύ κακῶν (Μιλόσεβιτς) καί ἀθῶων (πού καταλήγουν νά εἶναι αὐτοί πού σκοτώνονται μαζικά); Πῶς ἀλλιώως νά ἐξηγηθεῖ ὁ προλετάριος - φαντάρης ἀπό τή μειονότητα τῶν ΗΠΑ (ἀπ' ὅ,τι εἶδαμε μᾶλλον ἔχουν γεμίσει τά Βαλκάνια ἀπό Γκονζάλες καί Ραμίρεζ), οἱ ὅποιοι συλλαμβάνονται (σήμερα) καί ἴσως σκοτωθοῦν (προσεχῶς) γιά τήν ἀπελευθέρωση τοῦ Κοσσοβάρου καί Σέρβου μικρογεωργηκτοτρόφου ὥστε νά μπορέσει καί αὐτός, ξεριζωμένος ἀπό τή γῆ καί τά ζῶα του, νά ἀπολαύσει μέ τή σειρά του τήν ἐλεύθερη πώληση τῆς ἐργατικῆς του δύναμης ὡς προλετάριου στούς μακάδρια ἀδημονοῦντες συσσωρευτές ὑπεραξίας (καί ἡ πιό ἐπιπόλαιη ματιά στά οἰκονομικά ἐνθετα τοῦ ἀστικού Τύπου πειθεῖ γιά τήν αἰτία τῆς ἀδμονοίας τῶν καπιταλιστῶν) — Ἀμερικανούς καί Γιουγκοσλάβους, Ἕλληνες καί λοιπούς Εὐρωπαίους.

1. Γιά μιὰ εἰσαγωγική τοποθέτηση τοῦ Βομπάν (Vauban) στήν ἱστορία τῆς μηχανικῆς σχέσης προτείνουμε τά σχετικά σχόλια τοῦ Eugene S. Ferguson στό *Engineering and the mind's eye* (MIT Press, Boston, Massachusetts, 1992). Γιά μιὰ εὐρύτερη ἐρμηνεία του ἀπό τή σκοπιά τῆς διανοητικῆς ἱστορίας, τά ἀντίστοιχα σχόλια τοῦ Armand Mattelart στό *L'Invention de la Communication* (La Decouverte, Paris 1994). Γιά τήν ἀντίφραση τῆς ἐπιδιώξης μιᾶς στρατιωτικῆς τεχνολογικῆς ἰσορροπίας μεταξύ Ἑλλάδας καί Τουρκίας παραπέμπουμε στό σχετικά πρόσφατο ἄρθρο τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη «Στό τέρας τῆς "μετά βεβαιότητος ἀκολουθούμενης πολιτικῆς" ... γιά τόν ἐναέριο χῶρο, τά 10 ν.μ. καί μερικά ἄλλα στερεότυπα» (*Ὁ Πολίτης (Δεκαπενθήμερος)*, τεύχος 48, Παρασκευή 13 Φεβρουαρίου 1998, σελίδες 14-17).

2. Γιά τή φιλοσοφική πρόταση τοῦ Μακιαβέλι ὡς ἐπιδεχόμενη ἀνάγνωση ὑπέρ τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐπηρεαστήκαμε ἀπό τό κείμενο τοῦ Λουί Ἀλτουσέρ, *Ἡ μοναξιά τοῦ Μακιαβέλι* (ἐκδόθηκε μαζί μέ τό κείμενο *Ὁ μετασχηματισμός τῆς φιλοσοφίας*, *Ὁ Πολίτης*, Ἀθήνα 1992 — τά περὶ «διαπεραστοῦ φωτός» ἀπό τή σελίδα 54 αὐτοῦ τοῦ βιβλίου).

3. Γιά ἕναν διεξοδικότερο σχολιασμό τῆς παραδειγματικῆς περίπτωσης τῆς ἱστορικῆς σχέσης ἀναλογικῆς καί ψηφιακῆς ὑπολογιστικῆς τεχνολογίας παραπέμπουμε στό κείμενό μας «From analog to digital and back: the ideology of intelligent machines in the history of the electrical analyzer» (*IEEE Annals of the History of Computing*, τόμος 18, ἀριθμός 4, 1996, σελίδες 42-48).

4. Γιά νά πᾶμε ἀπό τό ζευγάρι ἀγροτική ἀμερικανική δημοκρατία καί προκεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς ὄπλων στό ζευγάρι ἀστική δημοκρατία καί κεφαλαιοκρατικός (ταυλορικός - φροντικός) τρόπος παραγωγῆς ὄπλων, ἀρκεῖ κατά τή γνώμη μας νά συνδυάσουμε τήν ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου τοῦ Merrit Roe Smith, *Harpers Ferry Armony and the new technology: the challenge of change* (Cornell University Press, Cornell, New York 1977), μέ αὐτή τοῦ βιβλίου τοῦ David A. Hounsell, *From the American System to mass production: the development of manufacturing technology in the United States, 1800-1932* (Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland, 1984).

5. Γιά μιὰ κριτική στήν ἐμπειριστική ἐρμηνεία τοῦ πολέμου ὡς μέρους μιᾶς φαινομενικῆς διαδικασίας παγκοσμιοποίησης ἀντί ὡς στατικού τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ ἔθνους - κράτους ὑπάρχουν καί τό μεταφρασμένο βιβλίο τῶν Ἰμμανουέλ Βαλερστάιν καί Ἐτιέν Μπαλιμπάρ, *Φιλί, Ἔθνος, Τάξη: οἱ διαφορούμενες ταυτότητες* (μετάφραση: Ἀγγελος Ἐλεφάντης καί Ἐλένη Καραφάτη, *Ὁ Πολίτης*, Ἀθήνα 1991 — μιὰ γενική ἱστορική προσέγγιση τῆς ἀνάγκης συνδιαμόρφωσης τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ ἔθνους-κράτους καί τῆς ἀστικῆς τάξης) ἀλλά καί τό πρόσφατο βιβλίο τοῦ Γιάννη Μηλιού, *Θεωρίες γιά τόν παγκόσμιον*

καπιταλισμό: κριτική προσέγγιση (Κριτική, Ἀθήνα 1997 — μιὰ ἱστορική προσέγγιση τοῦ ἴδιου θέματος ἐπικεντρωμένη στή διαμάχη πού προκάλεσε καί προκαλεῖ στό ἐσωτερικό τοῦ μαρξισμοῦ).

6. Τά περὶ τῆς ἀτομικῆς δόμδας τῆς Χιροσίμα καί τοῦ σκοπευτικοῦ μηχανισμοῦ πού χρησιμοποιοῦνταν γιά τή ρίψη τῆς ἀναφέρονται στήν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου τοῦ Stephen L. McFarland, *America's Pursuit of Precision Bombing, 1910-1945* (Smithsonian Institution Press, Smithsonian, Washington, D.C., 1995). Τό ζήτημα τοῦ ἀν ὑπάρχει ἕνας τεχνικός ὁρισμός τῆς ἔννοιας ἀκρίβεια γενικά καί σκοπευτικῆ ἀκρίβεια εἰδικά πραγματεύεται ὁ Donald Mackenzie στό *Inventing accuracy: a historical sociology of nuclear missile guidance* (MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1990) καί ὁ M. Norton Wise (ἐκδότης) στό *The values of precision* (Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1995). Τό βιβλίο τοῦ MacKenzie διαβάζεται καί ὡς τό συμπλήρωμα τοῦ βιβλίου τοῦ McFarland μέ τήν ἔννοια τοῦ ὅτι τό ἕνα βιβλίο ἀναφέρεται στήν ἐποχή τῆς προετοιμασίας καί πρώτης χρήσης πυρηνικῶν ὄπλων ἐνῶ τό ἄλλο στήν ἱστορία τῆς ἀκρίβειας τῆν ἐποχή τῆς διαδεδομένης πλέον ἀνάπτυξης πυρηνικῶν ὄπλων.

7. Τό ἀπόσπασμα εἶναι ἀπό τήν σελίδα 5 τοῦ βιβλίου τοῦ MacFarland (προηγούμενη ὑποσημείωση).

8. Ἕνα χαρακτηριστικό παράδειγμα διαμόρφωσης τοῦ τεχνολογικοστρατιωτικοῦ αὐτοῦ δόγματος, σχετιζόμενο μάλιστα μέ τίς ἀπώπειρες τοῦ θεμελιωτῆ τῆς κυβερνητικῆς Norbert Wiener νά ἐφεύρει ἕναν ἐξυπνο σκοπευτικό μηχανισμό (σὴν περίπτωση αὐτῆ γιά ἀντιαεροπορική ἀμυνα), περιγράφει ὁ Peter Galison στό «The ontology of the enemy: Norbert Wiener and the cybernetic vision» (*Critical Inquiry*, τόμος 21, ἀριθμός 1, 1994, σελίδες 228-266). Τό ἴδιο θέμα θίγεται γενικότερα καί ἀπό τόν Andy Picketing, στό «Cyber history and the World War II regime» (*Perspectives on Science*, τόμος 3, ἀριθμός 1, 1995, σελίδες 1-48), τήν N. Katherine Hayles στό «Boundary disputes: homeostasis, reflexivity, and the foundations of cybernetics» (*Configurations*, τόμος 2, ἀριθμός 3, σελίδες 441-467) καί τόν Paul Edwards στό *The closed world: computers and the politics of discourse in Cold War America* (MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1996).

9. Τό ἀπόσπασμα εἶναι τοῦ Bruce Sinclair ἀπό τόν Bruce Sinclair (ἐκδότης), *New perspectives on technology and american culture* (American Philosophical society library, Publication Number 12, Philadelphia, Pennsylvania, 1986, σελίδα viii). Γιά τό στρατιωτικό - βιομηχανικό τεχνολογικό σύμπλεγμα ἡ πιό γνωστή ἐργασία εἶναι αὐτή τοῦ David Noble μέ τίτλο *American by design: science, technology, and the rise of corporate capitalism* (Knopf, New York, New York, 1977).

10. Μιά ἀντιπροσωπευτική περίπτωση τῆς ἱστορίας τοῦ στρατιωτικοβιομηχανικοῦ συμπλέγματος κατά τή μεταπολεμική περίοδο περιγράφεται ἀπό τόν David Noble στό *Forces of production: a social history of industrial automation* (Oxford University Press, New York, New York, 1984). Παίρνουμε μιὰ σαφή ἐνδειξη τῆς νέας ἡγεμονίας τῆς ἰδεολογίας τῆς ἐξυπνης τεχνολογίας κατά τή μεταπολεμική περίοδο καί ἀπό τό ἄρθρο γιά τίς οὐτοπικές προσδοκίες ἀπό τήν εἰρηνική χρήση τῆς πυρηνικῆς ἐνέργειας τοῦ Steven L. Del Sesto τό ὅποιο δημοσιεύθηκε μέ τόν τίτλο «Wasn't the future of nuclear energy wonderful?» (στό βιβλίο *Imagining tomorrow: history, technology, and the American future*, Joseph J. Corn (ἐκδότης), MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1986, σελίδες 58-76) ἀλλά καί ἀπό τό βιβλίο τοῦ David E. Nee, *American technological sublime* (MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1994, κεφάλαιο 9).

11. Τά σχετικά μέ τήν τεχνολογία τῶν πολέμων μέ τό Βιετνάμ καί τό Ἰράκ ἀναφέρονται ἀπό τόν Carroll Pursell στό *White heat: people and technology*, University of California Press, Los Angeles 1994 (κεφάλαιο 6).

12. Ἡ διαπίστωση ἀνήκει στόν Carroll Pursell (προηγούμενη ὑποσημείωση, ἀπό τή σελίδα 167). Περισσότερα γιά τόν ἀποκαλούμενο μεταμοντέρνο ρομποτοποιημένο κυβερνητοπόλεμο ὑπάρχουν στό βιβλίο τοῦ Chris Herbals Gray, *Postmodern war: the new politics of conflict* (Guilford Press, New York, New York, 1997).

Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΚΑΙ Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΟ ΛΥΚΕΙΟ

του Δρ. Ευάγγελου Ι. Μανωλά

Σίγουρα δεν θα υπάρχει δάσκαλος της κοινωνιολογίας που να μην έχει κάποια στιγμή χρησιμοποιήσει την εφημερίδα ως βοήθημα στο έργο του. Όμως, τό πόσο συστηματικά χρησιμοποιείται ό ήμερήσιος τύπος για τή διδασκαλία τής κοινωνιολογίας είναι κάτι που εξαρτάται από πολλούς παράγοντες: από τόν ένθουσιασμό και τήν επινοητικότητα τών εκπαιδευτικών, από τό αν ή χρήση του ήμερήσιου τύπου εντάσσεται στίς εξεταστικές απαιτήσεις του μαθήματος, από τό αν ή χρήση τής εφημερίδας προωθείται από τό επίσημο σχολικό έγχειρίδιο, από τή βαρύτητα που έχει ή κοινωνιολογία στο πρόγραμμα τών μαθημάτων.

Από τό Σεπτέμβριο του 1998, πιθανότατα ως μέρος τής πρόσφατης μεταρρύθμισης στή Μέση Έκπαίδευση, τό μάθημα τής κοινωνιολογίας αναβαθμίστηκε και πάλι μιά και, μετά από 5 χρόνια, επανήλθε ως εξεταζόμενο μάθημα στίς εισαγωγικές εξετάσεις για τήν τριτοβάθμια εκπαίδευση (ως μάθημα επιλογής). Η κοινωνιολογία, επίσης, επέκτησε νέο έγχειρίδιο και είναι ή πρώτη φορά που σχολικό έγχειρίδιο Κοινωνιολογίας, από τά τρία που έχουν χρησιμοποιηθεί από τό 1983 μέχρι σήμερα, επίσημα προωθεί, κυρίως υπό μορφή ερωτήσεων - ασκήσεων στο τέλος μερικών κεφαλαίων, τή χρήση ύλικού από τόν ήμερήσιο τύπο.

Αν και είναι σίγουρα θετικό ότι προωθούνται τέτοιου είδους δραστηριότητες, π.χ. ανάλυση στατιστικών στοιχείων από τόν Τύπο, εντούτοις τό νέο βιβλίο δεν υποδεικνύει τρόπους χρησιμοποίησης τής ύλης τής εφημερίδας. Στόχος αυτού του άρθρου είναι να καλύψει αυτά τά κενά αλλά και, γενικότερα, να προτείνει κάποιους τρόπους χρησιμοποίησης του ήμερήσιου τύπου είτε μέσω πρωτοβουλιών του δασκάλου είτε μέσω ένσωμάτωσης τής εφημερίδας στο σχολικό έγχειρίδιο.

Η κοινωνιολογία είναι ένα από τά μαθήματα τά όποια είναι εύκολότερο να τροφοδοτηθούν από τήν ύλη του ήμερήσιου Τύπου μιά και τά κοινωνικά ζητήματα είναι ανάμεσα στα θέματα που ή ήμερήσια εφημερίδα, τουλάχιστον όπως εμφανίζεται σήμερα, καλύπτει περισσότερο. Η πληθώρα τών «νέων» που μάς παρέχονται καθημερινά από τόν Τύπο είναι ένα ανεκτίμητο ύλικό που δεν πρέπει να πάει χαμένο.

Η επικαιρότητα ασκεί, επίσης, μιά μαγνητική έλξη.¹ Τό ύλικό που περιέχει ή εφημερίδα έπειδή είναι «πραγματικό» είναι και πιο ένδιαφέρον για τούς μαθητές. Τούς δημιουργεί κίνητρα για μάθηση και ίσχυροποιεί τήν αυτοπεποίθησή τους όταν διαπιστώνουν ότι είναι δυνατόν να τό κατανοήσουν.²

Πολλές φορές τά άρθρα που δημοσιεύονται στον ήμερήσιο Τύπο, ειδικά όταν αυτά γραφονται από κοινωνιολόγους, πε-

ριέχουν παραδείγματα κοινωνιολογικής γλώσσας όπως αυτή χρησιμοποιείται στήν πράξη. Κατ' αυτό τόν τρόπο ή εφημερίδα παρέχει στους μαθητές εύκαιρίες εξοικείωσης με τήν κοινωνιολογική όρολογία αλλά και τίς διάφορες τεχντροπίες διατύπωσης τής κοινωνιολογικής σκέψης.

Η μελέτη ύλικού που περιέχεται στίς εφημερίδες μπορεί να βοηθήσει τούς μαθητές να γίνουν περισσότερο ανεξάρτητοι μελετητές. Έξασκούνται στο να κάνουν προδλέψεις, να χρησιμοποιούν λεξικά κλπ.³

Επίσης, σημαντικός λόγος για χρήση του ήμερήσιου τύπου στο λύκειο άποτελεί τό γεγονός ότι ή εφημερίδα ένθαρρύνει τή συμμετοχή, τή σύγκριση,⁴ τήν όμαδική συζήτηση, τήν ύπευθυνότητα, τήν κρίση, τή φαντασία, τή λήψη συνετών αποφάσεων.

Η εφημερίδα μπορεί να χρησιμοποιηθεί με πολλούς τρόπους για τή διδασκαλία του μαθήματος τής κοινωνιολογίας. Υλικό από τόν ήμερήσιο Τύπο μπορεί να χρησιμεύσει ως έρεθισμα για τήν ανάπτυξη ή συζήτηση κάποιου θέματος, ως βασικός κορμός για τή διδασκαλία ενός κεφαλαίου ή/και θεματικής ένότητας, ως εργαλείο έλέγχου του βαθμού άφομοίωσης κάποιου κεφαλαίου, κεφαλαίων και θεματικών έννοτήτων, ή ως εργαλείο ανάπτυξης τής κριτικής ικανότητας τών μαθητών.

Η εφημερίδα μπορεί να προσφέρει πανίσχυρα έρεθίσματα για τήν ανάπτυξη ή συζήτηση κάποιου θέματος. Αξίζει να παραθέσει κανείς άποσπάσματα από κάποιο άρθρο για τή μάστιγα τών ναρκωτικών:

Ένας νεκρός τήν ήμέρα... "Οτι και πάλι οί σταυροφορίες μας μάταιες πήγαν. "Οτι τόσος ντόρος ραδιοτηλεοπτικός, τόσα δημοσιεύματα και διαφημιστικά σπότς, τόσες εκδηλώσεις, τόσες καμπάνες, τόσες εξαγγελίες άρμοδίων, τόσες «άστυνομικές επιτυχίες», τόσες καταδικαστικές αποφάσεις, τέτοια κοσμοπλημμύρα έγκλείστων «για ύποθέσεις ναρκωτικών» στίς φυλακές τής επικράτειας... δεν έφραξαν τόν σκοτεινό εκείνο δρόμο που όδηγεί από τήν περιπέτεια τής έξάρτησης στο τελεσίδικο του θανάτου, ενός θανάτου φρικτού και μοναχικού, μέσα στίς βρωμές μιάς οικοδομής, στο παγκάκι μιάς άθλιας συνοικιακής πλατείας, στήν τουαλέτα μιάς προσφυγικής παράγκας...

Τί είναι ναρκωτικά; Ποιές οί επιπτώσεις τους στήν ύγεια του ανθρώπου; Γιατί όδηγούνται οί άνθρωποι στή χρήση τοξικών ουσιών; Ποιές θεωρητικές προσεγγίσεις υπάρχουν για να έξηγήσουν τήν αποκλίνουσα συμπεριφορά; Ποιές άπ' αυτές μπορούν να έξηγήσουν καλύτερα τό φαινόμενο τής τοξικομανίας;

Ποιές δυνατότητες θεραπείας υπάρχουν; Ποιές στρατηγικές πρόληψης πρέπει να εφαρμοστούν για την αντιμετώπιση του προβλήματος;⁶

Η έφημερίδα μπορεί να χρησιμεύσει ως βασικός κορμός για τη διδασκαλία ενός κεφαλαίου ή/και θεματικής ενότητας εφόσον, για παράδειγμα, χρησιμοποιούνται άρθρα που παρουσιάζουν συνοπτικά τις απόψεις μεγάλων στοχαστών της κοινωνιολογίας και τη σχέση τους με σύγχρονα ζητήματα και προβλήματα. Οί έφημερίδες δημοσιεύουν συχνά τέτοια άρθρα όπου αναλύονται οι βασικές θέσεις π.χ. του Μάρξ, του Βέμπερ, ή του Ντυρκέμ, καθώς και η σχέση των απόψεων των στοχαστών αυτών με την καθημερινή ζωή.⁷ Ο διδάσκων πρέπει, βέβαια, στη περίπτωση αυτή, εάν αυτό απαιτείται, να κάνει τη σχετική σύνδεση ή και συμπλήρωση με την αντίστοιχη ύλη στο σχολικό έγχειριδίο.

Η έφημερίδα μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο έλεγχου του βαθμού άφομοίωσης κάποιου κεφαλαίου και θεματικών εννοιών. Και σ' αυτή την περίπτωση είναι σημαντικό τὰ άρθρα που επιλέγονται να είναι σύντομα και περιεκτικά. Για παράδειγμα, σέ άρθρα που δημοσιεύτηκαν πρόσφατα στον ήμερησιο Τύπο αναφέρεται ότι τὰ μέσα μαζικής ενημέρωσης συντηρούν την ανισότητα της γυναίκας.⁸ Πώς; Πόσο; Μέ ποιούς τρόπους; Γιατί; Έδω μπορεί να ζητηθεί από τους μαθητές να αναφερθούν σέ συγκεκριμένες διαφημίσεις, κινηματογραφικές ταινίες ή ακόμη και σέ τηλεοπτικές συζητήσεις στις οποίες συμμετέχουν και γυναίκες και ν' αναλύσουν πώς κατά τη γνώμη τους υποδαμιάζεται ή θέση της γυναίκας. Πόσο συχνά γίνεται αυτό; Έχει κατά τη γνώμη τους υπάρξει βελτίωση όσον αφορά τό θέμα της παρουσίας της εικόνας της γυναίκας τὰ τελευταία χρόνια; Άν ναι, πόση; Υπάρχει χώρος για περισσότερη ευαισθητοποίηση στο θέμα αυτό;

Όσον αφορά στο γιατί τὰ μέσα μαζικής ενημέρωσης συντηρούν τις σεξουαλικές ανισότητες μπορεί να ζητηθεί από τους μαθητές να συσχετίσουν τὰ συγκεκριμένα άρθρα αλλά και τις παρατηρήσεις που μόλις έκαναν επ' αυτού του θέματος με τὰ κεφάλαια του σχολικού έγχειριδίου που ασχολούνται με τόν έγκοινωνισμό του άτομου, τις κοινωνικές ανισότητες, τὰ μέσα μαζικής ενημέρωσης και την κοινωνιολογική έρευνα.⁹

Η έφημερίδα μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο για την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας του μαθητή. Αντιπροσωπευτική περίπτωση έδω αποτελεί ή ανάλυση στατιστικών στοιχείων και ιδιαίτερα αυτών που στηρίζονται στην κοινή λογική και που μπορεί λόγω παράδοσης ή συνθηκών παθητικής άποδοχής να έχουν έδραιωθεί στο μυαλό των μαθητών ως αναμφισβήτητες αλήθειες.

Για παράδειγμα, στατιστικός πίνακας που δημοσιεύτηκε πρόσφατα στον Τύπο επί συνόλου έρωτηθέντων 5.316 ατόμων και στο έρώτημα «ή TV καταστρέφει τὰ παιδιά μας» οί άπαντήσεις ήταν: 35,8% «συμφωνώ άπόλυτα», 21,5% «μάλλον συμφωνώ», 26,5% «έτσι και έτσι», 8,1% «μάλλον διαφωνώ», 5,1% «διαφωνώ άπόλυτα», 2,9% «δέν ξέρω-δέν άπαντώ».¹⁰ Τὰ παραπάνω στατιστικά στοιχεία, έστω κι αν εκφράζουν τὰ αληθινά πιστεύω αυτών που άπαντούν, πρέπει να γίνουν πιστευτά;

Τό σχολικό έγχειριδίο προωθεί την άποψη ότι τὰ μέσα μαζικής ενημέρωσης επηρεάζουν τόν άνθρωπο ως ένα βαθμό χωρίς όμως να τεκμηριώνει επαρκώς τη θέση αυτή.¹¹ Η πρόκληση έδω για να αξιολογηθούν τὰ παραπάνω στοιχεία είναι ή

χρησιμοποίηση και άλλων κεφαλαίων του σχολικού βιβλίου, ιδιαίτερα αυτών περί έγκοινωνισμού και κοινωνικής άπόκλισης.¹² Ποιός ό ρόλος της οίκογένειας; Των συνομηλίκων; Του σχολείου; Της θρησκείας; Του κράτους; Ποιός ή ποιοί από τους παραπάνω φορείς έγκοινωνισμού είναι πιο σημαντικοί όσον αφορά έπιρροή στή διαμόρφωση της προσωπικότητας των παιδιών; Γιατί; Ποιές θεωρητικές προσεγγίσεις υπάρχουν για να έξηγήσουν την άποκλίνουσα συμπεριφορά; Ποιά ή ποιές είναι περισσότερο πειστικές; Αυτή της άνομίας; Του διαφορικού συγχρωτισμού; Της κοινωνικής διαντίδρασης; Γιατί;¹³

Τό ότι τό τελευταίο σχολικό έγχειριδίο κοινωνιολογίας ένθαρρύνει τη χρήση ύλικού από τόν Τύπο είναι σημαντικό αλλά δέν άρκεί. Οί περισσότεροι, αν όχι όλοι, από τους παραπάνω τρόπους χρησιμοποίησης της έφημερίδας μπορούν και πρέπει στο μέλλον να ένσωματωθούν στο σχολικό βιβλίο. Κι αυτό γιατί τό σχολικό βιβλίο παίζει σημαντικό ρόλο στή καθοδήγηση της διδασκαλίας: παρέχει πλαίσια για τό σχεδιασμό της διδασκαλίας, έξοικονομεί χρόνο για τόν διδάσκοντα στή ανζήτηση του είδους της ύλης από τόν ήμερησιο τύπο είναι κατάλληλη για τό συγκεκριμένο επίπεδο των μαθητών, παρέχει έτοιμο και δοκιμασμένο ύλικό,¹⁴ παγώνει τη χρήση της έφημερίδας στο μάθημα, τη φέρνει σέ κάθε σχολείο, αποτελεί μοχλό πίεσης για περισσότερη συχνή ανανέωση της ύλης του σχολικού βιβλίου (υπάρχουν βιβλία στα όποια ή ύλη παραμένει ή ίδια για πολλά χρόνια), αλλά και περισσότερο συχνής ανζήτησης από καθηγητές και μαθητές νέας και έπικαιρης γνώσης.

Η συστηματική χρησιμοποίηση της ύλης της έφημερίδας είτε μέ πρωτοβουλία των διδασκόντων είτε μέσω ένσωμάτωσής της στο σχολικό βιβλίο σίγουρα δέν θά βρει άδιάφορο τόν ήμερησιο Τύπο που πάντα μόχθησε για μιά καλύτερη παιδεία. Σίγουρα ή έφημερίδα θά άπαντήσει, θά προσπαθήσει να παράγει έργο πιο εύελκτο, πιο έλαστικό, που να προσαρμόζεται εύκολότερα στις άνάγκες του σχολείου. Και σταδιακά ή έφημερίδα θά ώφεληθεί κι αυτή άπ' αυτή την προσπάθεια, μιά και θά δημοσιογραφηθεί ένα κοινό περισσότερο έξοικειωμένο μέ την ύλη της, περισσότερο ικανό να τη μελετήσει και να εκτιμήσει τό έργο που έπιτελεί και μέ μεγαλύτερες άπαιτήσεις για την ποιότητά της.

1. Ν.Χ. Τάτσης, *Η Διδασκαλία της Κοινωνιολογικής Θεωρίας*, Αθήνα: Gutenberg, 1986, σελ. 137.
2. R. Gower, D. Phillips, S. Walters, *Teaching Practice Handbook*, Oxford: Heinemann, 1995, σελ. 83.
3. *Ibid.*, σελ. 83.
4. *Ibid.*, σελ. 83.
5. Π. Τσίμας, «Ένα θλιβερό ρεκόρ», *Τά Νέα*, 28-8-1995.
6. Βλ. επίσης Κεφ. 11 του σχολικού βιβλίου.
7. Συνήθως τέτοια άρθρα δημοσιεύονται στις κυριακάτικες εκδόσεις των έφημερίδων.
8. *Η Καθημερινή*, 8-3-1998.
9. Βλ. Κεφ. 3, 7 και 10 του σχολικού βιβλίου. Βλ. επίσης Ε. Μανωλάς, «Η Κοινωνιολογία και ή θέση της γυναίκας», *Η Καθημερινή*, 28-3-1998.
10. *Η Καθημερινή*, 2-6-1996.
11. Βλ. σχολικό έγχειριδίο, σελ. 82-3.
12. Βλ. Κεφ. 7 και 11 του σχολικού έγχειριδίου.
13. βλ. επίσης Ε. Μανωλάς, «Κοινωνιολογία και Στατιστική», *Η Καθημερινή*, 14-6-1996.
14. R. Gower et.al., *op.cit.*, σελ. 77, 195-6.

ΑΛΗΘΕΙΑ ἢ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ;

Μιά φιλοσοφική συζήτηση μέ πολιτικές προεκτάσεις*

τῆς Βάσως Κιντῆ

Βάσω Κιντῆ: Στήν ἐργασία πού παρουσίασες τίς προάλλες μέ θέμα «Ἐλευθερία, βαναυσότητα καί ἀλήθεια: Ρόρτυ ἐναντίον Ὁργουελ» κάνεις κριτική στό πῶς ὁ Ρόρτυ διαβάζει τό μυθιστόρημα τοῦ Ὁργουελ, 1984. Κατά τόν Ρόρτυ, ὁ στόχος τοῦ Ὁργουελ στό ἔργο αὐτό εἶναι νά καταδειχθεῖ ὅτι ἡ βαναυσότητα εἶναι τό χειρότερο πού μπορεῖ νά συμβεῖ στήν ἀνθρωπότητα. Μάλιστα στήν ἀνάλυση μιᾶς συγκεκριμένης σκηνῆς τοῦ ἔργου ὅπου ὁ Ὁ Μπράιαν, ἐκπρόσωπος τοῦ Κόμματος, ἐπιχειρεῖ νά ἐξαναγκάσει τόν Οὐίνστον νά πιστέψει ὅτι $2+2=5$ ἀντί τοῦ $2+2=4$, ὁ Ρόρτυ ἰσχυρίζεται ὅτι τό τρομακτικό σ' αὐτήν τήν περίπτωση εἶναι ἡ στέρηση ἀπό τόν Οὐίνστον τῆς ἐλευθερίας νά πιστεῦει αὐτό πού θέλει νά πιστεῦει. Ἐσὺ ἀντίθετα στό κείμενό σου ὑποστηρίζεις ὅτι ὁ Ὁργουελ στή σκηνή αὐτή ὑπογραμμίζει τή σημασία πού ἔχει γιά κάθε ὀλοκληρωτικό καθεστῶς ἡ καταστροφή τῆς ἐννοιας τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας. Τό τρομακτικό, κατά τόν Ὁργουελ, δέν εἶναι ἡ στέρηση τῆς ἐλευθερίας ἐπί ποινῆ βασανισμοῦ ἀλλά ἡ ἐξάλειψη κάθε κριτηρίου ἐλέγχου τῶν ὀποιωνδήποτε ἰσχυρισμῶν. Ἄν τό μέτρο τῆς ἀνταπόκρισης μέ τήν πραγματικότητα ἀγνοηθεῖ, τότε τό μόνο κριτήριο ὀρθότητος πού ἀπομένει εἶναι αὐτό πού παρέχεται ἀπό τό ὀλοκληρωτικό καθεστῶς. Θά ἤθελες νά ἐξηγήσεις γιατί ἡ καταστροφή τῆς ἐννοιας τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας εἶναι τόσο σημαντική καί τρομακτική;

Τζέιμς Κόναντ: Ὁ Ρόρτυ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀλήθεια δέν ἔχει σημασία. Αὐτό πού ἔχει σημασία γι' αὐτόν εἶναι ἡ βαναυσότητα καί ἡ ἐλευθερία. Ἀντίθετα ὁ Ὁργουελ ἰσχυρίζεται ὅτι βρῖσκει πολύ πῶς τρομακτικό ἀκόμα καί ἀπό τὰ βασανιστήρια ἢ τίς ὀμότητες τήν ἐξάλειψη τῆς ἐννοιας τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας. Ἐγὼ προσωπικά δέν θά ἤθελα νά ἐπιλέξω μεταξύ τῶν δύο θέσεων ἔτσι ὅπως ἔχουν τεθεῖ. Πιστεύω ὅτι καί κατὰ τόν Ὁργουελ ὁ ἀποτροπιασμός γιά τή βαναυσότητα, ἡ ἐλευθερία καί ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀξίες πού προϋποθέτουν ἢ μιά τήν ἄλλη. Δέν μπορεῖς νά ὑπερασπίζεσαι τή μιά ἀποκλείοντας τίς ἄλλες ἢ ἀκόμα ἐν ἀντιθέσει πρός τίς ἄλλες. Ὁ Ὁργουελ, ἀντίθετα μέ τόν Ρόρτυ, δέ λέει πουθενά ὅτι ἡ βαναυσότητα δέν ἔχει σημασία. Ὁ Ὁργουελ ἐνδιαφέρεται ἐξαιρετικά γιά

τή βαναυσότητα. Αὐτό πού λέει εἶναι ὅτι ἂν ἐπιτρέψουμε νά σχηματισθεῖ ἕνας κόσμος στόν ὅποιο οἱ ἄνθρωποι δέν θά ἐνδιαφέρονται καί δέν θά σέβονται κατά κάποιο τρόπο τήν ἀλήθεια, δέν θά ἔχουν τά μέσα νά τήν διαπιστώνουν, δέν θά καθιστοῦν ἀλλήλους ὑπόλογους γιά τό κατά πόσον λένε τήν ἀλήθεια, τότε θά ἔχουμε ἕναν κόσμο στόν ὅποιο θά ὑπάρχει τρομερή βαναυσότητα καί δέν θά μποροῦμε νά κάνουμε τίποτε γιά νά τήν ἀποτρέψουμε. Ἄν ὁ σεβασμός γιά τήν ἀλήθεια ἐξασθενήσῃ, ἂν οἱ πολιτικές θεσμικές καί ἠθικές μορφές δράσης οἱ ὁποῖες συνιστοῦν τίς προϋποθέσεις γιά τή δυνατότητα νά ὑπολογίζεται ἡ ἀλήθεια ἐξαφανισθοῦν, τότε ἡ βαναυσότητα θά προκύψει ἀναπόφευκτα. Ἄν ἔχουμε ἕναν κόσμο στόν ὅποιο ὑπάρχει σεβασμός τῆς ἀλήθειας καί συγχρόνως βαναυσότητα, τότε ἔχουμε τόν τρόπο νά διαπιστώσουμε τή βαναυσότητα, νά πούμε ποιός εἶναι ὑπεύθυνος γι' αὐτήν, νά καταστήσουμε ὑπόλογους τούς ὑπεύθυνους, νά τούς φέρομε ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης καί νά τήν ἐξαλείψουμε. Σύμφωνα λοιπόν μέ τόν Ὁργουελ, ἡ δημιουργία καί ἡ διατήρηση τῶν θεσμῶν καί τῶν πρακτικῶν πού ἐπιτρέπουν τόν σεβασμό τῆς ἀλήθειας εἶναι ἡ συνθήκη γιά τή δυνατότητα νά ἐξαλειφθεῖ ἡ βαναυσότητα.

Πάντα μέ ἐντυπωσίαζε ἡ ρήση τοῦ Τσῶρτσιλ πού ἔλεγε ὅτι μέτρο τοῦ πολιτισμοῦ μιᾶς κοινωνίας εἶναι τό πῶς μεταχειρίζεται ὄσους παρανομοῦν. Ὄταν σέβεται τήν ἀξιοπρέπεία τους, ὅταν δέν ὑπάρχει αὐθαιρεσία στήν ἀπόδοση δικαιοσύνης, ὅταν ἡ ποινὴ εἶναι ἀνάλογη τοῦ ἀδικήματος, ὅταν τό κράτος δέν ἐπιδίδεται σέ βασανισμούς ἐπιδεικνύοντας τήν ἰσχύ του, τότε σ' ἕνα τέτοιο κράτος στό ὅποιο ἀπουσιάζει ἡ βαναυσότητα ὑπάρχει σεβασμός στή δικαιοσύνη καί στοὺς θεσμούς της, πού σημαίνει ὅτι ὑπάρχει σεβασμός γιά τό ποιός ἔκανε τί, ποιός εἶναι πράγματι ὑπεύθυνος, ποιός ἦταν οἱ περιστάσεις, τί πράγματι συνέβη, ὑπάρχει δηλαδή σεβασμός γιά τήν ἀλήθεια. Χρειαζοῦνται τήν ἀλήθεια γιά νά ἔχει δικαιοσύνη καί χρειάζεσαι δικαιοσύνη γιά τή συστηματικὴ μείωση τῆς βαναυσότητας στήν κοινωνία. Δέν εἶναι ἀρκετό νά ἔχει ἀπλῶς τό αἶσθημα «δέν θέλω νά πληγῶσω κανένα», «ἡ βαναυσότητα εἶναι κακό πράγμα», γιά νά μειώσῃς τή βαναυσότητα. Δέν μπορεῖς κἀν νά ἔχεις αὐτό τό αἶσθημα χωρίς αὐτές τίς εὐρύτερες δομές.

Τό ἔργο «1984» μᾶς δείχνει ὡς νοητικό πείραμα τήν ἀλληλεξάρτηση αὐτῶν τῶν ἀξιῶν. Παρά τήν ἔμφαση πού δίνει ὁ Ὁργουελ στήν ἀλήθεια πιστεύω ὅτι στό ἔργο του δέν διατυπώνει μιά φιλοσοφικὴ θέση ὅτι αὐτὴ ἡ ἀξία εἶναι σπουδαιότερη ἀπὸ

* Συζήτηση τῆς Β. Κιντῆ, Ἀριστείδη Μπαλτᾶ καί τοῦ ἀμερικανοῦ φιλοσόφου Τζέιμς Κόναντ, μέ βάση τὴ διάλεξη τοῦ τελευταίου στίς 14.5.99 στό Πολυτεχνεῖο, μέ θέμα «Ἐλευθερία, βαναυσότητα καί ἀλήθεια: Ρόρτυ ἐναντίον Ὁργουελ».

τήν ἄλλη ἀλλά δείχνει πὼς αὐτές οἱ ἀξίες συνδέονται. Ἡ ἰκανότητα ἑνὸς κράτους νὰ περιορίζει τίς ἐλευθερίες, νὰ ἐπιδίδεται σέ θάνασες πράξεις, νὰ χαλιναγωγεῖ καί νὰ ἐλέγχει τίς πεποιθήσεις τῶν πολιτῶν, ὅλα αὐτὰ πᾶνε μαζί.

Βάσω Κινητή: Σκέφτομαι ὅτι ἂν λείψουν οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ πρακτικὲς πού καθιστοῦν δυνατὸ τὸν σεβασμὸ τῆς ἀλήθειας καὶ ἐπιτρέπουν ἔτσι τὴν ἐξάλειψη τῆς θαναυσότητας, τότε ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζεται ὡς δέσμιος, ὡς μέρος τῆς φύσης ὑπὸ τὸ κράτος μόνον τοῦ πόνου καὶ τῆς ἡδονῆς, ἐνῶ ὅταν αὐτοὶ οἱ θεσμοὶ διατηροῦνται καὶ ὑπάρχει σεβασμὸς γιὰ τὴν ἀλήθεια βρισκόμαστε ἐντὸς ἑνὸς χώρου κοινωνικοῦ.

Τζέιμς Κόναντ: Ὑπάρχει ἡ τάση νὰ θεωροῦνται ὁ σεβασμὸς τῆς ἀλήθειας, ἡ ὑπεράσπιση συγκεκριμένων ἐλευθεριῶν, ἡ πρόληψη τῆς θαναυσότητας, ὡς χαρακτηριστικὰ πού εἶναι μεταξύ τους ἀνεξάρτητα καὶ ἀνεξάρτητα τοῦ συγκεκριμένου τύπου τῆς κοινωνίας. Τὸ πρῶτο λέμε ἀφορᾷ τὴν γνωσιολογία, ἕναν κλάδο τῆς φιλοσοφίας, τὰ δύο ἄλλα τὴν πολιτικὴ φιλοσοφία, ἢ μᾶλλον τὴν πολιτικὴ, ὁπότε θεωροῦνται μεταξύ τους ἀνεξάρτητα. "Ὅχι μόνον αὐτό. Ὁ Ρόρτν θεωρεῖ ὅτι τὸ πρῶτο, ὁ σεβασμὸς γιὰ τὴν ἀλήθεια εἶναι κάτι ἐξαιρετικὰ ὑπερτιμημένο καὶ πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθεῖ ὥστε νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὰ ὑπόλοιπα. Ἐγὼ δὲν ὑποστηρίζω ἀπλῶς ὅτι πρέπει νὰ ἐνδιαφε-

ρόμαστε καὶ γιὰ τὴν ἀλήθεια καὶ γιὰ τὴν ἐξάλειψη τῆς θαναυσότητας καὶ τὴν προάσπιση τῆς ἐλευθερίας. Λέω ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραμελεῖς τὸ ἓνα καὶ νὰ διατηρεῖς τὰ ἄλλα δύο. Θὰ ἔλεγα δὲ ὅτι αὐτὴ ἡ ἐξειδίκευση, «αὐτὸ ἀνήκει στὴ γνωσιολογία, αὐτὸ στὴν πολιτικὴ φιλοσοφία, αὐτὸ στὴν πολιτικὴ», μᾶς κάνει νὰ χάνουμε ἀπὸ μπροστὰ μας τὴν ἐνότητα τῆς φιλοσοφίας γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦσαν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Θὰ ἦταν πιστεύω εὐστοχο ἐδῶ νὰ ὑπενθυμίσουμε τὴν πλατωνικὴ θέση περὶ ταυτότητας τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Δὲν θέλω νὰ πῶ ὅτι ἂν δὲν ὑπολογίζουμε τὴν ἀλήθεια οἱ συνέπειες γιὰ τὴν κοινωνία θὰ εἶναι κακές. Θέλω νὰ ὑποστηρίξω κάτι ἰσχυρότερο. Ὅτι μιά κοινωνία πού σέβεται τὴν ἀξιοπρέπεια τῶν ἀτόμων, σέβεται δηλαδή τίς ἐλευθερίες τους καὶ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ εὖ ζῆν τους, πράγμα πού ἀποτελεῖ ὄρο γιὰ τὴν ἐξάλειψη τῆς θαναυσότητας, μιά τέτοια κοινωνία εἶναι δυνατὴ μόνον ὅταν ὑπάρχουν ἐκεῖνες οἱ πρακτικὲς στίς ὁποῖες τὰ μέλη τῆς λογοδοτοῦν μεταξύ τους γιὰ τὸ τί σκέφτονται, τί λένε, τί κάνουν πράγμα πού εἶναι ἡ βάση τῆς ἐννοίας τῆς ἀλήθειας.

Ἐνας ἄλλος τρόπος νὰ θέσουμε τὸ ζήτημα ἐδῶ στὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν εἶναι νὰ ἀναρωτηθοῦμε ἂν ἡ γένεση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη, ἡ γένεση τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ γένεση τῶν θεσμῶν τῆς δημοκρατίας στὸν ἴδιο τόπο, στὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἀπλῶς μιάς εὐτυχῆς συγκυρία; Δὲν νομίζω. Καὶ τὰ τρία αὐτὰ πράγματα εἶναι ὄψεις αὐτοῦ πού ἀξιο-

λογοῖται ὡς σημαντικό σέ μιά μόνη, ἐνιαία κοινωνία. Ὁ Ρόρ-
 τυ πιστεύω θά ἔλεγε, ἂν ἀσχολιόταν μέ τήν ἀρχαία Ἀθήνα,
 ὅτι ἡ γένεση τῆς δημοκρατίας ἦταν κάτι θαυμάσιο ἀλλά ἡ φι-
 λосоφία τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Ἀριστοτέλη, μέ τήν ἔμφαση
 πού ἔδινε στήν ἀλήθεια, ἦταν χάσιμο χρόνου, ἂν δέν ἦταν κάτι
 κακό.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Θά ἤθελα νά θέσω ἕνα διπλό ἐρώτη-
 μα: τό ἕνα εἶναι περισσότερο πρακτικό, καθημερινό, τό ἄλλο
 περισσότερο ἀφηρημένο καί θεωρητικό. Ὑπάρχει μιά μεγάλη
 συζήτηση στίς ΗΠΑ στήν ὁποία συμμετέχει καί ὁ Ρόρτυ γιά
 τήν πολιτική τῆς ταυτότητας σέ ἀντιπαράθεση μέ τίς λεγόμε-
 νες μεγάλες ἀφηγήσεις οἱ ὁποῖες ἔχουν ἤδη ὑπονομευθεῖ. Ἡ
 ἀκαδημαϊκή κοινότητα στήν Ἀμερική ἀντιπαράβάλλει τά δύο
 ζητήματα. Ἄν συνδέσουμε ἀπό τή μιά μεριά τίς μεγάλες ἀφη-
 γήσεις μέ μιά θεωρία γιά τήν κοινωνία καί τό ἐνδιαφέρον γιά
 τήν ἀλήθεια, καί ἀπό τήν ἄλλη τήν πολιτική τῆς ταυτότητας
 μέ τό δικαίωμα στήν αὐτοέκφραση καί γενικά στήν ἐλεύθερη
 ἔκφραση τότε ἔχουμε τό προηγούμενο πρόβλημα πού συζητή-
 σαμε, τῆς διάκρισης καί ἀπομόνωσης τῶν ἀξιών, νά ἐφαρμό-
 ζεται σέ μιά συγκεκριμένη κατάσταση. Θά ἤθελα τό σχόλιό
 σου. Ἡ πιό θεωρητική πλευρά αὐτοῦ τοῦ θέματος εἶναι ἡ ἔξης:
 Ἄν μιλάς γιά ἀλήθεια, βρίσκῃσαι ὑπό τήν ἀλήθεια. Δεσμεύ-
 σαι ἀπό αὐτήν. Δέν ἔχεις τό δικαίωμα νά πεῖς $2+2=5$. Εἶσαι
 ὑποχρεωμένος ἐναντι τῆς ἀλήθειας νά πεῖς $2+2=4$. Ἀπό τήν
 ἄλλη μεριά εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς ἔκφρασης. Γιατί νά εἶναι ὁ-
 μως κανεῖς δέσμιος τῆς φυλακῆς τῆς γλώσσας, τῆς φυλακῆς
 τῆς ἐπιστήμης; Ἡ ἀντιπαλότητα μεταξύ ἀλήθειας καί ἐλευθε-
 ρίας ἐκτείνεται ἀπό τήν πρακτική τῆς πολιτικῆς μέχρι τό χώρο
 τῆς θεωρίας.

Τζέιμς Κόναντ: Θ' ἀρχίσω ἀπό τό δεύτερο. Νομίζω ὅτι εὐκο-
 λα περιπίπτουμε σέ σύγχυση ὅταν μιλάμε γιά ἐλευθερία. Βλέ-
 πουμε τήν ἐλευθερία ὡς τήν ἰκανότητα νά ἀσκοῦμε τή θέλησή
 μας. Καί θέλουμε αὐτή νά εἶναι ἡ μεγαλύτερη δυνατή. Αὐτό
 πού συμβαίνει ὁμως εἶναι ὅτι θέλοντας ὄλο καί περισσότερο
 ἐλευθερία φθάνουμε στό σημεῖο νά διαδρῶνουμε τίς συνθήκες
 οἱ ὁποῖες καθιστοῦν τήν ἐλευθερία δυνατή. Μοῦ θυμίζει τό πα-
 ραμῦθι τῶν ἀδελφῶν Γκρίμ μέ τή γυναίκα τοῦ ψαρά. Ἰκανο-
 ποιοῦσαν διαρκῶς ὄλο καί μεγαλύτερες ἐπιθυμίες τῆς ὥσπου
 ἔφθασε νά ζητήσῃ νά ἐξαρτῶνται ἀπό τή θέλησή τῆς ὁ ἥλιος
 καί τό φεγγάρι, ὁπότε βρέθηκε στήν ἀρχική τῆς θέσης στήν κα-
 λύβα τῆς χωρῆς τίποτε ἀπολύτως. Ἐχασε δηλαδή κι αὐτά πού
 εἶχε κερδίσει γιατί ζήτησε πράγματα ὑπερβολικά, πράγματα
 πού δέν εἶχε νόημα νά ἐπιθυμεῖ. Εἶναι ἕνα πολύ βαθύ φιλοσο-
 φικά παραμῦθι.

Στήν παράδοση τῆς φιλοσοφίας τό θέμα αὐτό ἀνακύπτει
 στίς μεσαιωνικές ἀζητήσεις περί ἐλευθερίας τοῦ Θεοῦ. Ἦταν
 πολύ σημαντικό ὁ Θεός νά εἶναι Παντοδύναμος. Ἀλλά τότε
 προέκυψε τό ἐρώτημα: τί σημαίνει αὐτό; Μπορεῖ ὁ Θεός νά
 πάει πίσω στό χρόνο; Μπορεῖ ὁ Θεός νά κάνει τό $2+2$ νά εἶναι
 ἴσο μέ τό 5, ὅπως στό μυθιστόρημα τοῦ Ὁργουελ; Μπορεῖ ὁ
 Θεός νά καταστήσῃ τίς ἀντιφατικές προτάσεις ἀληθεῖς; Ὑ-
 πῆρξαν κάποιοι πού ἀπάντησαν ναί. Γιατί ἂν δέν μπορεῖ νά
 κάνει αὐτά τά πράγματα τότε ὑπάρχει κάτι πού ὁ Θεός δέν
 μπορεῖ νά κάνει. Κι αὐτό θά ἦταν ἀσεβές, θά ἀποτελοῦσε ἄρ-
 νηση τῆς Παντοδυναμίας του. Ὁ Ντεκάρτ ἦταν αὐτός πού ὑ-
 ποστήριξε αὐτή τή θέση πιό συστηματικά. Ἦταν αὐτός πού
 διέκρινε μεταξύ ἀπειροῦ καί πεπερασμένου. Ὁ Θεός εἶναι ἄ-

πειρος καί τό πνεῦμα μας πεπερασμένο ὁπότε δέν μπορούμε
 νά συλλάβουμε τήν οὐσία τοῦ Θεοῦ. Μποροῦμε νά δοῦμε τήν
 ἀπειρία του ὡς τήν ἄρση τῆς δικῆς μας περατότητας ἀλλά δέν
 μπορούμε νά τήν κατανοήσουμε ὡς τέτοια. Μέ τόν Λάμπνιτς
 καί τόν Κάντ ἔχουμε τήν κριτική αὐτῆς τῆς παράδοσης στήν
 σκέψη, κριτική ἡ ὁποία συντελεῖ στήν ἀποσαφήνιση τῆς σύγ-
 χρονης φιλελεύθερης ἀντίληψης περί ἐλευθερίας. Ὁ Λάμπνιτς
 λέει ὅτι πρέπει νά διαχωρίσουμε μεταξύ τῆς βούλησης τοῦ Θε-
 οῦ καί τῆς διάνοιας τοῦ Θεοῦ. Ἄν ὁ Θεός δέν ξέρει τί θέλει
 τότε δέν μπορεῖ νά κάνει τίποτε. Αὐτό σημαίνει ὅτι δέν
 εἶναι ἐλεύθερος. Γιά νά μπορεῖ νά σκεφθεῖ, γιά νά μπορεῖ νά
 διαμορφώσῃ τί θέλει πρέπει νά ἔχει διάνοια, νά μπορεῖ νά δια-
 κρίνει τό καλό ἀπό τό κακό. Ὁ Λάμπνιτς, χιτίζοντας πάνω
 στή σκέψη προηγούμενων διανοητῶν ὅπως ὁ Θωμᾶς Ἀκινά-
 τῆς, ὑποστήριξε ὅτι ἡ ἰδέα ὅτι τό $2+2$ μπορεῖ νά κάνει 5 ἢ μιά
 ἀντίφαση νά εἶναι ἀληθῆς δέν ἔχει καν νόημα. Δέν ἀρνεῖσαι
 στό Θεό τήν παντοδυναμία. Δέν ὑπάρχει αὐτό πού δέν μπορεῖ
 νά κάνει. Ἡ ἐλεύθερη βούληση στηρίζεται στή νόηση. Ἡ συν-
 θήκη γιά νά εἶναι κανεῖς ἐλεύθερος εἶναι νά καταλαβαίνει τί
 εἶναι τό ἕνα καί τί εἶναι τό ἄλλο. Τότε μόνο μπορεῖ νά ἀσκήσει
 κανεῖς τή βούλησή του. Ἄν προσπαθῆσῃς νά φτιάξῃς ἕνα χώρο
 ὁ ὁποῖος νά εἶναι τόσο ἀχανῆς, ὥστε τίποτε ἐκεῖ νά μὴν εἶναι
 ἀληθές ἢ ψευδές, νά ἔχει ἢ νά μὴν ἔχει νόημα, τότε καταλήγεις
 νά μὴν μπορεῖς νά κάνεις τίποτε. Γιά νά γυρίσω στήν ἐρώτησή
 σου, νομίζω ὅτι αὐτές οἱ σύγχρονες ἰδέες περί φυλακῆς τῆς
 γλώσσας κλπ., δέν εἶναι παρά ἐκδοχές τοῦ νεο-καρτεσιανισμοῦ.
 Τό αἶσθημα ὅτι εἶναι κανεῖς δέσμιος, ἐγκλωβισμένος μέσα σέ
 ὅρια στηρίζεται σέ μιά συγκεκριμένη φιλοσοφική εἰκόνα. Ὁ-
 μως, ἡ ἀναγνώριση ὅτι ἡ σκέψη καί ἡ δράση προϋποθέτουν
 τή γλώσσα δέν σημαίνει ὅτι εἴμαστε καταναγκασμένοι καί δέ-
 σμιοι ἀλλά ἀντίθετα ὅτι αὐτή ἡ συνθήκη μᾶς παρέχει τίς δυνα-
 τότητες δράσης. Αὐτό δέν σημαίνει δεδαίως ὅτι δέν ὑπάρχουν
 συγχύσεις οἱ ὁποῖες συνδέονται μέ τή γλώσσα. Σημαίνει ὅτι
 πρέπει νά ἐπαγρυπνοῦμε, νά γίνουμε κύριοι τοῦ ἐργαλείου τῆς
 γλώσσας, τῆς γλώσσας πού μπορεῖ νά μᾶς δίνει δύναμη καί
 ἡ ὁποία ὡς τέτοια δέν μᾶς αἰχμαλωτίζει. Κι αὐτή ἡ συζήτηση
 συνδέεται, ὅπως εἶπε, μέ τό διάλογο πού διεξάγεται τώρα στή
 σύγχρονη φιλοσοφία. Ὑπάρχει μιά σύγχυση σ' αὐτό τόν διά-
 λογο μεταξύ τῶν λεγόμενων Κοινοτιστῶν καί τῶν Ρωλοσιανῶν.
 Στήνεται μιά ἀντιπαλότητα ἐκεῖ πού δέν ὑπάρχει. Ἐάν σταθε-
 ρά προσπαθεῖς νά μεγιστοποιήσῃς τήν ἰκανότητά σου νά ἐκ-
 φράζεσαι θά καταλήξῃς προοδευτικά νά ὑπονομεῖς τήν
 ἰκανότητά σου νά ἐκφράζεσαι. Ὁ ἴδιος ὁ Ρώλς εἶναι σαφῆς
 ὡς πρός αὐτό ἀλλά ἡ καρικατούρα πού σχηματίζεται γιά τό
 ἔργο του ὁδηγεῖ σέ συγχύσεις. Ὁ Ρώλς προσπαθεῖ νά διατυ-
 πῶσῃ τίς συνθήκες δυνατότητας γιά ἕνα δίκαιο κράτος οἱ ὁ-
 ποῖες, ὅπως οἱ νόμοι τῆς λογικῆς καί τά μαθηματικά τοῦ Λάι-
 μπνιτς, δέν ἀποκλείουν καμία μορφή σκέψης ἀλλά καθιστοῦν
 τή σκέψη δυνατή, ἐπιτρέπουν στήν ἐλευθερία νά ἀναπτύχῃ
 ἐντός τῆς κοινωνίας.

Ὁ λόγος πού ἐπέλεξα μιά τόσο μεγαλεπήβολη ἀναλογία με-
 ταξύ τοῦ μεσαιωνικοῦ διαλόγου περί ἐλευθερίας τοῦ Θεοῦ καί
 τοῦ σύγχρονου διαλόγου περί πολιτικῆς ἐλευθερίας εἶναι γι-
 ατί δείχνει τή διαπλοκή μεταξύ ζητημάτων γνωσιολογικῶν, ὁ-
 πως ἡ γνώση καί ἡ ἀλήθεια, καί ζητημάτων πολιτικῶν ὅπως
 ἡ ἐλευθερία. Καί δέν εἶναι μόνο ὅτι εἶναι φιλοσοφικά συγκεχυ-
 μένο καί φιλοσοφικά ἄγνοο νά ἀπομονώνεται ἡ ἐλευθερία ἄ-

πό άλλες ἀξίες ὥστε νά ἀναζητοῦμε ὄλο καί περισσότερη ἀλλά καί πολιτικά δέν μπορεῖ νά τίποτο νά ὑλοποιηθεῖ, ὄχι γιατί εἶναι πρακτικά δύσκολο ἀλλά γιατί εἶναι παντελῶς συγκεχυμένο.

Βάσω Κιντή: Ἀφοῦ θίξαμε τό ζήτημα τῆς γλώσσας θά ἦταν ἴσως σκόπιμο τώρα νά ἀναφερθοῦμε καί στήν Newspeak, τή νέα γλώσσα πού ἐπιχειρεῖ νά ἐπιβάλλει τό Κόμμα στό «1984», θέμα τό ὁποῖο συζητήσες στό κείμενό σου. Γιατί μπορεῖ νά εἶναι τρομακτικό νά εἰσάγεται ἕνα νέο λεξιλόγιο;

Τζέιμς Κόναντ: Ὁ Ρόρτυ θεωρεῖ ὅτι, ὡς ζήτημα ἀρχῆς, εἶναι πάντοτε καλό νά ἔχουμε ἕνα νέο λεξιλόγιο γιατί αὐτό μᾶς παρέχει νέες ἐναλλακτικές δυνατότητες νά βλέπουμε τόν κόσμο. Ὅμως, τό κατά πόσον τά λεξιλόγια εἶναι καλά ἢ κακά ἐξαρτᾶται ἀπό τό τί μᾶς ἐπιτρέπουν νά κάνουμε, ἀπό τό τί καθιστοῦν δυνατό. Ἄν αὐτή δέν εἶναι μιᾶ πραγματική θέση δέν ξέρω τί μπορεῖ νά εἶναι. Ἡ φοβία τοῦ Ρόρτυ γιά τή μεταφυσική καί τή γνωσιολογία τόν κάνει νά μήν βλέπει οὔτε τόν πραγματισμό πού θά ἔπρεπε νά τόν ἀπασχολεῖ. Αὐτό πού νομίζω ὅτι συμβαίνει εἶναι ὅτι χάρις στή δουλειά κάποιων σημαντικῶν διανοητῶν, ὅπως ὁ Τόμας Κούν, ὁ ὁποῖος ἄσκησε μεγάλη ἐπίδραση στόν Ρόρτυ, ὑπάρχει ἡ τάση νά ἐστιάζουμε στίς ἐπαναστατικές στιγμές τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης καί νά διαπιστώνουμε ἐκεῖ ὅτι ὀρισμένες καινοτομίες συμβαδίζουν μέ ριζική ἀλλαγὴ τοῦ λεξιλογίου. Πράγματι, ὀρισμένες καινοτομίες συμβαδίζουν μέ ριζική ἀλλαγὴ τοῦ λεξιλογίου. Πράγματι, ὀρισμένες ἀλλαγές στόν πνευματικό χώρο εἶναι δυνατές μόνο ἂν συντελεστεῖ καί ἀλλαγὴ στόν τρόπο πού μιλάμε. Ὡστόσο, αὐτό πού γίνεται στή συνέχεια εἶναι νά θεωρεῖται ὅτι οἱ ἀλλαγές αὐτές δέν ἔχουν καθόλου κόστος. Ὁ Ρόρτυ θέλει νά μᾶς δᾶσει ν' ἀρχίσουμε νά μιλάμε μέ νέους τρόπους αὐτῆ τῆ στιγμῆ, χωρίς τά ἑκατό χρόνια ἰδρώτα πού μεσολάβησαν γιά νά γίνει ἡ ἐπανάσταση στήν ἱστορία τῆς χημείας μέ τόν Λαδουαζιέ, ἢ στήν ἱστορία τῆς φυσικῆς ὥστε νά ἐγκαταλειφθεῖ τό παλιό λεξιλόγιο καί νά υἱοθετηθεῖ ἕνα νέο τό ὁποῖο, κι αὐτό εἶναι σημαντικό, διατηροῦσε πολλά ἀπό τά παλιά τά ὁποῖα εἶχαν θεωρηθεῖ ὅτι εἶχαν ἀξία. Μάλιστα ἀναγνωρίζουμε αὐτό πού πρέπει νά ἐγκαταλείψουμε καί τό λόγο γιά τόν ὁποῖο πρέπει νά τό ἐγκαταλείψουμε μόνο ὑπό τό φῶς τοῦ παλιοῦ λεξιλογίου. Δέν ἔχει κανένα νόημα νά ποῦμε ξαφνικά, ἄς ἐγκαταλείψουμε τόν παλιό τρόπο ὁμιλίας. Δέν ἀρχίζουμε νά μιλάμε μέ ὄρους νευτώνειας φυσικῆς πρὶν ἔχουμε τήν νευτώνεια φυσική. Ὁ Ρόρτυ παίρνει τήν ἰδέα τῆς ἀντικατάστασης τοῦ λεξιλογίου ἀπό τόν Κούν, τήν χρησιμοποιεῖ γιά νά λύσει φιλοσοφικά προβλήματα καί τήν ἐφαρμόζει σέ ἱστορικό κενό. Ἡ εἰρωνεία εἶναι ὅτι ὁ Ρόρτυ θεωρεῖ τόν ἑαυτό του ἱστορικιστῆ ἐνῶ ὁ ἱστορισμός του εἶναι πολύ νεωρόμοδος. Αὐτό πού θέλει νά κάνει ὁ Ρόρτυ εἶναι νομίζω τό ἐξῆς: λέει, ποιά θέματα μᾶς δημιουργοῦν πρόβλημα στή φιλοσοφία; Ἡ ἀλήθεια, ἡ πραγματικότητα, τί εἶναι ἕνα γεγονός, ἡ ἔννοια τῆς ἀναπαράστασης; Ἄς πάψουμε νά μιλάμε γι' αὐτά! Ἄς ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τό λεξιλόγιο τῆς ἀναπαράστασης, τοῦ γεγονότος, τῆς ἀλήθειας τῆς πραγματικότητας καί τότε τά προβλήματα θά ἐξαφανιστοῦν ὅπως ἐξαφανίστηκαν τά προβλήματα πού συνδέονταν μέ τήν ἔννοια τοῦ φλογιστοῦ στή χημεία. Ὁ Ρόρτυ νομίζει ὅτι αὐτό τό λεξιλόγιο ὑπάρχει γιά νά μᾶς δημιουργεῖ πρόβλημα. Ὅμως ἡ γλώσσα ἀναπτύσσεται χιλιάδες χρόνια γιά νά ἀνταποκριθεῖ

στούς σκοπούς πού θέτουμε. Καί θά ἦταν καταστροφική ἡ ἰσχύς πού θά εἶχαν οἱ φιλόσοφοι ἂν τούς ἐπιτρέπαμε νά ὀρίζουν ποιές λέξεις πρέπει νά χρησιμοποιοῦμε καί ποιές νά ἀπορρίπτουμε γιατί αὐτές μᾶς δημιουργοῦν προβλήματα φιλοσοφικά. Θά μᾶς στεροῦσαν τήν δυνατότητα νά ποῦμε πράγματα πού θεωροῦμε σημαντικά μόνο καί μόνο ἐπειδὴ αὐτοὶ ὅταν στοχάζονται φιλοσοφικά γι' αὐτές τίς ἔννοιες δέν μποροῦν νά σχηματίσουν μιᾶ σαφῆ εἰκόνα γιά τό τί περιλαμβάνει ἡ χρήση αὐτῶν τῶν ἔννοιῶν.

Ὁ Ὁργουελ, γιά νά ἐπανεῖλθω στό κείμενό μου, θέλει νά χρησιμοποιεῖ ὅλες ἐκεῖνες τίς λέξεις πού ὁ Ρόρτυ ἔχει μαρκάρει πρὸς ἀπάλειψη στή φιλοσοφική του οὐτοπία. Ὁ Ὁργουελ ἐπιμένει σ' αὐτές τίς λέξεις γιατί θεωρεῖ ὅτι τοῦ εἶναι ἀπαραίτητες γιά νά ἐκφράσει αὐτό πού εἶναι πολιτικά σημαντικό καί κατά εἰρωνικό τρόπο εἶναι σημαντικό καί γιά τόν Ρόρτυ. Στήν εἰκόνα τῆς δυστοπίας (κατ' ἀντιδιαστολή πρὸς τήν εὐτοπία, οὐτοπία) πού σχηματίζει ὁ Ὁργουελ μέ τά νοητικά πειράματα τῆς Newspeak στό «1984», τό κόμμα ἐπιχειρεῖ διαρκῶς νά ἐλέγξει τό λεξιλόγιο. Καί τό χαρακτηριστικό τῶν λεξικῶν πού διαρκῶς εἰσάγει εἶναι ὅτι αὐτά εἶναι ὄλο καί μικρότερα. Οἱ ἔννοιες περιορίζονται συνεχῶς καί εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι αὐτό τό ὀλοκληρωτικό καθεστῶς ἀπαλείφει αὐτές ἀκριδῶς τίς λέξεις πού θέλει νά ἀποφύγει ὁ Ρόρτυ ἐπειδὴ ἀκριδῶς προκαλοῦν φιλοσοφική σύγχυση. Αὐτό πού μπορεῖς νά σκεφθεῖς ἐξαρτᾶται ἀπό αὐτό πού μπορεῖς νά πεῖς καί αὐτό πού μπορεῖς νά πεῖς ἀπό τίς ἔννοιες πού ἔχεις καί τίς λέξεις.

Μποροῦμε νά συνδέσουμε τώρα τήν ἐρώτησή σου μέ ἐκείνη τοῦ Μπαλτᾶ προηγουμένου. Τί εἶναι ἐλευθερία; Νά κάνεις ὅ,τι θέλεις; Ἐνα ἄλλο ἐνδιαφέρον στοιχεῖο τῆς κοινωνίας πού περιγράφει ὁ Ὁργουελ εἶναι ὅτι σ' αὐτὴν δέν ὑπάρχουν νόμοι. Τίποτε δέν ἀπαγορεύεται καί μπορεῖς νά κάνεις ὅ,τι θέλεις. Τό ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι δέν χρειάζονται νόμοι. Ὅλοι πλὴν τοῦ Οὐίνστον κάνουν αὐτό πού ἐντέλλονται νά κάνουν διότι ἡ σκέψη τους ἐλέγχεται. Ἡ ἀντίληψη τοῦ Ὁργουελ γιά τήν ἐλευθερία εἶναι διαμετρικῶς ἀντίθετη μέ αὐτὴ τοῦ Ρόρτυ. Εἶναι ἐλεύθερος κανεὶς ἂν μπορεῖ νά σχηματίσει τὴ σκέψη ὅτι ὑπάρχει κάτι πού ἀξίζει νά κάνει, πού θέλει νά κάνει, κάτι πού προϋποθέτει τρομακτικά μέσα, θεσμικά, πολιτικά, γνωσιολογικά, γλωσσικά. Ἡ διαφορά τοῦ Οὐίνστον ἀπὸ τοὺς ἄλλους δέν εἶναι ὅτι αὐτός εἶναι λιγότερο ἢ περισσότερο ἐλεύθερος, ἀλλὰ ὅτι αἰσθάνεται ὅτι δέν εἶναι ἐλεύθερος. Ὁ Ρόρτυ πιστεύει ὅτι αὐτό εἶναι ζήτημα διάθεσης. Ὅτι ἡ προδιάθεση τοῦ Οὐίνστον δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά αἰσθανθεῖ ἀλληλεγγύη μέ τοὺς ἄλλους. Ἄλλὰ τό τί διάθεση ἔχεις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τί διάθεση μπορεῖς νά ἔχεις. Καί ὁ Οὐίνστον μπορεῖ νά ἔχει σκέψεις καί ἐπιθυμίες, ἔχει τὴ θετικὴ ἱκανότητα νά ἀσκει τήν ἐλευθερία του καί ἄρα νά μπορεῖ νά δεῖ ὅτι ὑπάρχουν πράγματα πού τοῦ ἀπαγορεύονται. Ἐνα κράτος πού ἐπεκτείνει διαρκῶς τίς ἀρνητικὲς ἐλευθερίες χωρὶς νά δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις ὥστε νά μπορεῖ κανεὶς θετικά νά σκεφθεῖ καί νά μιλήσει δέν ἐκχωρεῖ στήν πραγματικότητα περισσότερο ἐλευθερία ἀλλὰ λιγότερη. Πές στό σκύλο σου: «Λοιπὸν ἄλλαξε τοὺς κανόνες, ἀπὸ δῶ καί στό ἐξῆς μπορεῖς νά κάνεις ὅ,τι θέλεις». Ὁ σκύλος σου θά κάνει αὐτό πού ἔκανε καί χθές. Ἀνακοινώνοντας τήν ἐλευθερία τοῦ σκύλου σου δέν ἐπεκτείνεις τό χωρὶς τῆς ἐλευθερίας του. Ἐν τέλει, ὁ ὀλοκληρωτισμός ἐνός καθεστώτος δέν κρίνεται ἀπὸ τό εἶδος τῶν νόμων πού ἔχει, ἂν δηλαδὴ ἐπιβάλλουν ἀκράτους καί ἀπροκαλύπτους πολιτικούς περιορισμούς, ἀλλὰ ἀπὸ τό κατά πό-

σον ἡ δομὴ τῆς ἴδιας τῆς κοινωνίας ἐπιτρέπει νὰ ἀναπτυχθεῖ κανεὶς ὡς ἄνθρωπος πού ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἔχει σκέψεις, ἐπιθυμίες νὰ κάνει αὐτό πού θεωρεῖ σημαντικό ἢ εἶναι σημαντικό.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς: Θὰ ἔλεγα ὅτι μποροῦμε ἴσως νὰ διαβάσουμε τὸ «1984» ὡς μία ἀπόδειξη, διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς, τῆς δυνατότητας νὰ ἔχουμε τὸν πλήρη ὀλοκληρωτισμό. Αὐτοὶ πού ἐλέγχουν τὸ κόμμα γιὰ νὰ θέλουν, π.χ., νὰ ἀλλάξουν τὴν ἱστορία, τὴν γνωρίζουν καί, ἄρα, ὑπόκεινται στίς δεσμεύσεις τῆς ἀλήθειας, τῶν γεγονότων, τῆς πραγματικότητας. Ἐτσι ὁ πλήρης ὀλοκληρωτισμός δέν φαίνεται νὰ εἶναι κἀννοητός. Ἐνὼ τὸ «1984» σοῦ δημιουργεῖ πράγματι αὐτὴ τὴν κατάθλιψη ὅταν τὸ διαβάσεις, ἐν τούτοις, δέν θὰ ἔλεγα ὅτι εἶναι ἓνα πεσιμιστικὸ μυθιστόρημα.

Τζέιμς Κόναντ: Ὅταν οἱ ἄνθρωποι μιλοῦν σήμερα γιὰ ὀλοκληρωτισμὸ ἀναφέρονται κατὰ κύριο λόγο στὰ πιὸ προφανῆ, τὰ δημόσια παρατηρήσιμα χαρακτηριστικὰ μιᾶς κυβέρνησης. Ἄν ἔχει μυστικὴ ἀστυνομία, ἂν προβαίνει σὲ εἰδικοῦ τύπου ἀνακρίσεις, τί εἶδους νομικὸ καθεστῶς ἰσχύει, ἂν διαλύει συγκεντρώσεις κλπ. Ὅταν ὁ Ὀργουελ δίνει τὸν δικό του ὀρισμὸ τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ δέν ἀναφέρει τίποτε ἀπὸ αὐτά. Λέει μάλιστα χαρακτηριστικὰ ὅτι τὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης ἢ ἡ μυστικὴ ἀστυνομία εἶναι τελειῶς δευτερεύοντα. Ὅχι ὅτι δέν τὰ θρῖσκει κανεὶς στὰ ὀλοκληρωτικὰ καθεστῶτα ἀλλὰ ὅτι εἶναι ἀπλῶς τὰ συμπτώματα. Ὁ κόσμος πού διαβάζει τὸ βιβλίο φαίνεται νὰ τὰ παραβλέπει ὅλα αὐτά καὶ πολλοὶ σκέφτονται ὅτι ἀναφέρεται στὴ σταλινικὴ Ρωσία μὲ τὸ κόμμα, τὴ μυστικὴ ἀστυνομία κλπ. καὶ ὅτι δέν ἔχει καμία ἀπολύτως σχέση μὲ χῶρες ὅπως οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες καὶ ἡ Βρετανία. Ξεχνοῦν ὁμῶς ὅτι διαδραματίζεται στὴ Βρετανία, ὅτι ἀναφέρεται καὶ παρωδεῖ στοιχεῖα τόσο τῆς ἀγγλικῆς ἀριστερᾶς ὅσο καὶ τῆς ἀγγλικῆς δεξιᾶς. Ὁ Ὀργουελ ἤθελε νὰ ἀποκαλύψει τάσεις πού εἶναι ἐγγενεῖς τόσο στὴν Ἀνατολή ὅσο καὶ στὴ Δύση, στὴν ἀριστερὰ καὶ στὴ δεξιὰ, στίς καπιταλιστικὲς καὶ κομμουνιστικὲς χῶρες. Γιὰ τὸν Ὀργουελ, γιὰ νὰ χαρακτηρίζεται ἓνα σενάριο ὀλοκληρωτικὸ, πρέπει νὰ ἱκανοποιοῦνται τρεῖς συνθήκες: Πρῶτον, αὐτὸ πού πιστεύεις ὅτι εἶναι ἀληθές γιὰ τὸ X νὰ εἶναι συνάρτηση τοῦ τί πιστεύουν ὅτι πρέπει νὰ πιστεύεις γιὰ τὸ X τὰ μέλη τῆς ομάδας στὴν ὁποία ἀνήκεις. Νὰ διαμορφώσουμε δηλαδή τίς πεποιθήσεις μας σύμφωνα μὲ αὐτὸ πού πιστεύουν τὰ μέλη τῆς ομάδας μας. Δεύτερον, ἡ διαμόρφωση τῶν πεποιθήσεων νὰ καθοδηγεῖται ὄχι ἀπὸ τὴν ἀλήθεια ἀλλὰ ἀπὸ τί μπορεῖ νὰ ἀξιοποιηθεῖ. Τρίτον, νὰ μὴν ὑπάρχει κανένα μέτρο ἀξιολόγησης πέραν τοῦ τί λέει ἡ κοινότητα γιὰ τὸ κατὰ πόσον εἶναι οἱ πεποιθήσεις μας δικαιολογημένες. Ὅπως θὰ προσέξατε αὐτές οἱ συνθήκες δέν ἔχουν κατ' ἀνάγκη σχέση μὲ τὴν κυβέρνηση. Ὁ Ὀργουελ πίστευε ὅτι ὀρισμένες δημοσιογραφικὲς πρακτικὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα, π.χ., εἶναι ἐξαιρετικὰ ὀλοκληρωτικὲς γιατί ὑποβάλλουν πεποιθήσεις στὸ ἀναγνωστικὸ τους κοινὸ ἐπὶ τῆς βάσει τῶν ἐμπορικῶν συμφερόντων τους. Ἀκόμα κι ἓνας γάμος μπορεῖ νὰ ἔχει τέτοια χαρακτηριστικὰ. Θυμηθεῖτε τὸ φιλμ μὲ τὴν Ἰνγκριντ Μπέργμαν καὶ τὸν Σάρολ Μπουαγιέ. Ὁ σύζυγος ἐλέγχει τί θυμᾶται ἡ γυναίκα του, τί βλέπει, τῆς λέει τί σχέσεις ἀναπτύσσονται, ἂν ἐκλεψε ἢ ὄχι, ἐλέγχει τὸ μυαλό της. Γιὰ νὰ ἐπιστρέψω στὴν ἐρώτηση τοῦ Μπαλτᾶ, πιστεύω ὅτι ὁ ὀλοκληρωτισμὸς ὅπως τὸν ὀρισαν εἶναι ἀναγκαστικὰ πάντα ζήτημα βαθμοῦ. Ὅχι μόνο ὡς πρὸς

τὸν βαθμὸ πού ἱκανοποιοῦνται οἱ προηγούμενες συνθήκες ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ εὔρος τῶν πεποιθήσεων πού ἐλέγχονται. Ἐλέγχονται ὅλες ἢ ὀρισμένες; Πάντως, ἂν καὶ εἶναι ζήτημα βαθμοῦ, ὑπάρχουν ὅρια, ὅπως παρατήρησε ὁ Ἀριστείδης. Δέν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ὀλοκληρωτικὸς ὀλοκληρωτισμὸς διότι ὅταν προσεγγίζεις τὸν ἀπόλυτο βαθμὸ ὀλοκληρωτισμοῦ ἔχεις ταυτόχρονα ὑπονομεύσει τίς συνθήκες γιὰ τὴ δυνατότητα νὰ διαμορφώνονται πεποιθήσεις. Ἡ συνθήκη γιὰ τὴ διαμόρφωση πεποιθήσεων καὶ τὴ χρῆση ἐννοιῶν εἶναι νὰ μπορεῖς νὰ τίς χρησιμοποιεῖς μόνος σου. Τὸ μέτρο γιὰ τὸ κατὰ πόσον ἓνα παιδί ἔχει καταλάβει μιὰ λέξη δέν εἶναι νὰ δεῖξει ἓνα ἀντικείμενο καὶ νὰ ἐπαναλάβει μετὰ ἀπὸ σένα τὴ λέξη ἀλλὰ τὸ ἂν μπορεῖ σὲ ἐντελῶς νέες περιστάσεις νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴ λέξη σωστά. Ἡ αὐτόνομη χρῆση ἀνήκει στὴν οὐσία θὰ λέγαμε τοῦ τί εἶναι κατανόηση.

Θὰ ἤθελα νὰ συνδέσω αὐτὰ πού εἶπα μὲ τὴ θέση τοῦ Ρόρτυ. Ὁ Ρόρτυ καὶ οἱ περισσότεροὶ μεταμοντέρνοι λένε ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἀπαλλαγούμε ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον δηλαδή γιὰ τὸ ποιά εἶναι ἡ σχέση τῶν πεποιθήσεών μας μὲ τὰ πράγματα, καὶ ὅτι αὐτὸ πού ἔχει σημασία εἶναι ἡ ἀλληλεγγύη μὲ τὴν κοινότητα, δηλαδή ἡ συμφωνία τῶν πεποιθήσεών μας μὲ αὐτές τῆς κοινότητας. Πιστεύω ὅτι τὸ «1984» δείχνει διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς ὄχι μόνο ὅτι αὐτὴ ἡ πιθανότητα, νὰ εἶναι δηλαδή ἡ ἀλληλεγγύη μὲ τὴν κοινότητα τὸ μόνο κριτήριο ἐλέγχου τῶν πεποιθήσεών μας, εἶναι ἀντιφατικὴ, ἀλλὰ, ἐπί πλέον, ὅτι εἶναι τὸ ἐγγύτερο πρὸς τὴν Ρορτυανὴ οὐτοπία, στὴν ὁποία ἡ ἐννοια τῆς ἀντικειμενικότητας ἀντικαθίσταται πλήρως ἀπὸ αὐτὴ τῆς ἀλληλεγγύης. Τελικὰ τὸ νοητικὸ πείραμα τοῦ Ὀργουελ δείχνει ὅτι αὐτὸ στὸ ὁποῖο ὀδηγοῦμαστε μὲ τὴν ἐννοια τῆς ἀλληλεγγύης ἐπὶ τῆς ἀλήθειας εἶναι τὸ ἀντίθετο ἀπὸ αὐτὸ πού ὁ Ρόρτυ ὀραματίζεται. Σίγουρα, φιλοσοφικὰ ἢ ἐννοια τῆς ἀλήθειας βαρύνεται μὲ μιὰ ὀλόκληρη μεταφυσικὴ. Ἡ ἀνάγκη νὰ διασαφηνίσουμε τὴν ἐννοια τῆς ἀλήθειας ὁμῶς δέν θὰ πρέπει νὰ μᾶς κάνει νὰ πετάξουμε μαζὶ μὲ τὰ νερά καὶ τὸ μαρὸ.

Βάσω Κιντῆ: Στὸ κείμενό σου ἐπίσης ὑποστήριξες ὅτι ἡ διαμόρφωση πεποιθήσεων, ἡ κατανόηση, ἡ ἐλευθερία προϋποθέτουν μιὰ κοινότητα.

Τζέιμς Κόναντ: Πράγματι, γιὰ νὰ μπορεῖς νὰ σκεφθεῖς πρέπει νὰ ἔχεις ἐννοιες. Καὶ γιὰ νὰ ἔχεις ἐννοιες πρέπει νὰ μπορεῖς νὰ διακρίνεις μεταξὺ ὀρθῆς καὶ ἐσφαλμένης χρήσης τους. Καὶ γιὰ νὰ μπορεῖς νὰ διακρίνεις πρέπει κάπως νὰ ξεκινήσεις στὸ παιχνίδι τῆς χρήσης ἐννοιῶν, κάποιος πρέπει νὰ σὲ μνησεῖ στὰ κριτήρια ὀρθοῦ καὶ λάθους. Αὐτὸ ἀκριβῶς γίνεται ὅταν εἴμαστε παιδιά καὶ διδασκόμαστε τὴ χρῆση τῆς γλώσσας ἐντὸς μιᾶς κοινότητας.

Βάσω Κιντῆ: Διατύπωσα αὐτὴ τὴν ἐρώτηση γιὰ νὰ ὑπογραμμίσω ὅτι ἡ ἐλευθερία, ἡ κατανόηση, κλπ. δέν εἶναι χαρακτηριστικὰ πού μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν σὲ κάποια φύση ἢ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου πού μπορεῖ νὰ εἶναι βιολογικὴ ἢ ἄλλη. Ὅτι ἀποδίδονται καὶ καθίστανται δυνατὰ πάντοτε ἐντὸς μιᾶς κοινότητας. Θὰ ἤθελες νὰ σχολιάσεις αὐτὸ τὸ θέμα;

Τζέιμς Κόναντ: Ἄς δοῦμε τί σημαίνει ἄνθρωπος. Ὑπάρχει ἓνας βιολογικὸς ἢ ἐπιστημονικὸς ὀρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου μὲ

τόν ὁποῖο ἐπιχειρεῖς νά ταυτοποιήσεις ἕναν τύπο ζωῆς. Εἶναι ἕνας τύπος ζωῆς πού, ἄς πούμε, κατάγεται ἀπό τούς πιθήκους, εἶναι δίποδο, σπονδυλωτό, κλπ. Αὐτή εἶναι μιὰ καθαρά βιολογική ἐκδοχή τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος ταξινομεῖται μέ τόν τρόπο πού ταξινομεῖται ὁποιοδήποτε ἄλλο βιολογικό ὄν. Πρόκειται γιά ἕναν ἀπολύτως ἀποδεκτό τρόπο ὀρισμοῦ τοῦ τί σημαίνει ἄνθρωπος, ἀλλά αὐτός δέν θά πρέπει νά συγχέεται μέ τίς ἄλλες σημασίες πού ἔχει ὁ ὄρος. Ὁ Ἀριστοτέλης λέει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι λογικό ζῶο. Χρησιμοποιώντας τόν ὄρο «λογικό» ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ μιὰ ἄλλου τύπου ταξινόμηση πού δέν ἔχει σχέση μέ τή βιολογία. Πρόκειται γιά ὄν πού ἔχει κάποιες ἰκανότητες. Κι αὐτές εἶναι τοῦ ἴδιου τύπου μέ τίς προηγούμενες, π.χ., νά κατασκευάζει μιὰ ὀρισμένου τύπου κοινωνία, νά εἶναι ἐλεύθερος, νά δρᾷ μέ βάση τό καθήκον ἢ τό νόμο, νά ἐκδηλώνει σεβασμό γιά τήν τιμή καί τήν ἀξιοπρέπεια τῶν ἄλλων, νά διαμορφώνει πεποιθήσεις, νά ἐνδιαφέρεται γιά τήν ἀλήθεια, νά διακρίνει τό καλό ἀπό τό κακό. Ὅλες αὐτές οἱ περιγραφές εἶναι ὄψεις τοῦ ἴδιου συνόλου ἰκανοτήτων. Αὐτή ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου δέν εἶναι βιολογική ἔννοια. Μπορεῖ κάτι νά ὀρίζεται ὡς ἄνθρωπος μέ τόν πρῶτο ὀρισμό καί μήν εἶναι ἄνθρωπος μέ τόν δεύτερο. Καί μπορούμε νά φανταστοῦμε σέ ἕνα σενάριο ἐπιστημονικῆς φαντασίας ὅτι εἶναι δυνατόν νά ὑπάρχουν ὄντα πού εἶναι ἄνθρωποι μέ τόν δεύτερο ὀρισμό καί ὄχι μέ τόν πρῶτο. Ὁ Ρόρτυ καί ἄλλοι προσποιοῦνται ὅτι καταλαβαίνουν μόνο τήν πρώτη ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, τή βιολογική, καί νομίζουν ὅτι τά ὑπόλοιπα εἶναι μόνο προαιρετικά χαρακτηριστικά τοῦ βιολογικοῦ ἀνθρώπου. Ἐγώ πιστεύω ὅτι αὐτά τά πράγματα δέν μπορούν νά ἀπομονωθοῦν οὔτε κἀν ἐννοιολογικά. Εἶναι ὄψεις τῆς ἴδιας ἐνότητας. Αὐτό πού ἐννοοῦμε μέ τόν ὄρο «ἄνθρωπος» ἐδῶ καί 2500 χρόνα εἶναι αὐτό τό σύνολο τῶν ἰκανοτήτων, δυνατοτήτων καί ἀρετῶν καί ὄχι ἕνα ὀρισμένο ζῶο. Προσθέτοντας τή λέξη λογικό στή λέξη ζῶο ἐπιλέγουμε μιὰ ταξινομία πού δέν ἔχει σχέση μέ τίς ταξινομίες τῶν ζῶων. Εἶναι μιὰ ταξινομία πού μᾶς λέει ὅτι αὐτό τό ζῶο εἶναι τελείως διαφορετικό ἀπό τά ἄλλα ζῶα κατά τό ὅτι ὀρίσκεται στό χώρο τῶν πεποιθήσεων, τῶν αἰτιολογήσεων, τῆς πολιτικῆς. Ὁ Οὐίνστον περιγράφεται στό βιβλίο τοῦ Ὁργουελ ὡς αὐτός πού προσπαθεῖ νά διασώσει αὐτό πού τόν κάνει ἄνθρωπο, νά κρατήσει ζωντανή τήν ἀνθρώπινη παράδοση, εἶναι ὁ τελευταῖος ἐκπρόσωπος τῆς ἀνθρώπινης κληρονομιάς. Μάλιστα ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου δέν ἦταν ἀρχικά «1984», αὐτός δόθηκε ἀπό τόν ἐκδότη τοῦ Ὁργουελ. Ὁ τίτλος ἦταν «Ὁ τελευταῖος ἄνθρωπος στή γῆ». Ὡς ἄνθρωπος ἐδῶ νοεῖται ὄλο τό σύμπλεγμα πού συζητήσαμε: ἐλευθερία, κοινότητα, ἀλήθεια. Αὐτά εἶναι πού χάνονται καί αὐτά εἶναι πού Ὁ Οὐίνστον ὡς τελευταῖος ἄνθρωπος ἐκπροσωπεῖ. Σήμερα στή φιλοσοφία ὑπάρχει μιὰ σύγχυση τῆς ὁποίας θύμα εἶναι καί ὁ Ρόρτυ καί ἡ ὁποία ἐμφανίζεται εἴτε στήν περίπτωση πού ἀναφερόμαστε σίς ἀνθρώπινες ἀξίες εἴτε στά ἀνθρώπινα δικαιώματα. Χρησιμοποιοῦμε τόν ὄρο ἀνθρώπινος ἀλλά εἶναι τελείως ἀσαφές ἡ ταξινομία τήν ὁποία χρησιμοποιοῦμε. Βρισκόμαστε στό χώρο τῆς βιολογίας; Κι ἂν δέν εἴμαστε στό χώρο τῆς βιολογίας, ποιόν εἰδικό θά συμβουλευθοῦμε, τόν φιλόσοφο, τόν φιλόσοφο τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας, τῆς ἠθικῆς;

Βάσω Κιντή: Ὅταν ἀναφερόμαστε στά ἀνθρώπινα δικαιώματα εἶναι περιέργο νά ἀποδίδουμε δικαιώματα σέ βιολογικά ὄντα ὅταν ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τοῦ δικαιώματος προϋποθέτει θε-

σμούς ἐντός μᾶς κοινότητας μέ ὄλα ὄσα εἶπαμε παραπάνω.

Τζέιμς Κόναντ: Ἡ λέξη ἀνθρώπινα στόν ὄρο «ἀνθρώπινα δικαιώματα» δέν θά πρέπει νά νοεῖται βιολογικά ἀλλά μάλλον μέ τόν τρόπο πού περιγράψαμε προηγουμένως, μέ τόν τρόπο πού λέγαμε τοῦ Ὁργουελ. Στήν ἐπιθυμία μας ὅμως νά μετατρέψουμε τά δύσκολα φιλοσοφικά ἐρωτήματα σέ πρακτικά, ἐπιστημονικά προβλήματα, τά ὁποῖα μπορούν νά χεριστοῦν οἱ εἰδικοί, γλιστράμε ἀπό τήν πλούσια καί σύνθετη ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου πού περιέγραψα καί ἡ ὁποία συνιστᾷ τό βαθύτερο νόημα τῆς, σέ κάτι ἄπτό. Ὅμως ἔτσι ἀλλάζουμε τό νόημα καί διατυπώνουμε ἕνα τελείως συγκεχυμένο καί ἀσαφές ἐρώτημα. Μετά προσπαθοῦμε νά καταλάβουμε, π.χ., σέ ποιό βιολογικό στάδιο, ἕνα βιολογικό ὄν, τό ἐμβρυο, γίνεται ἄνθρωπος! Μά ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου σ' αὐτό τό ἐρώτημα δέν εἶναι βιολογική. Χρησιμοποιοῦμε ἀπολύτως ἀποδεκτές βιολογικές ἐννοιες γιά νά λύσουμε ἕνα πρόβλημα τό ὁποῖο δέν εἶναι βιολογικό!

Ἀριστείδης Μπαλτάς: Ἡ τελευταία ἐρώτηση εἶναι ἡ ἐξῆς: Πῶς βλέπετε τή φιλοσοφία δεδομένης μάλιστα αὐτῆς τῆς ἀντιθέσης ἢ τοῦ χάσματος πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ἀγγλοσαξωνική ἢ ἀναλυτική φιλοσοφία καί στή λεγόμενη ἠπειρωτική παράδοση; Καί ρωτῶ ἐσένα ἐπειδή στόν ἕνα ἢ στόν ἄλλο βαθμό μετέχεις τῆς παιδείας ἀμφοτέρων.

Τζέιμς Κόναντ: Ἡ ἀναλυτική φιλοσοφία περιγράφεται σήμερα ὡς στεῖρα καί ἄγονη, ἀποσυνδεδεμένη ἀπό τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καί κυρίως ἀπό τήν πολιτική, ἠθική καί κοινωνική σφαῖρα τῆς ζωῆς. Ἐπικρίνεται γιατί ἀσχολεῖται μέ ὄλο καί πιό τεχνικά θέματα κάνοντας ὄλο καί πιό λεπτές διακρίσεις πού ἐνδιαφέρουν ὄλο καί πιό περιορισμένο ἀριθμό ἀνθρώπων. Ὁ Ρόρτυ, πού κάνει αὐτοῦ τοῦ εἶδους τήν κριτική, θεωρεῖ αὐτή τήν κατάσταση ὡς φυσική, ἀναγκαία καί ἀναπότρεπτη ἐξέλιξη αὐτοῦ πού εἰσηγήθηκαν ὁ Πλάτων καί ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐγώ συμμερίζομαι τήν κριτική τοῦ Ρόρτυ γιά τό γεγονός ὅτι ἡ ἀναλυτική παράδοση ἔχει χάσει σήμερα τήν ἐπαφή μέ αὐτά πού μᾶς φέρνουν στή φιλοσοφία. Διαφωνῶ ὥστόσο μέ τό συμπέρασμα πού ἀντλεῖ ἀπό αὐτή τήν κριτική. Ὁ Ρόρτυ θέλει νά πετάξει τό φιλοσοφικό μωρό μαζί μέ τά βρώμικα ἀπόνερα τῆς φιλοσοφίας. Γι' αὐτό ἄλλωστε προβάλλει φιλοσόφους τῆς ἠπειρωτικῆς παράδοσης ὅπως τόν Χάιντεγκερ, τόν Φουκώ, τόν Ντερριντά, τούς ὁποῖους διαβάζει ὡς ἀντι-φιλοσόφους πού κηρύττουν τό τέλος τῆς φιλοσοφίας. Ἐμένα ὅμως μέ ἐνδιαφέρει νά σώσω τό μωρό.

Ὁ ἀναλυτικός φιλόσοφος ὅταν ἐρχεται στήν ἠπειρωτική Εὐρώπη, στό Παρίσι, στό Βερολίνο, στήν Ἀθήνα, μπορεῖ νά ἀναπτύξει τίς ἀπόψεις του γιά συγκεκριμένα ζητήματα τῆς περιοχῆς μέ τήν ὁποία ἀσχολεῖται, νά ὑποστηρίξει π.χ. τί εἶναι λάθος στήν ἰδέα ὅτι οἱ ἠλεκτρονικοί ὑπολογιστές μπορούν νά σκεφθοῦν, κάνοντας λεπτές διακρίσεις, βλέποντας τίς ἀποχρώσεις καί τίς διαφορές. Κι ἂν ἡ συζήτηση πάει σέ κάτι ἄλλο, σέ μιὰ ταινία ἢ στόν πόλεμο στή Σερβία καί τήν πολιτική τῆς Ἀμερικῆς, τή διαφορά ἀνάμεσα στό νά εἶναι κανείς Ἀμερικανός ἢ Ἕλληνας, ξαφνικά δέν μπορεῖς νά ἀναγνωρίσεις στή συζήτηση τόν σύνθετο καί λεπτό στοχασμό πού ἦταν τόσο ἐντυπωσιακός στή φιλοσοφική κουβέντα. Ἡ ἐκπαίδευση στή φιλοσοφία δέν φαίνεται νά ἐξοπλιζει τόν ἀναλυτικό φιλόσο-

φομέ τὰ ἐργαλεῖα ἐκεῖνα πού εἶναι ἀπαραίτητα γιά νά σκεφθεῖ ὁ,τιδήποτε διαφορετικό ἀπό τὰ τεχνικά θέματα ἐνός στενοῦ πεδίου. Ἡ ικανότητα στοχασμοῦ φαίνεται νά περιορίζεται μόνο στά καθιερωμένα θέματα. Καί ὑπ' αὐτήν τήν ἔννοια δέν μοιάζουν μέ φιλοσόφους. Αὐτή ἡ εἰκόνα ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ αὐτό πού ἔχουμε στήν ἡπειρωτική παράδοση. Τό ἀκραῖο παράδειγμα ὑποθέτω εἶναι ὁ Γάλλος διανοούμενος. Μπορεῖς νά τόν ἐρωτήσεις ὁ,τιδήποτε, γιά ἑλληνική ἀρχαιολογία, ἐξωτερική πολιτική, σινεμά καί, ὄχι μόνο ἔχει κάτι νά πεῖ, ἀλλά φαίνεται νά ἔχει κάτι φιλοσοφικό νά πεῖ. "Ὅχι μόνο αισθάνεται ὅτι ἔχει ὑποχρέωση νά ἔχει ἀποψη γιά τό θέμα ἀλλά αισθάνεται ὅτι πρέπει νά διαπρέπει σ' αὐτό ὅσο διαπρέπει ὅταν ἐκφράζεται γιά τόν Χέγκελ, τόν Χουῆσερλ ἢ τόν Κάντ. Ἡ δεξιό-τεχνία τους ἢ αὐτό πού ἐκλαμβάνεται ὡς δεξιό-τεχνία καλύπτει ὅλα τὰ θέματα. Οἱ ἀναλυτικοί φιλόσοφοι φαίνονται στούς Εὐρωπαίους πολύ περιορισμένοι, φιλοσοφικά ἀκαλλιέργητοι εἰδικοί, ἐνώ οἱ ἡπειρωτικοί φιλόσοφοι στούς Ἀγγλοαμερικανούς μοιάζουν τσαρλατάνοι. Ἡ δυσαρέσκεια τῆς μιᾶς πλευρᾶς γιά τήν ἄλλη διατηρεῖ καί ἐνισχύει τήν ἄλλη. Αὐτό πού λείπει σήμερα ἀπό τήν ἀγγλοαμερικανική παράδοση εἶναι ὁ διανοούμενος τοῦ δημόσιου χώρου. Τό τελευταῖο λαμπρό παράδειγμα τέτοιου στοχαστή στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες ἦταν ὁ Τζῶν Ντιούι, ὁ πραγματιστής φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος ἦταν καθηγητής στό Πανεπιστήμιο ἀλλά καί δημόσιο πρόσωπο μέ ἀπόψεις γιά τήν παιδεία, τήν πολιτική, τή δημοκρατία. Αὐτό τό εἶδος διανοουμένου ἐξαφανίζεται στήν Ἀμερική, ἂν δέν ἔχει ἤδη ἐκλείψει, μέ τρομερές κοινωνικές καί πολιτικές συνέπειες ὄχι μόνο γιά τίς ΗΠΑ ἀλλά, δεδομένης τῆς ἰσχύος καί τῆς ἐπιρροῆς τῆς Ἀμερικῆς στήν παγκόσμια σκηνή, γιά ὅλο τόν κόσμο. Ὁ κριτικός καί αὐτοκριτικός λόγος, γιά τόν πολιτισμό, τήν πολιτική, τὰ γράμματα, δέν μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ.

Ἐγώ δέν θέλω τήν ἐξαφάνιση ὅλων ἐκείνων τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύει ἡ ἀναλυτική παράδοση καί τήν ἀνταλλαγῆ τους μέ αὐτά πού χαρακτηρίζουν τόν διανοούμενο τοῦ δημόσιου χώρου. Ἐπιζητῶ τή σύνθεση, μιᾶ παραγωγική σύνθεση τῶν ἀρετῶν καί τῶν δώρων τῆς ἀναλυτικῆς καί τῆς ἡπειρωτικῆς παράδοσης. Αὐτό πού μέ συνεπαίρνει στήν Εὐρώπη εἶναι τό πλῆθος τῶν θεμάτων γιά φιλοσοφικό στοχασμό, τό εὖρος καί τό ἐνδιαφέρον τῆς παιδείας τοῦ ἡπειρωτικοῦ φιλοσόφου. Αὐτό πού μέ ἀπελπίζει συχνά εἶναι εἰλικρινά ἢ ἔλλειψη αὐστηρότητας, ἢ ἔλλειψη σαφήνειας, ἢ ἀδυναμία νά μιλῆσει ὁ ἕνας στόν ἄλλον γιά τίς βαθεῖς διαφορές. Στόν διάλογο πού ἀναπτύσσεται εἴτε κάποιος κηρύττει σ' αὐτούς πού ἔχουν ἤδη προσηλυτιστεῖ εἴτε κραυγάζει πάνω ἀπό τίς διαχωριστικές γραμμές ὁπότε ἡ ἐπικοινωνία δέν φαίνεται δυνατή. Ὁ ἀνταγωνισμός λοιπόν ἀντί νά γίνει συνομιλία ὡστε ὁ ἄλλος νά πεισθεῖ μέ ἐπιχειρήματα, παίρνει ὅλο καί περισσότερο τή μορφή ρητορικῆς καί ἰδεολογικῆς μεταστροφῆς. Στήν ἀναλυτική φιλοσοφία οἱ ἀρετές πού μέ συγκινοῦν εἶναι ἀκριβῶς οἱ συμπληρωματικές. Τό γεγονός ὅτι ἡ φιλοσοφία μπορεῖ νά ὑπάρξει ὡς διάλογος. Αὐτό εἶναι κάτι πού θεωροῦμε συχνά δεδομένο ἀλλά εἶναι πολύτιμο. Μπορεῖ κανεῖς νά μιλῆσει σέ φιλοσόφους διαφορετικῶν χρωμάτων, θά λέγαμε. Ὁ τύπος τῆς συζήτησης ἐπιτρέπει νά ἐντοπισθοῦν οἱ διαφορές μέ τρόπο ψυχραῖο, ἐπιτρέπει τήν ἀνάπτυξη ἐπιχειρημάτων. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, αὐτή ἀκριβῶς ἡ σαφήνεια, ἡ ἐπιμονή στή μέθοδο πού μᾶς ἐπιτρέπει νά μιλάμε γιά πρόοδο, μπορεῖ νά μᾶς ὀδη-

γήσει χωρίς νά τό ἀντιλαμβανόμαστε στόν ἀποκλεισμό μιᾶς σειρᾶς θεμάτων ἀπό τόν φιλοσοφικό διάλογο, ὅπως εἶναι ἡ πολιτική, ἡ αἰσθητική, ἀκόμη καί ἡ ἠθική πού ἐστιάζεται πλεον στήν μετα-ἠθική περισσότερο, στό τί εἶδους εἶναι δηλαδή οἱ ἠθικές κρίσεις (προτάσεις) καί ὄχι τί ἠθικές κρίσεις πρέπει νά διατυπώνουμε. Κι αὐτό γιατί θεωρεῖται ὅτι δέν μπορούμε νά πραγματευθοῦμε τίς περιοχές αὐτές μέ τίς μεθόδους πού εἶναι κατάλληλες γιά τόν διακανονισμό καί τή λύση διανοητικῶν συγκρούσεων. Ἐγώ θέλω νά εἶναι ἡ φιλοσοφία ἀνοιχτή σέ κάθε θέμα πού κάθε στοχαζόμενος ἄνθρωπος θέλει νά σκεφθεῖ. Ἡ παράδοση τῆς φιλοσοφίας διατηρεῖται ὅταν ἡ φιλοσοφία ἀσχολεῖται μέ τό πῶς πρέπει νά ζεῖ κανεῖς, τί εἶδους πρόσωπο μπορεῖ νά εἶναι, ὡς μέσον γιά νά ἀλλάξει τό τί πρόσωπο εἶναι, χωρίς νά θυσιάζει τήν ἐπιμονή στό ἐπιχειρήμα, στή σαφήνεια, στό διάλογο, στήν κατανοησιμότητα, στήν ὑπομονή, πού εἶναι τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας στίς καλύτερες της στιγμές.

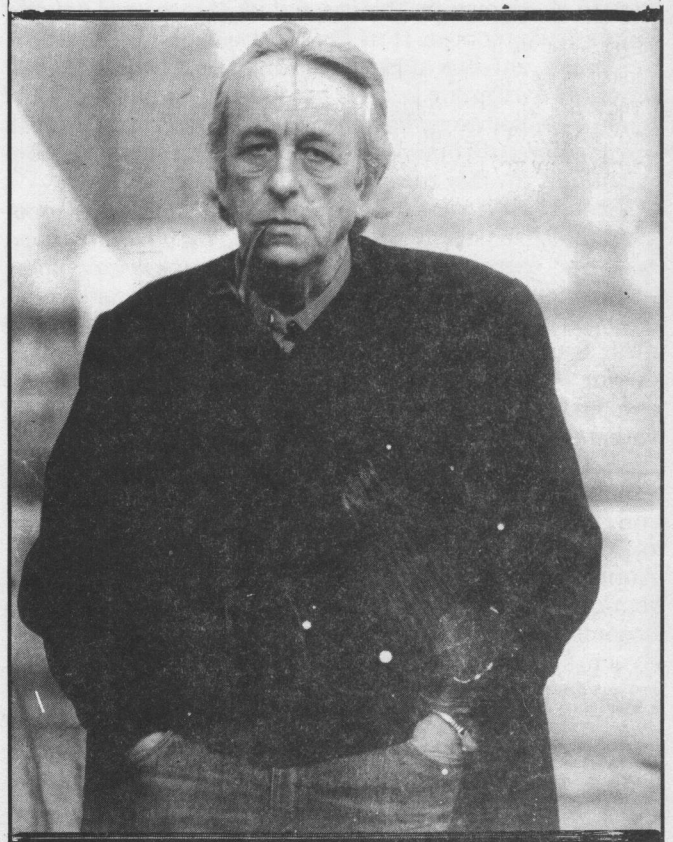
Ἡ μορφή τοῦ Σωκράτη εἶναι παραδειγματική. Ὑπάρχουν δύο ὄψεις αὐτοῦ πού θά ὀνομάζαμε ἡ σωκρατική κληρονομιά στή φιλοσοφία. Ἡ μία εἶναι αὐτή στήν ὁποία πρέπει κανεῖς νά ἐνδιαφέρεται γιά τήν ψυχή του, πῶς ζεῖ, τί πρόσωπο εἶναι. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ φιλοσοφία τουλάχιστον διατηρεῖται στό γράμμα ἂν ὄχι στό πνεῦμα τῆς σύγχρονης ἡπειρωτικῆς φιλοσοφίας ἐνώ ἡ ἀναλυτική φιλοσοφία τή βλέπει ἐπιφυλακτικά. Οἱ φιλοσοφικά θετικές σωκρατικές ἐρωτήσεις, τί εἶναι γνώση, τί εἶναι δικαιοσύνη, τί εἶναι ἀλήθεια θεωροῦνται ὅτι μποροῦν νά ἀπαντηθοῦν ὡς ἐπιστημονικές ἢ παρα-ἐπιστημονικές ἐρωτήσεις ἀπό κάποιους εἰδικούς, χωρίς ποτέ νά τοῦς ἀπασχολεῖ τό τί εἶδους ἄνθρωποι θέλουμε νά γίνουμε. Ἐτσι, ἡ πλατωνική ἐνότητα τοῦ ἀληθοῦς καί τοῦ ἀγαθοῦ διασπᾶται στήν ἀναλυτική φιλοσοφία. Εἶναι θέματα διαφορετικῶν πεδίων καί ἀντικείμενα μόνο θεωρητικῆς πραγματεύσεως. Τό ζήτημα τῆς πρακτικῆς, τό πῶς μπορεῖ δηλαδή νά ζεῖ κανεῖς σύμφωνα μέ τό ἀληθές καί τό ἀγαθό δέν εἶναι θέμα πού ἀπασχολεῖ τοῦς φιλοσόφους. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ ἄλλη ὄψη τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἐπιμονή στή διαλεκτική, στό διάλογο ὅπου ἕνας δρῖσκει τόν ἄλλο στό δρόμο καί τόν ρωτᾷ καί ἀνταποκρίνεται στίς ἀνάγκες του. Μάλιστα ὁ Σωκράτης φθάνει νά ὑπαινίσσεται ὅτι ὅποτε ἡ φιλοσοφία παίρνει γραπτή μορφή ἀρχίζει νά προδίδει τόν ἑαυτό της, παύει νά εἶναι φιλοσοφία. Πιστεύω ὅτι ἡ ἀναλυτική παράδοση ἔχει μείνει πιστή σ' αὐτή τήν πλευρά τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας. Ὑπάρχουν φιλόσοφοι σ' αὐτήν τήν παράδοση πού δέν ἔχουν γράψει οὐσιαστικά τίποτε καί ἐν τούτοις θεωροῦνται σπουδαῖοι γιά τήν ικανότητά τους νά διατυπώσουν μιάν ἀντίρρηση, ἕνα ἐπιχειρήμα, νά κάνουν ἕνα κρίσιμο σχόλιο σέ μιᾶ συζήτηση ἢ νά παίξουν ἕναν μεινευτικό ρόλο. Αὐτό εἶναι δυνατόν μόνον ὅταν ἡ φιλοσοφία δέν πνίγεται μέσα σέ μεγαλεπήβολες, γενικές θεωρητικές δομές. Κι αὐτό γιατί ὅταν οἱ φιλόσοφοι πού ἀσπάζονται αὐτές τίς θεωρίες ἔρχονται ἀντιμέτωποι, ἀνακαλύπτουν ὅτι δέν μποροῦν νά ἐπικοινωνήσουν ἀφροῦ ὅλη ἡ πνευματική τους συγκρότηση εἶναι διαφορετική. Σ' αὐτή τήν περίπτωση τό μόνο πού ἐπιτρέπεται εἶναι ἡ ἀνταλλαγῆ συνθημάτων.

ΓΙΑ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ

του Γιώργου Φουρτούνη

1. Λίγο μετά τον πόλεμο, ο Λουί Άλτουσέρ βρέθηκε, μέσα από διαφορετικούς δρόμους, να είναι μέλος του κομμουνιστικού κόμματος και καθηγητής φιλοσοφίας. Στην αρχή, ο κομμουνιστής και ο φιλόσοφος ήταν σαν δύο εξωτερικές όψεις του εαυτού του, που μάλλον τυχαία συναντήθηκαν στο ίδιο πρόσωπο. Ήταν κομμουνιστής φιλόσοφος, όπως θά μπορούσε να ήταν κομμουνιστής δάσκαλος ή κομμουνιστής μηχανικός. «Η φιλοσοφία με ενδιέφερε», έλεγε, «προσπαθούσα να κάνω καλά τη δουλειά μου. Η πολιτική με πάθιαζε: προσπαθούσα να γίνω ενεργός κομμουνιστής». ¹ Σιγά-σιγά, όμως, όπως ο ίδιος όμολογούσε, άρχισε να παθιάζεται *έπίσης* με τη φιλοσοφία. Τό καινούργιο αυτό πάθος ανάβλυζε από την ίδια φλέβα. Ήταν τότε που έπαιρνε δημόσια τό λόγο και ξεκινούσε τη φιλοσοφική του περιπέτεια. Είχε κιόλας ξεκαθαρίσει το *στοίχημα* της παρέμβασής του, τό φιλοσοφικό του *πρόταγμα*: να αναδείξει την εσωτερική συνάφεια ανάμεσα στον κομμουνιστή και τό φιλόσοφο. Η έναρκτηρία βεβαιότητά του ήταν ότι ο κομμουνιστής, κατά κάποιον τρόπο, είναι *πάντοτε-ήδη φιλόσοφος*, ότι χωρίς φιλοσοφία ο κομμουνιστής δεν θά μπορούσε να υπάρξει καθόλου, και εάν δεν τή μιλήσει αυτήν τή φιλοσοφία, εάν δεν τή κάνει ρητή, ο κομμουνιστής θά μείνει λειψός. Θέλησε να φέρει στό φώς τίς φιλοσοφικές προϋποθέσεις και επιπτώσεις τής κομμουνιστικής στράτευσης, τήν κομμουνιστική στράτευση μέσα στό φιλοσοφικό πεδίο. Ο Άλτουσέρ αναζήτησε τόν φιλόσοφο που *αείποτε* είναι ο κομμουνιστής: στό *έξισ*, κομμουνιστής φιλόσοφος θά σήμαινε κάτι άλλο.

2. Μέ ποιό τρόπο όμως ο κομμουνιστής είναι *πάντοτε-ήδη* φιλόσοφος; Η κινητήρια διαίσθηση του Άλτουσέρ ήταν ότι ή κομμουνιστική στάση *ένεχει* ούσιωδώς μία διακριτή φιλοσοφία. Υπάρχει, λοιπόν, μία συγκεκριμένη φιλοσοφία που είναι συγκροτησιακή τής κομμουνιστικής προοπτικής: ή *μαρξιστική φιλοσοφία*. Η καταστατική βεβαιότητα του άλτουσερικού φιλοσοφικού διαθήματος αφορά κατ' αρχήν τήν *ύπαρξη* τής μαρξιστικής φιλοσοφίας. Τί σημαίνει όμως αυτό τό «*υπάρχει*»; Πού *υπάρχει* και *πώς* *υπάρχει* αυτή ή φιλοσοφία; Ο Άλτουσέρ θά απαντήσει απερίφραστα ότι *υπάρχει «σέ πρακτική κατάσταση»* μέσα στά μείζονα έργα του μαρξισμού: *στά έργα τής μαρξιστικής πολιτικής πρακτικής* (σέ «*όλους τούς μετασχηματισμούς που έχει επιβάλλει στον κόσμο ή ιστορία του εργατικού κινήματος*»²) και τής μαρξιστικής

θεωρητικής πρακτικής (και πρωτίστως, στό θεμελιώδες θεωρητικό έργο του μαρξισμού, τό *Κεφάλαιο* του Μάρξ).

Ἄλλά ἐάν ἡ μαρξιστική φιλοσοφία ὑπάρχει σέ *πρακτική* κατάσταση, τότε αὐτό πού ἀκόμα τῆς λείπει εἶναι ἡ *θεωρητική* υπόσταση. Ἡ ἐναρκτήρια στοχοθεσία τῆς φιλοσοφικῆς παρέμβασης τοῦ Ἄλτουσέρ θά εἶναι, λοιπόν, ἡ ἀναζήτηση τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας, ἡ ἐξόρυξή της ἀπό τὴν πρακτική κατάσταση στὴν ὁποία ὑπάρχει, καὶ ἡ θεωρητική διατύπωσή της. Τό στοιχείο τοῦ κομμουνιστῆ φιλοσόφου συλλαμβάνεται ἀρχικά ὡς ἡ ἀπόδοση τῆς ἀρμόζουσας θεωρητικῆς μορφῆς στὴν, κατὰ κάποιον τρόπο *λανθάνουσα*, μαρξιστική φιλοσοφία.

Ἡ μαρξιστική φιλοσοφία, λοιπόν, ἐγγράφεται στὰ ἔργα τῆς μαρξιστικῆς πρακτικῆς. Ἡ μαρξιστική φιλοσοφία μπορεῖ νά εἶναι ἀκόμα *θεωρητικῶς* ἀγραφη, εἶναι ὁμως *ἐμπράκτως* γραμμένη στὰ ἐπαναστατικά καὶ θεωρητικά ἔργα τοῦ μαρξισμοῦ, καὶ ἐκεῖ ὀφείλουμε νά τὴν *διαβάσουμε*. Ἡ ἀναζήτηση καὶ ἡ ἐξόρυξη τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴν πρακτική κατάσταση θά γίνῃ μετὰ τὴν ἀνάγνωση αὐτῶν τῶν ἔργων: εἴτε πρόκειται γιὰ τὴν «ἀνάγνωση» τῆς Ὀκτωβριανῆς ἐπανάστασης,³ εἴτε γιὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ *Κεφαλαίου*.⁴ Ὅπως ὁμως ὁ ἴδιος ὁ Ἄλτουσέρ μᾶς προειδοποιεῖ, καμία ἀνάγνωση δέν εἶναι ἀθῶα, καὶ ἡ ἐπίγνωση αὐτῆ συνιστᾷ ὄρο τῆς δικῆς του ἀνάγνωσης.⁵ Ὁ Ἄλτουσέρ ἀναγνωρίζει ἐξ ἀρχῆς ὅτι τὸ ἐγχείρημα ἀναζήτησης τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας παρουσιάζει μία ἀναπόφευκτη κυκλικότητα: ἡ ἀναζήτηση τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας *προϋποθέτει* τὴ μαρξιστική φιλοσοφία. Πρέπει κατὰ κάποιον τρόπο νά ἔχουμε ἤδη *βρεῖ* τὴ μαρξιστική φιλοσοφία γιὰ νά ξέρομε ὅτι ὑπάρχει καὶ νά ξέρομε πού καὶ πῶς νά τὴν ἀναζητήσουμε. Ποτέ δέν ψάχνουμε κάτι πού δέν ἔχουμε ἤδη βρεῖ, καὶ εἶναι αὐτὴ ἡ προκαταρκτικὴ εὔρεση πού καθοδηγεῖ τὴν ἀναζήτησή μας. Ἡ φιλοσοφικὴ ἀνάγνωση μετὰ τὴν ὁποία ὁ κομμουνιστὴς θά προσπορισθῇ τὴ φιλοσοφία πού ἐξ ἀρχῆς μετέχει στὴ συγκρότησή του ὡς κομμουνιστῆ, καθοδηγεῖται ἀπὸ τὴν ἴδια αὐτὴ φιλοσοφία πού ψάχνει.

Ἔτσι, τὸ ἐγχείρημα ἀναζήτησης τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας προϋποθέτει ἕναν πυρήνα τῆς ἴδιας τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας, ἀναγκαστικά ὑπὸ τὴ μορφή ὀρισμένων ὑπόρρητων ὅσο καὶ ἀδιαπραγμάτευτων *βασικῶν θέσεων*, πού προσδιορίζουν ἤδη μία ἐλάχιστη *φιλοσοφικὴ προβληματική*. Οἱ θέσεις αὐτές ἀποτελοῦν ὄρο τῆς ἀναζήτησης τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας — ἀλλὰ καί, ἀντιστρόφως, ἡ μαρξιστικὴ φιλοσοφία ἀναζητεῖται ὡς ἡ φιλοσοφία πού ἐκ τῶν ὑπέρων θά μπορεῖ νά *ὑποστηρίξει* φιλοσοφικά αὐτές τίς θέσεις. Ἡ ἐλάχιστη αὐτὴ «φιλοσοφία» ἀντιπροσωπεύει τίς προκαταρκτικὲς βεβαιότητες πού ἐμπηγάζουν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ στράτευση, βεβαιότητες μετὰ σωτηρητῆς φιλοσοφικῆς ἐμβέλειας, πού ἀναζητοῦν τὴ ρητὴ ἔκφρασή τους, τὴ φιλοσοφικὴ γλῶσσα πού τοὺς ἀρμόζει. Αὐτὴ ἡ ρητὴ διατύπωση, μετὰ τὴ σειρά της, θά *ὑποστηρίξει* αὐτές τίς βεβαιότητες, καθὼς θά φέρνει στὸ φῶς τὸ φιλοσοφικὸ ὑπόβαθρό τους. Ἡ ἀναζήτηση τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας εἶναι τὸ ἐγχείρημα φιλοσοφικῆς ὑποστήριξης ὀρισμένων πρωταρχικῶν θέσεων ἢ βεβαιότητων.⁶

Ὡστόσο, τὸ ἀποφασιστικὸ κριτήριο γιὰ τὴν κυριολεκτικὴ ὑπαρξὴ τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας, ὡς *φιλοσοφίας*, θά εἶναι ἡ *θεωρητικὴ* τῆς συγκρότηση, ἡ κατάδειξη τῆς θεωρητικῆς τῆς υπόστασης. Καὶ αὐτό στὸ μέτρο πού ἀποδεχόμαστε ὅτι ἡ *Φιλοσοφία*⁷ εἶναι ἕνας *θεωρητικὸς* χώρος, στὸν ὁποῖο κανεὶς καὶ τίποτα δέν μπορεῖ νά πολιτογραφηθῇ ἐάν δέν πληροῖ τίς βασικὲς προϋποθέσεις τῆς θεωρητικῆς πειθαρχίας του. Ὁ Ἄλτουσέρ εἶχε ἐξ ἀρχῆς ἐπίγνωση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, καὶ τὸ ἐνέγραφε στοὺς ὄρους τοῦ στοιχήματός του: «Τὸ οὐσιαστι-

κό ζήτημα πού εἶχαν ἐγείρει μέσα μας ἀκαταμάχητα οἱ δοκιμασίες μας, οἱ ἀποτυχίες μας καὶ οἱ ἴδιες οἱ ἀδυναμίες μας: *Τί γίνεται μετὰ τὴ μαρξιστικὴ φιλοσοφία; Ἐχει θεωρητικὰ δικαιώματα ὑπαρξῆς; Καὶ ἂν ὑφίσταται de jure, πῶς νά ὀρίσουμε τὸν εἰδοποιὸ χαρακτήρα της;*»⁸ Τὸ ὅλο ἐγχείρημα, ὑπ' αὐτοὺς τοὺς ὄρους, συνίσταται στὴν παραγωγή καὶ ἐγκατάσταση μέσα στὴ *Φιλοσοφία* μίας φιλοσοφίας, μετὰ τὴ θεωρητικὴ ὁμοιοστασία πού τῆς προσιδιάζει, διακριτῆς καὶ ἀθύπαρκτης: ἡ φιλοσοφία αὐτὴ θά εἶναι τὸ *ἔργο* τοῦ Ἄλτουσέρ. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἄλτουσέρ θά εἶναι ἡ μαρξιστικὴ φιλοσοφία.⁹

3. Ἡ προνομιακὴ σχέση τοῦ κομμουνιστῆ μετὰ τὴ φιλοσοφία ὑπονοεῖ ὅτι αὐτὸς ἀντιπροσωπεύει ἕνα ρηξικέλευθο ἱστορικὸ γεγονός, ὅτι φέρνει ἕνα καινούργιο πρόσωπο στὸ ἱστορικὸ δράμα, ἤδη γεμάτο ἀπὸ κάθε λογῆς ἐπαναστάτες, ἀγωνιστές, ὀρματιστές, ζηλωτῆς καὶ μάρτυρες. Καὶ πράγματι, ἡ κομμουνιστικὴ στάση διέπεται ἀπὸ μία πρωτόφαντη *συγκρουσιακὴ καθολικότητα*. Ὁ κόσμος τοῦ κομμουνιστῆ εἶναι ἕνας κόσμος συγκρούσεως, κοινωνικῶν ἀγώνων, ὁ κόσμος τῆς *ταξικῆς πάλης*. Ὁ ὀρίζοντάς του ὅμως εἶναι ἡ πλέον ριζικὴ οἰκουμηνικότητα, ἡ ἐφοδος στοὺς οὐρανοὺς τῆς ἀνθρωπότητας καὶ τῆς ἱστορίας. Δέν πρόκειται γιὰ τὴν ἐσχατολογικὴ ἐπαγγελία ἐνὸς ἰδανικοῦ μέλλοντος, ἀλλὰ γιὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ κομμουνιστὴς, ἐνῶ ἐγγράφει ἀκόμα καὶ στὴ λεπτότερη ὑφή τῆς κοινωνικῆς ὄντολογίας τὴ διαίρεση καὶ τὸν διχασμὸ, τὴ σχετικότητα ὡς πρὸς ἀνταγωνιστικὲς προοπτικὲς, ταυτόχρονα ἐπικαλεῖται τίς πλέον *καθολικὲς* ἀξίες, πράγμα πού τοῦ ἐπιτρέπει νά ἀπευθύνεται σέ ὄλους, ἀκόμα καὶ τοὺς καταστατικά ἀσυμφιλίωτους ἀντιπάλους του. Ἡ ἀπόπειρα πραγμάτευσης αὐτῶν τῶν ἀξιῶν, πού ὡς τέτοιες διέπουν καὶ ἐγκαλοῦν τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, ἔχει μεγάλη καὶ ἀξιοσέβαστη ἱστορία: ἡ μόνη ἐπαρκὴς πρόσβαση σέ αὐτές τίς ἀξίες ὑπῆρξε ἀνεκαθεν ἡ *Φιλοσοφία*. Εἶναι ἐξ ἀρχῆς φιλοσοφικὲς ἀξίες, καὶ ἡ φιλοσοφικὴ τους ὑπόσταση συστοιχεῖ μετὰ τὴν καθολικότητά τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁμως, ἡ συγκρουσιακότητα τοῦ κομμουνιστῆ δέν παρεμβαίνει σέ αὐτὴν τὴν καθολικὴ ἀξιολογία κατὰ τρόπο ἔσω-τερικό καὶ μὴ ἀναγκαῖο, ἀλλὰ διαπλέκεται μαζί τῆς ἑσωτερικά καὶ κατ' ἀναγκαῖότητα. Ἡ συγκρουσιακότητα ἐδῶ δέν εἶναι κατὰ συμβεθερῆ, ἀλλὰ οὐσιώδης: μέσω τῆς ταξικῆς πάλης, ὁ κομμουνιστὴς ἐγγράφει τὴ *συγκρουσιακότητα* στοὺς ὄρους τῆς *καθολικότητας*.

Αὐτὸς ὁ πρωτοφανὴς ἐνοφθαλμισμὸς μίας ἀναγκαίας συγκρούσεως στὴν προοπτικὴ τῆς πλέον ριζικῆς καθολικότητας ἀντανάκλατὰ στὸν λόγο πού τὴν διακηρύσσει: τὸν *μαρξισμό*, μετὰ τὴν εὐρύτερη ἔννοια. Αὐτὸς δέν μπορεῖ νά χωρέσει στοὺς ἱστορικὰ γνωστούς τρόπους ὑπαρξῆς ἐνὸς καθολικοῦ λόγου. Δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀπλῶς ἕνας ἰσχυρὸς ἐνοποιητικὸς λόγος (γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ ἱστορία ἐπιφυλάσσει δύο μόνο γνωστὲς μορφές: τὴν ὀρθολογικὴ ἢ τὴν ἀνορθολογικὴ, τοῦ νοῦ ἢ τῆς καρδιάς, τοῦ Λόγου ἢ τῆς Ἀγάπης), ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ ὁ ἀδυσώπητος λόγος μίας ἀδυσώπητης συγκρούσεως. Ἔτσι, ἀπὸ τὴ μία μεριά ὁ μαρξισμὸς ἐνέχει μία ἐπιστημονικὴ στιγμή ἢ βαθμίδα, μία «ἐπιστημολογικὴ τομὴ» — πράγμα πού σημαίνει ὅτι δέν εἶναι ἀπλή μεταστροφή. Ἀντιθέτως, ἔχουμε ἐδῶ μία μὴ ἀναγώγιμη στιγμή μετασηματισμοῦ, μία ἔλλογη καὶ μὴ ἀντιστρεπτὴ κριτικὴ, πού καταλήγει σέ μία *γνώση*, τὴ γνώση τῆς ἐγγενούς καὶ πανταχοῦ παρούσας συγκρουσιακότητας τοῦ κοινωνικοῦ, τὴ γνώση τῆς ταξικῆς πάλης καὶ τοῦ ὀρίζοντα καθολικότητας πού τῆς προσιδιάζει. Ἡ γνώση αὐτὴ δέν εἶναι ἀνα-

κλητή. Μπορεί όμως να αναλύεται αυτο-κριτικά ἐπ' ἀόριστον, ἔξασφαλίζοντας τὴ θεωρητικὴ γονιμότητα πού ἔχουμε μάθει νὰ ἀποδίδουμε σὲ μία ἐπιστήμη.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὠστόσο, ἡ γνώση αὐτὴ δὲν εἶναι διαδόσιμη πρὸς πάσαν κατεύθυνση. Δέν εἶναι ὁ πόλεμος τοῦ φωτός μετὰ τὸ σκοτός. Ὁ μαρξισμὸς δέν εἶναι διαφωτισμὸς. Τὸ ἐπιστημονικὸ στοιχεῖο τοῦ μαρξισμοῦ δέν ἔχει νὰ ὑπερνήσει μόνον, οὔτε κυρίως, προκαταλήψεις, φανατισμούς, συσκοτίσεις, ἐν ὀλίγοις τὴν ἄγνοια. Ἡ μαρξιστικὴ ἐπιστήμη δέν μπορεῖ νὰ γίνῃ καθολικὴ μέσω διαφωτισμοῦ, γιατί εἶναι ἐγγενῶς μεροληπτικὴ. Ὁ μαρξισμὸς εἶναι ἕνας συγκρουσιακὸς λόγος περὶ σύγκρουσης, ἕνας λόγος πού δέν περιγράφει ἀπλῶς μία σύγκρουση, ἀλλὰ παίρνει μέρος σὲ αὐτήν, στὸ πλευρὸ ἑνὸς ἀπὸ τοὺς πόλους τῆς, καὶ θέλει νὰ μετατοπίσει τὸ συσχετισμὸ δυνάμεων πού ἐνέχονται σὲ αὐτήν. Ὁ μαρξισμὸς δέν εἶναι μόνον ἡ ἐπιστημονικὴ θεωρία μίας σύγκρουσης, ἀλλὰ καὶ μία θεωρία πού, ἐάν δέν θέλει νὰ διαψεύδει ἐμπράκτως τὸν ἑαυτὸ τῆς, ὀφείλει νὰ ἐνέχεται στὴ σύγκρουση. Ἡ συγκρουσιακὴ καθολικότητα τοῦ κομμουνιστῆ συστοιχεῖ μετὰ τὴ μεροληπτικὴ ἀντικειμενικότητα τοῦ μαρξισμοῦ: μετὰ ἕνα ἐπακριβῶς ἀνάλογο τρόπο, ἡ μεροληψία ἐγγράφεται στοὺς ὅρους τῆς ἰδιαίτουσας ἀντικειμενικότητας τοῦ μαρξισμοῦ.¹⁰ Αὐτὸ μοιάζει νὰ ὑπονομεύει τὸν ἴδιο τὸν τόπο ἐκφορᾶς τοῦ μαρξισμοῦ: ἀφ' ἑνός, μία μερικὴ προοπτικὴ, «χτισμένη» μέσα στὴ συγκρουσιακὴ κοινωνικὴ πραγματικότητα καὶ, ἀφ' ἑτέρου, ἕνα ἐξωτερικὸ ἀρχιμήδειο σημεῖο, τὸ «πὰ στῶ» μίας πανεποπτικῆς «θέας ἀπὸ τὸ πουθενά».

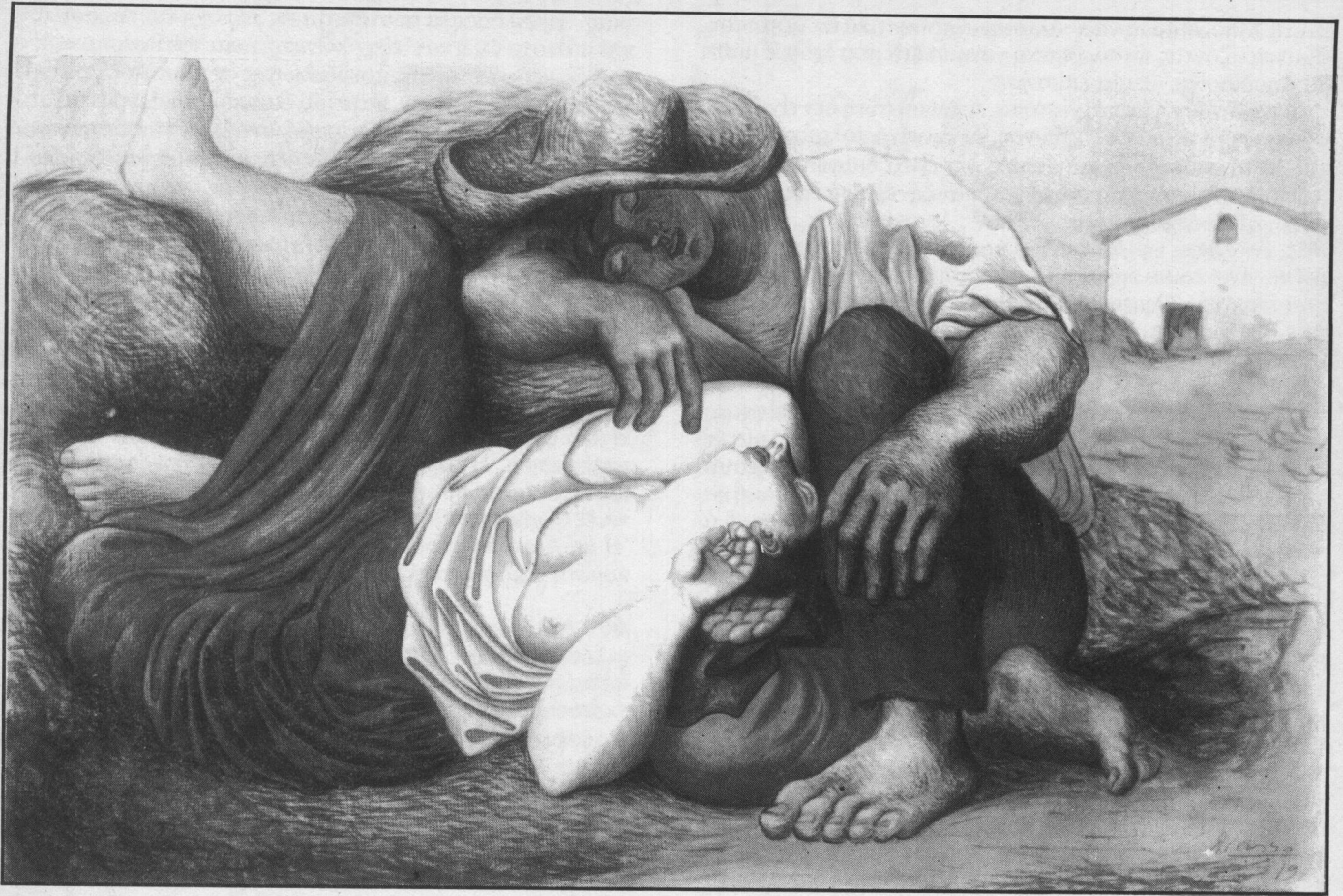
Ἄλλὰ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς διπλῆς διαπλοκῆς πού ἀντιπροσωπεύουν ἡ συγκρουσιακὴ καθολικότητα καὶ ἡ μεροληπτικὴ ἀντικειμενικότητα κάθε ἄλλο παρὰ αὐτονομήτῃ εἶναι: ἀντιθέτως, ἐμφανίζεται ὡς ἀδιανόητη, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἀπαιτεῖ σκέψη γιὰ νὰ ὑπάρξει. Αὐτὴ ἡ ἀδιανόητη δίδυμη ἔνταση, πού μοιάζει νὰ καταδικάζει σὲ ἀστάθεια τὸ ἐνιαῖο ὑποκείμενὸ τῆς, ἀπαιτεῖ φιλοσοφία — καὶ τὴν ἀπαιτεῖ ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ἀδιανόητη. Ἡ ἀπαιτήση αὐτὴ ἔχει δύο ὄψεις: ἡ κομμουνιστικὴ στάση προϋποθέτει φιλοσοφία γιὰ νὰ γεννηθεῖ καὶ χρειάζεται, ἐκ τῶν ὑστέρων, φιλοσοφία γιὰ νὰ σταθεροποιηθεῖ. Δέν θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρξει χωρὶς μία ἀνεπίγνωστη προκαταρκτικὴ φιλοσοφία, σὲ «πρακτικὴ κατάσταση», ἀλλὰ ἐξακολουθεῖ νὰ χρειάζεται τὴ ρητὴ φιλοσοφία πού θὰ τὴν «πεῖ» καὶ τὴν ὑποστηρίξει, μία φιλοσοφία μετὰ θεωρητικὴ ὑπόσταση. Μὲ δύο λόγια, ἀπαιτεῖ φιλοσοφία γιὰ νὰ ὑπάρξει. Ὁ λόγος τοῦ κομμουνιστῆ (ὁ λόγος πού τὸν κάνει κομμουνιστὴ καὶ ὁ λόγος τὸν ὁποῖο ἐκφέρει ὡς κομμουνιστῆς) ἔχει φιλοσοφικὴ ἐμβέλεια, ἡ κομμουνιστικὴ στράτευση ἔχει φιλοσοφικὴς προϋποθέσεις καὶ ἐπιπτώσεις: ὁ κομμουνιστῆς εἶναι ἐκ γενετῆς ἕνα φιλοσοφικὸ πρόβλημα, μία φιλοσοφικὴ ἀπορία. Ἡ «λύση» τοῦ προβλήματος εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ προαπαιτούμενα τῆς ὑπαρξῆς τοῦ κομμουνιστῆ. Τὸ πρῶτο φιλοσοφικὸ στοίχημα εἶναι ἤδη ὁ κομμουνιστῆς, ὡς τέτοιος. Ἡ κομμουνιστικὴ στάση ἢ θὰ εἶναι φιλοσοφικὴ ἢ θὰ εἶναι ἀδύνατη.

Ὁστόσο, ἡ μαρξιστικὴ φιλοσοφία, ἡ φιλοσοφία πού ὄχι μόνον θὰ ἀκύρωνε τὸ ἀσυμβίβαστο μετὰ τὴν μεροληψία καὶ ἀντικειμενικότητα, ἀλλὰ καὶ θὰ ἀναδείκνυε τὴ μεροληψία τοῦ μαρξισμοῦ ὡς ὄρο τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσης πού ὁ ἴδιος κομίζει, εἶναι φιλοσοφικῶς ἀνοικονόμητη, ἀδιευθέτητη μετὰ τὰ οἰκεία φιλοσοφικὰ ἐργαλεῖα. Αὐτὸ δυνάμει τοῦ ὁποῖου ἡ ἔνταση αὐτὴ εἶναι ἀδιανόητη, τὸ ἀσυμβίβαστο ἀκριβῶς μετὰ τὴν μεροληψία καὶ ἀντικειμενικότητα, εἶναι συγκροτητικὸ τῆς Φιλοσο-

φίας. Ἡ Φιλοσοφία συστήνεται ὡς περιοχὴ τοῦ θεωρητικοῦ, καὶ μάλιστα ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐπικράτεια τοῦ θεωρητικοῦ, ἀκριβῶς μέσω αὐτῆς τῆς ἀσυμφιλίωτης ἀντιδιαστολῆς. Τὸ οὐσιώδες τοῦ θεωρητικοῦ, κατὰ μία βασικὴ ἔννοια, ἐγκτεῖται στὸν ἐξοβελισμό κάθε μερικοῦ ἐνδιαφέροντος, μετὰ τὴν πλέον γενικὴ ἔννοια τῆς λέξης. Ἦδη κατὰ τὴν πλατωνικὴ στιγμὴ τῆς ἰδρυτικῆς τῆς πράξης, ἡ Φιλοσοφία, ὡς θεωρία, ἰσοδυναμεῖ μετὰ πρόσβαση στὸν χῶρο τῶν οὐσιῶν, στὴν ἐπικράτεια τοῦ ἀδιαμεσολάβητου «εἶναι», ἐπέκεινα κάθε μεροληπτικῆς ἐμπλοκῆς, σὲ ἀντίθεση μετὰ τὴν κάθε λογῆς προοπτικὴ, πού συλλαμβάνει τὸ ἀντικείμενὸ τῆς μέσα στὴν παραμορφωτικὴ, τὴν «ἐνδοξή», διαπλοκὴ του μετὰ τὸ ἐπὶ μέρους ἐνδιαφέρον πού τὴ συστήνει. Εἶναι ἡ Φιλοσοφία, λοιπόν, πού καθιστᾷ ἀδιανόητη τὴν κομμουνιστικὴ στράτευση καὶ τὸν μαρξισμό: καὶ τὰ δύο εἶναι φιλοσοφικῶς ἀδιανόητα. Ἡ Φιλοσοφία δέν μπορεῖ νὰ δεξιοθεῖ μία τέτοια φιλοσοφία, ἀπαγορεύει ἐκ κατασκευῆς μία τέτοια ρηματοποίηση. Ἡ μαρξιστικὴ φιλοσοφία φέρει ἐκ γενετῆς τὸ στίγμα τῆς ἔντασης πού διαπερνᾷ τὸν μαρξισμό, καὶ αὐτὸ τὴν κάνει ἐξ ἀρχῆς ἀσταθὴ, θνησιγενή, μέσα στὸ φιλοσοφικὸ πεδίο. Ἡ μαρξιστικὴ φιλοσοφία εἶναι ἀνήκουστη, ὅπως εἶναι ἀνήκουστη ἡ μαρξιστικὴ θεωρία καὶ ὁ ἴδιος ὁ κομμουνιστῆς.

4. Ἄλλὰ ἀκριβῶς στὸ μέτρο πού ἡ θνησιγενὴς μαρξιστικὴ φιλοσοφία ἀποτελεῖ τὸν λόγο τῆς ὑπαρξῆς τοῦ κομμουνιστῆ, ἡ ἐπιμονὴ σὲ αὐτὴν τὴν ἀσταθὴ φιλοσοφία ἐνέχεται κατ' ἀναγκαιότητα στὴν κομμουνιστικὴ στράτευση. Γιὰ νὰ τὸ ποῦμε διαφορετικῶς: ἡ ἔνταση πού ὑπονομεύει τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας ὡς φιλοσοφίας δέν εἶναι παρὰ ἡ καταστατικὴ συνθήκη τοῦ στοιχήματος τοῦ κομμουνιστῆ-φιλόσοφου — καὶ, ἄρα, τοῦ ἴδιου τοῦ στοιχήματος τοῦ κομμουνιστῆ. Ἡ ἄλυστη ἐσωτερικὴ ἔνταση, πού δείχνει νὰ καταλύει ἐκ γενετῆς τὴ μαρξιστικὴ φιλοσοφία, ἀναδεικνύει τὸ στοίχημα πού συνιστοῦσε ἀπὸ μίας ἀρχῆς ἡ ἀναζήτησή της. Ἐχει νόημα νὰ μιλάμε γιὰ τὸ στοίχημα τοῦ κομμουνιστῆ φιλοσόφου μόνον ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού ὁ κομμουνιστῆς, ὁ Ἄλτουσέρ ἐν προκειμένῳ, ἐμμένει στὴ φιλοσοφικὴ ὑποστήριξη τῆς κομμουνιστικῆς προοπτικῆς, παρὰ τὴν ἀσυμβατότητα τῆς σχετικῆς φιλοσοφίας μετὰ τὸ φιλοσοφικὸ πεδίο. Ἡ ἐμμονὴ αὐτὴ εἶναι, κατὰ κάποιον τρόπο, ταυτόσημη μετὰ τὴν ἐσωτερικὴ ἔνταση τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας. Ἐάν δέν ὑπῆρχε αὐτὴ ἡ ἔνταση, ἐάν ἡ μαρξιστικὴ φιλοσοφία ὑπῆρχε ἀπρόσκοπτα, δέν θὰ μπορούσαμε νὰ κάνουμε λόγο γιὰ καμία ἐμμονή: ἔχει νόημα νὰ μιλάμε γιὰ ἐμμονή, καὶ ἄρα γιὰ στοίχημα, μόνον ὑπὸ τὸ φῶς αὐτῆς τῆς ἔντασης.

Ὁ Ἄλτουσέρ ἐμμένει, λοιπόν, στὴ μαρξιστικὴ φιλοσοφία, παρὰ τὴν ἀνυπέροκλητη δυσκολία τῆς τελευταίας νὰ ὑπάρξει. Ὁ Ἄλτουσέρ δέν παραιτεῖται τῆς φιλοσοφικῆς ὑποστήριξης τῶν βεβαιότητων του, τῆς φιλοσοφικῆς ὑποστήριξης τῆς ἰδίας τῆς πολιτικῆς του στράτευσης, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὲς ἐμφανίζονται ὡς φιλοσοφικῶς ἀνυποστήρικτες. Ἀναδεικνύεται ἔτσι ἕνα ἰσχυρὸ «ὑποκειμενικὸ» ἢ ἐμπρόθετο στοιχεῖο, μία θέληση ἢ ἕνα πείσμα, πού χαρακτηρίζει τὴν ὅλη φιλοσοφικὴ πολιτεία τοῦ Ἄλτουσέρ. Γίνεται προφανές ὅτι, ἐξ ἀρχῆς καὶ διαρκῶς, ὁ Ἄλτουσέρ θέλει νὰ ὑποστηρίξει φιλοσοφικά τίς βεβαιότητές του, θέλει νὰ ἀναζητήσῃ τὴ μαρξιστικὴ φιλοσοφία. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ οὐσιώδες χαρακτηριστικὸ τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐγχειρήματος τοῦ Ἄλτουσέρ ὀνομάζω «πρόταγμα». Ὁ ὄρος ὑποδηλώνει, ταυτοχρόνως, τόσο ἕνα «περιεχόμενο» ὅσο καὶ μία συγκεκριμένη στάση ἀπέναντι σὲ αὐτὸ. Πρόταγμα εἶ-

ναι *ο,τι προ-τάσσεται*, αλλά και τό γεγονός *οτι αυτό προ-τάσσεται*, τής φιλοσοφικής ένασχόλησης και τήν καθοδηγεί, τήν κατευθύνει και συνιστά τό κριτήριο τής επιτυχίας της. Η φιλοσοφική ένασχόληση αποκτά έτσι μία όψη προωθύτερου, στό βαθμό πού γίνεται εμφανής μία «λήψη του ζητούμενου» (ή, ίσως ακόμα πιό σωστά, μία «ανάζητηση του ληφθέντος»).

5. Χωρίς τήν έσωτερική ένταση τής μαρξιστικής φιλοσοφίας, λοιπόν, και τή συναφή έπιμονή σέ όρισμένες βεβαιότητες πού κατά τά φαινόμενα δέν στέκονται φιλοσοφικά, αυτό τό εμπρόθετο στοιχείο, ό χαρακτήρας - πρόταγμα, θά περνούσε σέ δεύτερη μοίρα και θά μπορούσε κανείς νομίμως νά τό παραβλέψει ως έπουσιώδες. Η συμβατότητα μέ τίσ θεωρητικές - φιλοσοφικές νόρμες θά εξαφάνιζε κάθε έμμονή και κάθε «υποκειμενική» θέληση: ή μαρξιστική φιλοσοφία θά ήταν ένα αυθύπαρκτο γεγονός, μέ τό όποίο θά μπορούσε κανείς νά άσχοληθεί φιλοσοφικά χωρίς άπαραιτήτως νά συμμερίζεται, ή ακόμα και χωρίς νά γνωρίζει, τίσ βεβαιότητες πού του έδωσαν λαβή. Αντιθέτως, μέ δεδομένα όλα τά προηγούμενα, ή έμμονή του Άλτουσέρ φαντάζει φιλοσοφικώς *άδικαιολόγητη*, και αυτό άκριβώς τήν καθιστά *έμμονή*: ό Άλτουσέρ μοιάζει νά έμμένει σέ αυτό πού θέλει νά πεί και νά υποστηρίξει φιλοσοφικά (και δέν τό άποσύρει, υπό τήν πίεση τής άσυμβατότητάς του μέ τά φιλοσοφικά κριτήρια) άκριβώς επειδή *θέλει* νά τό πεί και νά

τό υποστηρίξει. Τό γεγονός άκριβώς ότι πρόκειται για μία *άδικαιολόγητη έμμονή* υποδεικνύει τήν προσωπική *άνατροφοδότησή* της από ένα ίσχυρό «θέλω».

Πράγμα πού σημαίνει ότι, σύμφωνα μέ τή φιλοσοφική πειθαρχία, και μιλώντας κυριολεκτικά, *δέν υπάρχουν φιλοσοφικά προτάγματα*. Αυτό δέν σημαίνει ότι ή ύπαρξη προσωπικών, υποκειμενικών κινήτρων είναι *άδιανόητη ή άθέμιτη*. Κάθε συνεκτική φιλοσοφία (μπορεί νά) κρύβει πίσω της κάποιο υποκειμενικό ενδιαφέρον. Ωστόσο, μιλώντας κυριολεκτικά, και από τή σκοπιά του *θεωρητικού ιδεώδους* του φιλοσοφικού χώρου, μοιάζει αυτονόητο ότι αυτή καθ' έαυτή ή φιλοσοφική ύποστήριξη (όφείλει νά) είναι έντελώς *άμέτοχη* του όποιου κινήτρου της. Όταν, και στόν βαθμό πού, *άποκατασταθεί* ή συστηματική φιλοσοφική ύποστήριξη, όταν δηλαδή συγκροτηθεί ή αντίστοιχη φιλοσοφία, ό *χαρακτήρας-πρόταγμα* (όφείλει νά) *έξαφανίζεται*. Τό πρόταγμα πρέπει τότε νά παύει νά είναι και νά δείχνει πρόταγμα: *έναν ή φιλοσοφική ύποστήριξη* *εϋδοωθεί* (και τό σχετικό πρόταγμα *διεκπεραιωθεί*), *άποδεικνύεται* *έκ τών ύστέρων* ότι οί θέσεις πού τό συγκροτούσαν δέν συνιστούσαν στήν ούσία τους *πρότάγματα*, αλλά *έξ άρχής φιλοσοφικές προτάσεις*, πού *ένειχαν άνέκαθεν* τή φιλοσοφική τους ύποστήριξη. Η λειτουργία του ως κινήτρων *άποδεικνύεται πλέον έπουσιώδης*, *έξωγενής* και φιλοσοφικά *άδιάφορη*. Τό πρόταγμα *παραχωρεί* τή θέση του σέ ένα δεσμευτικό

συστημικό φιλοσοφικό οικοδόμημα, σέ μία φιλοσοφία πού υποστηρίζει «άντικειμενικά» μία ή περισσότερες θέσεις (καταδεικνύοντας τήν άείποτε φιλοσοφική υποστήριξή τους), απλευθερώνοντας τις έτσι από τόν υποκειμενικό χαρακτήρα πού ενέχεται στό πρόταγμα. Από τό φιλοσοφικό πεδίο (πρέπει νά) ξεοδελίζεται έν τέλει ή όποια «υποκειμενικότητα» και είναι τελείως αδιάφορο φιλοσοφικά άν κάποιες φιλοσοφίες παρακινήθηκαν από κάποιο ένδιαφέρον.

Από τήν άλλη μεριά, ή τυχόν άποτυχία ενός έγχειρήματος φιλοσοφικής υποστήριξης, ή άδυναμία τής σχετικής φιλοσοφίας νά υπάρξει θεωρητικά, ισοδυναμεί μέ τήν απόδειξη ότι οι σχετικές θέσεις κακώς συνιστούν φιλοσοφικά προτάγματα έξ άρχής, ότι αυτές δέν ήταν και δέν μπορούσαν νά γίνουν φιλοσοφικές προτάσεις. Ως έκ τούτου, όφείλουν νά εγκαταλειφθούν. Η άδυναμία φιλοσοφικής υποστήριξης τών όποιων θέσεων εμφανίζεται, από μία αντίστροφη σκοπιά, ως ή φιλοσοφική κριτική αυτών τών θέσεων: οι θέσεις αυτές δέν είναι και δέν ήταν φιλοσοφικές, είναι φιλοσοφικώς άνυποστηρικτες, είναι άδικαιολόγητες βεβαιότητες (μέ όλη τή βαρύνουσα σημασία πού έχει ή λέξη «άδικαιολόγητες» στό θεωρητικό φιλοσοφικό πλαίσιο). Ομοίως άδικαιολόγητη άποδεικνύεται και ή έμμονή σέ αυτές τίς θέσεις ή βεβαιότητες.

Σέ κάθε περίπτωση, λοιπόν, τό φιλοσοφικό πρόταγμα στοχεύει έγγενώς στήν αναίρεσή του ως προτάγματος, ένώ οι αντίστοιχες προς υποστήριξη θέσεις υπόκεινται και έξαρτώνται από τή φιλοσοφική υποστήριξή τους. Μιλώντας κυριολεκτικά, επαναλαμβάνουμε, δέν υπάρχουν φιλοσοφικά προτάγματα. Στό χώρο τής φιλοσοφίας, τά προτάγματα είτε είναι έπουσιώς προτάγματα, είτε κακώς συνιστούν προτάγματα έξ άρχής. Αύτή ή ιδεώδης κατάστροψη τού φιλοσοφικού χώρου, πού ξεοδελίζει τό πρόταγμα από τό έσωτερικό του, συστοιχεί μέ τό αίτημα θεωρητικού χαρακτήρα τού φιλοσοφικού πεδίου. Ήδη από τόν Πλάτωνα, ή θεωρία είναι αυτή πού, επισυμβάλλοντας στόν άγοραίο χώρο τής σοφιστικής, (όφείλει νά) μετασχηματίζει αυτόν τόν χώρο, όπου ό καθένας μπορεί νά πεί και νά «υποστηρίξει» (άκριβώς) ό,τι θέλει, σέ φιλοσοφικό χώρο, όπου κανείς μπορεί νά υποστηρίξει μόνο όσα είναι υποστηρίξιμα. Σύμφωνα μέ αυτήν τήν αντίθεση, τό εμπρόθετο παραπέμπει (δυνάμει) στό αυθαίρετο, ένώ από τήν άλλη μεριά, τό θεωρητικό είναι αυτό πού έπιτελεί τό πέραςμα από τό *de facto* στό *de jure*, από τό «υποκειμενικό» στό «άντικειμενικό», από τό προσωπικό στό άπρόσωπο.

6. Έδώ και καιρό, ή φιλοσοφική πειθαρχία μοιάζει νά έχει άποκατασταθεί. Ο Άλτουσέρ μοιάζει νά πλήρωσε στό άκριβές μέτρο πού τού αναλογούσε τήν αναζήτηση μίας άδύνατης φιλοσοφίας: μέ τή φιλοσοφική άνυπαρξία. Δέν υπάρχει φιλοσοφικό έργο τού Άλτουσέρ, άκριβώς επειδή δέν ύφίσταται μαρξιστική φιλοσοφία.¹¹ Τό πρόταγμα τού Άλτουσέρ δέν άφορά τή Φιλοσοφία, δέν ύφίσταται φιλοσοφικώς. Η έμμονή τού Άλτουσέρ στήν έξ άρχής χαμένη του υπόθεση είναι καθαρά προσωπική, σάν νά λέμε «ψυχολογική». Η άπόπειρα διάτρωσης τής μαρξιστικής φιλοσοφίας άποτελεί ένδειξη μονάχα τής πρόθεσης τού Άλτουσέρ, τού εμπρόθετου ένδιαφέροντός του, ενός προσωπικού στοιχείματος πού μόνον τόν ίδιο μπορεί νά άφορά. Φιλοσοφικώς, πρόκειται καθαρά για μία άδικαιολόγητη έμμονή. Η φαινομενική ύπαρξη αυτής τής «φιλοσοφίας», εκείνο τό άλλόκοτο μετέωρο στό φιλοσοφικό ούρανό τής δεκαετίας τού '60, δέν μπορεί παρά νά ανάγεται σέ

κάποιας μορφής «άπάτη τού λόγου». Τό γεγονός ότι, στή σύνομη διάρχεια μίας συγκεκριμένης φιλοσοφικής συγκυρίας, δόθηκε ή έντύπωση έργου τού Άλτουσέρ, δέν μπορεί παρά νά ανάγεται σέ μία κάποια έπεξεργασία πού έλαβε χώρα στό πεδίο τού λόγου (έπεξεργασία έστω-επιδέξια, έστω άκόμα και «ιδιοφυή»), σέ μία έντεχνη άπόπειρα καταχρηστικού βερμπαλιστικού συμβιβασμού τών άσυμβιβάστων, υποστήριξης τών άνυποστηρικτων, σέ ένα σκανδαλώδες όσο και άλυσιτελές τέχνημα πού προσπάθησε νά καλύψει τήν έκ γενετής μοιραία ένταση, πού τελικά θά τό κατέλυε, πίσω από λογο-τεχνικές άκροβασίες. Η όλη κατασκευή δέν μπορεί παρά νά συνιστά δείγμα «ήμαρτημένου συλλογισμού». Άπάτη τού λόγου και ήμαρτημένος συλλογισμός: διατυπώσεις σάν και αυτές φαίνεται νά παραπέμπουν προνομιακά στό «πρόταγμα», καθώς τό ένοχικό δάρος πού φέρουν προϋποθέτει μία πρόθεση. Μέσα στό πεδίο τού θεωρητικού δικαίου, στήν κατ' έξοχήν επικράτεια τού *je jure*, τό πρόταγμα άποτελεί συνθήκη τής άμαρτίας, τού άδικου ή τού άδικαιολόγητου.

Η καινούργια φιλοσοφική μέρα μοιάζει νά διαλύει όλες τίς χίμαιρες μίας συγχυσμένης συγκυρίας: ή κομμουνιστική στράτευση δέν έχει φιλοσοφική έμβέλεια, δέν ενέχει καμία φιλοσοφία, ούτε καν σέ «πρακτική κατάσταση». Δέν υπάρχουν κομμουνιστές φιλόσοφοι, ό κομμουνιστής δέν στοιχειοθετεί φιλοσοφική στάση. Μπορούμε άραγε νά είμαστε άκόμα κομμουνιστές;

Ωστόσο, ή φιλοσοφική άνυπαρξία τού Άλτουσέρ δέν είναι άπλώς άνυπαρξία. Ο ίδιος και ή έμμονή του έξακολουθούν κατά κάποιο τρόπο νά στοιχειώνουν τό φιλοσοφικό πεδίο. Η άπλή υπόμνηση τού Άλτουσέρ σέ φιλοσοφικές περιστάσεις, ή αναφορά του ως δυναμικού νόμιμου συνομιλητή στήν ευρύτερη φιλοσοφική συζήτηση, άρκει για νά τό ύποδείξει. Η έπίκληση τού Άλτουσέρ αντιμετωπίζεται από τή φιλοσοφική δήγυρη μέ μία κάποια άνεπαίσθητη δυσφορία, μέ κάποιας μορφής άποστροφή, μέ μία αδιόρατη άμηχανία ή ένόχληση — σάν νά ειπώθηκε κάτι άκομψο ή άνάρμοστο. Διαισθάνεται τότε κανείς μία έκκρεμότητα, ένα κάποιο υπόλοιπο — δυσεξηγητο, άν είχαμε νά κάνουμε μέ μία άπλή και καθαρή φιλοσοφική άποτυχία. Θά μπορούσε νά άποδώσει κανείς αύτήν τήν υπόκωφη δυσανασέτηση στίς συλλογικές ένοχές τής φιλοσοφικής κοινότητας, πού άφέθηκε νά έξαπατηθεί από ένα φιλοσοφικά άνυπόστατο έγχείρημα, πού δέν μπόρεσε νά αναγνωρίσει έγκρίως τή φενάκη προτού τής αναγνωρίσει φιλοσοφικά διαπιστευτήρια και τήν νομιμοποιήσει ως σημαντικό φιλοσοφικό γεγονός. Η ένοχή αύτή είναι γεγονός, και δέν χαρακτηρίζει μόνο όσους «παρασύρθηκαν» μέ τόν έναν ή τόν άλλον τρόπο, από τήν άλτουσερική γοητεία,¹² αλλά άκόμα, και ίσως κυρίως, όσους τήν πήραν άρκετά στα σοβαρά ώστε νά τήν αντιμετώπισουν ως φιλοσοφικό αντίπαλο.¹³ Ωστόσο, ή έρμηνεία αύτή άφήνει ένα μικρό αλλά ένοχλητικό υπόλοιπο: πίσω από τήν εύλογοφανή έπίκληση μίας συγκυριακής εύπιστίας, αναγνωρίζει σέ αύτήν τήν άνυπόστατη φιλοσοφία μία ιδιάζουσα άποτελεσματικότητα. Πώς μπορεί τό άνυπόστατο νά έχει άποτελέσματα; Και αύτή ή άποτελεσματικότητα δέν προϋποθέτει κάποιας μορφής ύπαρξη; Πώς μπορεί νά υπάρχει τό άνυπόστατο; Αύτή ή άποτελεσματικότητα «λέει» κάτι, όχι μόνο για τή μαρξιστική φιλοσοφία και τό έγχείρημα τού Άλτουσέρ, αλλά και για τή Φιλοσοφία γενικά. Και είναι αύτήν άκριβώς πού δέν ξέρει πώς νά διευθετήσει ή φιλοσοφική αυτογνωσία: ό Άλτουσέρ σηματοδοτεί ένα ιδιότυπο τυφλό

σημείο στη συλλογική αυτογνωσία της Φιλοσοφίας και των φιλοσόφων.

7. 'Ο Μπαλμπάρ, στο κείμενό του «Σώπαινε ακόμα 'Αλτουσέρ»,¹⁴ όχι μόνο αναγνωρίζει αυτές τις δύο όψεις της αλτουσερικής φιλοσοφίας, τό ανυπόστατο και τήν άποτελεσματικότητα, αλλά και τις συνάπτει άξεδιάλυτα μεταξύ τους: ή φιλοσοφία του 'Αλτουσέρ είναι ανυπόστατη δύναμη της αυτοπαθούς άποτελεσματικότητάς της, δύναμη των άποτελεσμάτων της επί του έαυτού της. 'Ο Μπαλμπάρ περιγράφει διεξοδικά τήν έγγενή αυτοκαταστροφή της αλτουσερικής φιλοσοφίας, ή όποία παίρνει τή μορφή μίας έσωτερικής έντασης, μίας ιδιότυπης «άντινομίας» που τή διασχίζει και τή φέρνει άντιμέτωπη μέ τόν ίδιο της τόν έαυτό. 'Η αλτουσερική φιλοσοφία αυτο-άκυρώνεται, άκυρώνει τόν έαυτό της βάσει του έαυτού της, άποδεικνύεται ανυπόστατη από τή διαθρωτική δράση της ίδιας της δικής της λογικής —σάν ένα όξύ που τρώει τήν ίδια του τήν ύλη. 'Ο Μπαλμπάρ θά συνοψίσει έμβληματικά αυτήν τήν αυτο-άκύρωση ίσχυριζόμενος ότι ή αλτουσερική φιλοσοφία είναι *έγγενώς αυτο-κριτική*.¹⁵

'Αλλά για να μπορεί να έχει κριτικά άποτελέσματα, ακόμα και —ή ίσως ειδικά— επί του ίδιου του έαυτού της, ή αλτουσερική φιλοσοφία πρέπει κάπως να *υπάρχει* φιλοσοφικά. 'Εχουμε να κάνουμε μέ μία ένταση και μέ μία άντινομία που όσο άκυρώνουν τόσο έπικυρώνουν τήν αλτουσερική φιλοσοφία. 'Η φιλοσοφία του 'Αλτουσέρ εμφανίζεται να άποδιαθρώνει τόν έαυτό της, καταδεικνύοντας έτσι τήν κριτική ίσχύ της, άποδεικνύοντας δηλαδή ότι *ίσχυει*. 'Η άκρωτική ένταση μέ τόν έαυτό της άποτελεί ένεργοποίηση του κριτικού δυναμικού της. Κατά έναν τρόπο που άπληξει τόν Ντερνιτά, οι συνθήκες αδυνατότητας της αλτουσερικής φιλοσοφίας είναι ταυτόχρονα και συνθήκες δυνατότητάς της. 'Η αυτοκατάλυση της αλτουσερικής φιλοσοφίας τήν καθηλώνει έτσι σε μία όριακή όσο και άξεπέραστη στιγμή, στο μεταίχιμο της ύπαρξης και της άνυπαρξίας.

Μέ δύο λόγια, ό Μπαλμπάρ περιγράφει έναν έφιαλτικό σπασμό στον χώρο της φιλοσοφικής ύπαρξης, που ενώ άπαγορεύει σε *κάτι* να *υπάρξει*, ταυτόχρονα δέν του επιτρέπει να *άποσυρθεί* στην άνυπαρξία. Μας φέρνει στο νοϋ *κάτι* από τήν άγωνία ενός φαντάσματος —τό φάντασμα όχι ενός άθανάτου νεκρού, αλλά μίας άγέννητης ύπαρξης, *κάτι* που μόνο ως φάντασμα μπορούσε ποτέ να *υπάρξει*, ένα πάντοτε-ήδη φάντασμα.

'Αλλά στον βαθμό που, όπως είπαμε, ή φιλοσοφία του 'Αλτουσέρ δέν θά ήταν καταστατικά παρά ή μαρξιστική φιλοσοφία, ή εϋόδωση δηλαδή του φιλοσοφικού του προτάγματος, ή φαντασματική υπόσταση της πρώτης άντανάκλα τόν τρόπο «ύπαρξης» της τελευταίας. Τό φάντασμα είναι ή μαρξιστική φιλοσοφία. Καί άντιστρόφως, ή μαρξιστική φιλοσοφία είναι, *αείποτε* και *εσαεί*, τό φάντασμά της. 'Ο Ντερνιτά θά μπορούσε να πεί και έδω τό λόγο του: ή μαρξιστική φιλοσοφία είναι ένα από τά «φαντάσματα του Μάρξ», ή Φιλοσοφία είναι ένας από τους τόπους όπου στοιχειώνει ό Μάρξ.

'Αλλά, μέ βάση τά προηγούμενα, αυτή ή ανυπόστατη υπόσταση της μαρξιστικής φιλοσοφίας, ως *αείποτε* και *εσαεί* φαντάσματος, αυτός ό άλλτος σπασμός της άνάμεσα στην ύπαρξη και τήν άνυπαρξία, σημαίνει ότι τό πρόταγμα της μαρξιστικής φιλοσοφίας ούτε κακώς ήταν πρόταγμα ούτε ήταν έπουσιωδώς πρόταγμα. 'Ηταν *έγγενώς* πρόταγμα. Αυτό *έρχε-*

ται να φωτίσει μέ ένα καινούργιο φώς τήν έμμογή του 'Αλτουσέρ, σχετικοποιώντας τό υποκειμενικό ή ψυχολογιστικό βάρος που έμοιαζε να έχει στην αρχή: πρέπει να δούμε μέ ποιόν τρόπο τό πρόταγμα του 'Αλτουσέρ ήταν του 'Αλτουσέρ. Πρέπει να δούμε ποιός έπιμένει έδω, ποιανού είναι ή έμμογή. 'Εάν οι πρωταρχικές βεβαιότητες της κομμουνιστικής στρατεύσης συνιστούν έγγενώς φιλοσοφικό πρόταγμα, σημαίνει ότι αυτές κατά κάποιο τρόπο *θέλουν* να *υποστηριχθούν* φιλοσοφικά *άφ' έαυτών*. Οι θέσεις που αναλαμβάνει να υποστηρίξει ό 'Αλτουσέρ *έγκαλούν* προς φιλοσοφική ύποστηρίξη —ή, για να τό πούμε διαφορετικά, και κάπως παραδοξολογικά, οι θέσεις αυτές *έμμένουν* στον *έαυτό* τους. 'Οπως τά φαντάσματα.

Είμαστε τώρα σε θέση να κατανοήσουμε καλύτερα τή φύση της «υποκειμενικότητας» που συνυφαίνεται μέ τόν προταγματικό χαρακτήρα του όλου έγχειρήματος —μέ έναν τρόπο που άπληξει τή μελέτη της εν γένει υποκειμενικότητας από τόν ίδιο τόν 'Αλτουσέρ, βασισμένη στην έννοια της ιδεολογίας. Προς τήν κατεύθυνση αυτή, θά χρειαστεί να έπισημάνουμε τή διττή φύση κάθε έμμογής —και, άρα, και της έμμογής που συνιστά τό πρόταγμα του 'Αλτουσέρ.

'Από τή μία μεριά, όπως έχουμε πεί, μία έμμογή παραπέμπει σε μία *θέληση* που δέν υποχωρεί, σε ένα πείσμα, σε μία επανατροφοδότηση μίας στάσης παρά τήν αντίσταση που προβάλλει ή πραγματικότητα στην εϋόδωσή της ή στην εκπλήρωσή της, μία επανατροφοδότηση που άντλει εκ του προσωπικού βουλητικού αποθέματος. 'Από τήν άλλη μεριά, όμως, μία έμμογή (μπορεί να) σηματοδοτεί και τή διαρκή υπαγωγή σε μία έσωτερικευμένη *έπιταγή*, τήν άδυναμία διαφυγής από ένα πανίσχυρο «πρέπει» —άρα ένα έλλειμμα προσωπικής χειραφέτησης, ένδεχομένως και μία ιδεοληψία.

'Από τή μία μεριά μία έλευθερία και από τήν άλλη μία δέσμευση. Μοιάζει να διαφωτίζεται έδω ό προκαταρκτικός προσδιορισμός του στοιχήματος του κομμουνιστή φιλοσόφου, του ίδιου του αλτουσερικού προτάγματος, μέ τήν πολιτική *στράτευση* στο χώρο της Φιλοσοφίας: ή διπλή όψη της σχετικής έμμογής παραπέμπει πράγματι στη διαλεκτική της στρατεύσης, στον βαθμό που ή τελευταία *ένεχει* ένα *έθελοντικό* στοιχείο, λίγο έως πολύ *έξιδανικευμένο*, ενώ *έγγράφει* στη βαθιά λογική της τόν *έξαναγκασμό* κάθε στρατού, τήν *άπόλυτη* *άπαγόρευση* της *έγκατάλειψης* των γραμμών του, του «λύειν του ζυγούς» (μέ τή διπλή σημασία της τελευταίας λέξης).

'Επισημαίνεται έτσι μία *έπιπλέον* νοηματική *άπόχρωση* του «προτάγματος»: τό πρόταγμα δέν σηματοδοτεί μόνο μία *θέληση*, αλλά και μία *έπιταγή*. Τό πρόταγμα *άποκτá* έτσι τήν πλήρη σημασία του: ταυτόχρονα μία *έπιθυμία* και ένα *καθήκον*, μία *βούληση* και μία *δέσμευση*. 'Εδω *βρίσκεται* τό ουσιαστικό του «υποκειμενικού» χαρακτήρα που διαποτίζει τό πρόταγμα: σύμφωνα μέ τήν προδληματική του 'Αλτουσέρ περί ιδεολογίας, ή συγκρότηση του υποκειμένου *έντοπίζεται* στη στιγμή της ιδεολογικής *έγκλησης*, δηλαδή στη φαντασιακή διαλεκτική της *έλευθερίας* και του *έξαναγκασμού*, *βάσει* της οποίας τό υποκείμενο προσλαμβάνει τόν διφυή χαρακτήρα του, καθίσταται δηλαδή *υποκείμενο* της βούλησης και *υποκείμενο* στην *έπιταγή*.

Τό γεγονός, λοιπόν, ότι οι πρωταρχικές κομμουνιστικές βεβαιότητες συνιστούν έγγενώς φιλοσοφικό πρόταγμα σημαίνει ότι *έγκαλούν* προς φιλοσοφική ύποστηρίξη και ότι *ένέχουν* τό *κοίτασμα* της έμμογής σε αυτήν. *Δέν* είναι μόνο τό πρόταγμα του 'Αλτουσέρ, αλλά είναι και ό 'Αλτουσέρ του *προτάγματος*.

τος. Τό φιλοσοφικό πρόταγμα τής κομμουνιστικής στράτευσης δρῆκε τόν Ἄλτουσέρ, τόν στρατολόγησε, τόν ἐγκάλεισε: ὁ Ἄλτουσέρ πού γνωρίζουμε ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἐγκλήσης. Καί τό γνώριμο πρόσωπο τοῦ Ἄλτουσέρ, ὁ τόπος ὅπου ὁ κομμουνιστής καί ὁ φιλόσοφος ἀναζητήσαν ὁ ἕνας τόν ἄλλο, ἐρχεται νά ὑποδείξει τήν ἀμφίδρομη φορά αὐτῆς τῆς ἐγκλήσης, νά μάς ὑπενθυμίσει ὅτι ἡ στράτευση αὐτή δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι διπλή καί ἀμοιβαία. Ἐκείνη τῆς φιλοσοφίας, ὁ φιλόσοφος παύει νά κάνει ἀπλῶς «καλά τή δουλειά του», νά ἀσκει τή Φιλοσοφία ὡς ἀποστασιοποιημένος ἐπαγγελματίας, ἀλλά στρατεύεται σέ μία ὑπόθεση (ζωῆς, καί ὄχι ἐργασίας), ἐνώ, ἀπό τήν ἄλλη, ὁ κομμουνιστής στρατεύεται καί στή φιλοσοφία, ὑποχρεώνεται νά λάβει σοδαρά ὑπ' ὄψη τήν πειθαρχία τῆς, ἔτσι ὥστε νά ἀναδείξει τήν πολιτική στάση του ὡς φιλοσοφική στάση. Ἡ φιλοσοφική στράτευση δέν εἶναι μόνο στράτευση στή φιλοσοφία, ἀλλά καί στράτευση τῆς φιλοσοφίας. Ἐάν ὁ κομμουνιστής εἶναι ἀείποτε φιλόσοφος, ὁ φιλόσοφος μέ τή σειρά του εἶναι πάντοτε δυνάμει κομμουνιστής.

Πάντοτε; Naί, γιατί «ἐγγενῶς πρόταγμα» σημαίνει καί «ἀνεξάλειπτο πρόταγμα». Οἱ βεβαιότητες τῆς στράτευσης ὄχι μόνο δέν περνοῦν στήν ἀνυπαρξία ἀφ' ἧς ἔχουν ἐπιτελεῖται τό μεταβατικό καί φιλοσοφικῶς ἐπουσιώδη ρόλο τους, ὅπως ἐξαφανίζεται ἡ προνόμηση στό ἔντομο, ἔχοντας δώσει τή θέση τῆς σέ μία πλήρη ὑπαρξη, ἀλλά δέν μποροῦν καί νά σῆσουν ἀναδρομικά, σά στείρα καί ἄγονα ἀνεμογκάστρια. Εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη τῆς κατάρας ἢ τῆς εὐλογίας τοῦ φαντάσματος: αὐτό πού τοῦ ἀπαγορεύει τήν ἀνακομιστική ἢ ἐφιαλτική, ἀπόσυρση στήν ἀπλή ἀνυπαρξία, εἶναι καί αὐτό πού τό ἐπαναφέρει διαρκῶς στήν ὑπαρξη - ὡς - φάντασμα. Τό πρόταγμα πάντοτε θά ἐγκαλεῖ, πάντοτε θά βρῖσκει ὑποκείμενα νά στρατολογήσει, πάντοτε θά ἀνακαλεῖ τόν κομμουνιστή φιλόσοφο σέ αὐτήν τή φαντασματική ὑπαρξη, καί ἡ μαρξιστική φιλοσοφία θά ἐξακολουθεῖ ἐσσεῖ νά στοιχειώνει τή φιλοσοφική ἐπικρατία.

Ἄλλά τό πρόταγμα εἶναι ἀνεξάλειπτο καί μέ μία ἄλλη ἐννοια. Ἡ φιλοσοφική στράτευση δέν μπορεῖ νά ἀπορροφηθεῖ οὔτε ἀπό τήν ἀσφάλεια μίας αὐθυπόστατης φιλοσοφίας, μέσα στήν ὁποία θά ἐδρῖσκον τήν ἡρεμῆ δικαίωσή τους οἱ βασικές βεβαιότητες τῆς στράτευσης, ἀλλά οὔτε καί στόνθεραπευτικό φιλοσοφικό ἡσυχασμό μίας συμφιλίωσης μέ τίς ἄλλες ἀπορίες. Ὅποιος ἀκούει τό πρόταγμα, ὅποιος συμμερίζεται τόν ἐλάχιστο πυρήνα βεβαιότητας πού συνεπάγεται καί προϋποθέτει ἡ κομμουνιστική στάση, ὅποιος στρατεύεται σέ αὐτές τίς θέσεις, δέν μπορεῖ παρά νά θέλει νά τίς ὑποστηρίξει φιλοσοφικῶς, νά θέλει νά ἀπελευθερώσει τό φιλοσοφικό δυναμικό τους, νά τίς κάνει «φιλοσοφία», χωρίς ὡστόσο νά μπορεῖ νά τούς δώσει τή θεωρητική μορφή μιάς φιλοσοφίας, μέσα στήν ὁποία θά ἔσθηνε ὁ προταγματικός χαρακτήρας τους. Οἱ θέσεις αὐτές ἐγκαλοῦν τόν κομμουνιστή φιλόσοφο, ὁ ὁποῖος δέν μπορεῖ οὔτε νά τίς ἐγκαταλείψει, ἀλλά οὔτε καί νά τίς παγιώσει στήν ἀτάραχη, ἀμέτοχη μορφή μίας θεωρητικῶς συνεκτικῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἀνεξάλειπτη καί ἀνέφικτη ἐγκλήση τοῦ κομμουνιστή-φιλοσόφου καί τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας: ὁ κομμουνιστής-φιλόσοφος διαρκῶς ἐγκαλεῖται καί ποτέ δέν φτάνει. Ἡ μαρξιστική φιλοσοφία εἶναι ἀναπόδραστο καί ἀνέφικτη, ἕνα πραγματικό ἀ-διέξοδο, μία ἐμμενής ἀ-πορία στόν φιλοσοφικό χῶρο. Ὁ κομμουνιστής φιλόσοφος δέν ἔχει διέξοδο, δέν ἔχει πόρο: ἡ μοῖρα του στό φιλοσοφικό πεδίο ἐγκείται στό ἀναπόδραστο μίας ἀδύνατης φιλοσοφίας.

Ἡ φιλοσοφία τῆς κομμουνιστικῆς στράτευσης εἶναι τόσο

ἀνέφικτη ὅσο καί ἀναπόδραστο, καί ἐμπλέκει τόν κομμουνιστή φιλόσοφο σέ ἕναν ἀδιάκοπο καί ἄλυτο μετεωρισμό μεταξὺ φθορᾶς καί ἀφθαρσίας. Ὁ κομμουνιστής φιλόσοφος συμπεκνώνει, μερικές φορές στό ἴδιο του τό σῶμα, τήν κολασμένη ἀγωνία αὐτοῦ τοῦ φαντάσματος, αὐτοῦ τοῦ ἀκαθόριστου πλάσματος, αὐτοῦ τοῦ ἄμορφου μορφώματος, πού ἐνώ δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει, δέν μπορεῖ καί νά ἀποποιηθεῖ γαλήνια τόν ἑαυτό του. Ἡ φιλοσοφική στράτευση ἐνέχει τραγικότητα — καί ἐδῶ ἡ περίπτωση τοῦ Ἄλτουσέρ εἶναι, γιά ἄλλη μία φορά, παραδειγματική.

1. «Ἡ φιλοσοφία ὡς ὄπλο τῆς ἐπανάστασης», στόν τόμο *Θέσεις*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1978, σ. 37-49.

2. *Lire le Capital*, Maspero, Παρίσι 1970, τ. 1, σ. 34.

3. Βλ. «Ἀντίφαση καί ἐπικαθορισμός», στό *Γιά τόν Μάρξ*, Γράμματα, Ἀθήνα 1978, σ. 87-128.

4. Ὅπως σαφέστατα δηλώνει ὁ τίτλος τοῦ μείζονος προγραμματικοῦ ἔργου τοῦ ἄλτουσερισμοῦ, *Lire le Capital*.

5. Βλ. τό καταστατικό κείμενο "Du Capital à la philosophie de Marx", στό *Lire le Capital*, ὁ.π., τ. 1, σ. 9-85 καί εἰδ. σ. 10-37.

6. «Ἡμᾶς πεισμένοι, πολιτικά καί φιλοσοφικά, ὅτι εἴχαμε προσορμίσει στή μόνη στερεή γῆ στόν κόσμο, ἀλλά δέν ξέραμε νά καταδείξουμε φιλοσοφικά τήν ὑπαρξη καί τή σταθερότητά της» (*Γιά τόν Μάρξ*, ὁ.π., σ. 24).

7. Στό ἐξῆς, θά γράφω *Φιλοσοφία*, μέ κεφαλαῖο Φ, γιά νά ὑποδηλώνω τήν ἐν γένει φιλοσοφία, τό φιλοσοφικό πεδίο, σέ ἀντιπαραβολή μέ κάθε ἐπιμέρους *φιλοσοφία*, ὅπως ἐπί παραδείγματι τή μαρξιστική φιλοσοφία.

8. *Γιά τόν Μάρξ*, ὁ.π., σ. 27.

9. Ἄς μή μάς ξενίζει αὐτή ἡ ἐκπροομίση ἀποποίηση τῆς «πνευματικῆς ιδιοκτησίας»: τό ἔργο τοῦ Ἄλτουσέρ δέν θά εἶναι ἡ δική του φιλοσοφία, ἀλλά ἡ μαρξιστική φιλοσοφία ἢ, ἀκόμα περισσότερο, ἡ φιλοσοφία τοῦ Μάρξ. Δέν πρόκειται γιά προσωπική σεμνότητα, ἀλλά γιά στράτευση.

10. Βλ. «Γιά τόν Μάρξ καί τόν Φρόιντ», περιοδικό *Θέσεις* 35, Ἀθήνα 1991, σ. 51-67.

11. Ἡ τελευταία φράση ἐπανέρχεται ὡς ἰδεοληπτικό μότο στή τελευταία κείμενα τοῦ Ἄλτουσέρ, αὐτά πού ἐπισφραγίζουν καί ἐπικυρώνουν ἀναστοχαστικά τήν ἀνυπαρξία τοῦ ἔργου του. Ἡ τραγικότητα αὐτῶν τῶν διατυπώσεων ἀπό ἕναν φιλόσοφο πού ἐπιμένει μέχρι τέλους νά εἶναι μαρξιστής εἶναι δυσβάστακτη. Βλ., ἐνδεικτικά, *Φιλοσοφικά*, Ἐκδόσεις Ὁ Πολίτης, Ἀθήνα 1994.

12. Παραδειγματική περίπτωση: ὁ Α. Τσάλμερς γράφει, ἐντεῖ 1981, στόν πρόλογο τῆς δεύτερης ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου του *Τί εἶναι αὐτό πού τό λένε ἐπιστήμη*; (Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης, 1994, σ. xvii-xviii), ὅτι «(γιά τίς ἀδυναμίες τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου) δέν θά ἔπρεπε νά καταγορηθεῖ μόνο (sic) ὁ Λουί Ἄλτουσέρ, τοῦ ὁποῖου οἱ ἀπόψεις ἦταν πολύ τοῦ συρμοῦ τόν καιρό πού ἔγραφα τό βιβλίο, καί ἡ ἐπιρροή τοῦ ὁποῖου διακρίνεται ἀκόμα σέ κάποιο βαθμό σέ αὐτήν τήν ἐκδοση. Ἐχω μάθει πλέον τό μάθημά μου, καί στό ἐξῆς θά προσέχω νά μήν ἐπιρεάζομαι παραπάνω ἀπ' ὅσο πρέπει ἀπό τήν τελευταία παρισινή μῦδα».

13. Πρόκειται γιά τό εἶδος συλλογικῆς ἐνοχῆς πού προσπάθησε προσφάτως νά ἐνεργοποιήσει ἐκ νέου τεχνητά ὁ Σόκαλ, καλώντας τή φιλοσοφική κοινότητα νά ξεχωρίσει τό στάρι ἀπό τήν ἦρα.

14. *Ὁ Πολίτης*, τ. 98, Ἀθήνα 1989, σ. 59-70.

15. Στό πλαίσιο τῆς ἐκδίπλωσης τοῦ ἐγχειρήματος τοῦ Ἄλτουσέρ, αὐτός ὁ ἐγγενῆς χαρακτήρας τῆς φιλοσοφίας του πήρε τή συγκεκριμένη μορφή ἐνός κειμένου ριζικῆς αὐτοκριτικῆς (*Στοιχεῖα αὐτοκριτικῆς*, Πολύτυπο, Ἀθήνα 1983), τό ὁποῖο σηματοδοτεῖ μία τομή πού χωρίζει τά κείμενά του σέ δύο «φάσεις», μία «πρώτη» καί μία «ὑστερη», ὅπου οἱ θέσεις τῆς δεύτερης συνιστοῦν ἐν πολλοῖς ἀντι-θέσεις στήν πρώτη.

Η ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ «ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ» ΤΟΥ ΦΕΡΝΑΝ ΜΠΡΩΝΤΕΛ

Μετφρ. Κλαίρη Μιτσοτάκη, ΜΙΕΤ, 1998

τῆς Ἐλεωνόρας Σκουτέρη - Διδασκάλου

Από τὴν πρώτη σελίδα καὶ πρὶν καλά περάσεις τὸ πρῶτο δεκαεξασέλιδο βυθίζεσαι στὰ νερά τῆς Μεσογείου καὶ ἀρχίζει ἄλλοῦ νὰ κολυμπᾶς, ἄλλοῦ νὰ ἐπιπλέεις, ἄλλοῦ νὰ βγαίνεις στ' ἀκρογιάλι γιὰ νὰ λιαστεῖς καὶ ἄλλοῦ νὰ εἰσέρχεσαι «στὴν ἀχανή ἔρημο πού ἐκβάλλει στὴ θάλασσα», γιὰτὶ γιὰ θάλασσα τὴ νόμισες καὶ αὐτήν.

Κρατᾶμε στὰ χέρια μας ὀλοκληρωμένο στὴν ἑλληνική του ἔκδοση τὸ βιβλίο ἑνὸς πρωτομάστορα.

«Ὁ Μπρωντέλ ὁ πρωτομάστορας: ἔτσι εἶναι. Ποιὸς ἀπὸ μᾶς, καὶ σκέφτομαι αὐτούς ἀκριβῶς πού παλιότερα ἐνοχλήθηκαν ἀπὸ τίς δίχως περιστροφές ἐπιθέσεις του στὰ φρούρια τῆς παραδοσιακῆς ἱστορίας, δὲν ἔνωσε κάποτε ὅτι προχωροῦσε σὲ δρόμους πού ὁ ἴδιος ὁ Μπρωντέλ εἶχε ἀνοίξει...; Μοῦ φαίνεται ὅτι εἴμαστε πολλοὶ ἐκεῖνοι πού χωρὶς αὐτὸν δὲν θὰ ἔχαμε γίνεαι αὐτὸ πού εἴμαστε σήμερα».

Μιλᾶ ὁ Ζώρζ Ντυμπύ, 15 χρόνια πρὶν.¹

Πῶς προχωράμε ἐμεῖς σήμερα στοὺς δρόμους πού ἀνοίξει ὁ Μπρωντέλ καὶ, προκειμένου γιὰ τὴ Μεσόγειο,² πῶς διασχίζουμε σήμερα τίς θάλασσές της;

Τὸ μάτι μας ἔχει ἤδη σταθεῖ σκεπτικὰ στὸ ἀρχικὸ μὸτο (Μ. τ. Α', σ. 21): «Ὡς τὰ σήμερα δὲν ἔχει ἀνακαλυφθεῖ στὸν νέο κόσμο καμιά Μεσόγειος, ὅπως ἐκεῖνη πού ὑπάρχει στὴν Εὐρώπῃ, Ἀσία καὶ Ἀφρική», βεβαίως ὁ Ζ. Ἀκόστα στὴ Φυσικὴ Ἱστορία τῶν Ἰνδιῶν τὸ 1558. Ἴσως μισὴ χιλιετία ἀργότερα νὰ μὴν ἦταν πιά τόσο σίγουρος, ἀνακαλύπτοντας στὴ Μεσόγειο τοῦ Μπρωντέλ τὴν ἴδια τὴ Μεσόγειο καὶ μιὰν ἄλλη Μεσόγειο, πού «δὲν εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἐνιαία θάλασσα, ἀλλὰ ἓνα σύμπλεγμα θαλασσῶν» (Μ. τ. Α', σ. 28)· πού εἶναι μιὰ στεριανὴ θάλασσα, ἀφοῦ «ἡ ζωὴ τῆς θάλασσας εἶναι ἀνακατεμένη μὲ τὴ ζωὴ τῆς στεριᾶς» (Μ. τ. Α', σ. 10), μιὰ ὑδάτινη στεριά πού «χωρίζεται μόλις καὶ μετὰ βίας ἀπὸ τὴν τεράστια ἔρημο... πού ἐκβάλλει κατευθεῖαν στὴ θάλασσα... τὴν ἔρημο (πού) εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πρόσωπα (καὶ αὐτὴ) τῆς Μεσογείου» (Μ. τ. Α', σ. 28).

Μιὰ Μεσόγειος πού ὀνομάζεται Μεσόγειος, ἀλλὰ δὲν εἶναι μεσόγειος· πού τὴν λέγαν καὶ «ἡ Ἐσωτερικὴ Θάλασσα», καὶ «ἡ Δικὴ μας Θάλασσα» ἢ «ἡ Μεγάλῃ Θάλασσα». Μιὰ θάλασσα πού εἶναι θάλασσες —ὁ ἐνικός δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ δηλώσει τὴν πολυπλοκότητά της, τὴν ἰκανότητά της νὰ σχίζεται, νὰ βυθίζεται, νὰ ὑψώνεται, νὰ χωρίζεται καὶ πάλι νὰ ξαναχωρίζεται, νὰ ξεχωρίζει καὶ νὰ ἐνώνει.

Σὲ κάθε τῆς φανέρωμα ἡ θάλασσα Μεσόγειος, ὅπως ἀκρι-

βῶς καὶ ἡ Μεσόγειος τοῦ Μπρωντέλ, ἀποδεικνύεται μεγαλύτερη, περιεκτικότερη, σημαντικότερη ἢ ἀλλιῶς σημαντικὴ ἀπ' ὅ, τι νοιάζει πῶς βαθιά, πῶς στενὴ, πῶς ἐπικίνδυνη, πῶς οἰκεία, πῶς ἀλμυρὴ, σχεδὸν πῶς θαλασσινὴ θάλασσα καὶ πάντα πῶς στεριανὴ, πῶς γήινη, πῶς ἔνδον, ἀπ' ὅσο ἀντέχει μιὰ ἱστορία σὲ ἀνθρώπινα μέτρα. Γιατὶ ἡ μεσογειακὴ Μεσόγειος δοκιμάζει τοὺς ἀνθρώπους· πρὶν ἐκεῖνοι τὴν κάνουν δική τους (Mare Nostrum), πρὶν τὴν ἐσωτερικεύσουν (Ἐσωτερικὴ Θάλασσα), τοὺς ἰδιοποιεῖται αὐτὴ —δίχως καν νὰ τὸ καταλάβουν. Θάλασσα, σκληρὴ, καὶ ἂν δὲν δαμαστοῦν τὰ νερά της, ἂν δὲν κालιεργηθοῦν οἱ στεριές της, ἔρημη θάλασσα, πού ἀποκτᾶ συνολικὰ τὴ σημασία της μόνο γιὰ τοὺς δικούς της, τοὺς μεσογειακούς ἀνθρώπους.

Ἡ Μεσόγειος Θάλασσα· πολλαπλὴ, διαφορῶμενη, ἀπειρη, ὀριακὴ καὶ ὀρίζουσα, μεθόριος καὶ ἐκτὸς ὀρίων καὶ ὀρισμῶν —στὸ μεταίχιμο, ὅπως τὸ λέει καὶ τ' ὄνομά της³ πού τῆς χαρίζει τὸ ρόλο τοῦ ἐνδιάμεσου, τοῦ μεσσία καὶ τοῦ μεσίτη, ἐπιμένοντας στὴν ἀμφισβία τῶν μέσων. Ἡ ἀγνωστὴ Μεσόγειος, πού ἔμοιαζε σὰ δική μας ἀπὸ πάντα: «ἡ Μεσόγειος τῆς δευτέρας πενηκονταετίας τοῦ 16ου αἰῶνα», ἡ Μεσόγειος τοῦ Ἀκόστα, ἦταν πάντα «ἓνα faux beaux sujet (ἓνα φαινομενικὰ μόνον ὁμορφο θέμα), ὅπως τὴν εἶχε χαρακτηρίσει ὁ Λυσιέ Φέβρ» (Μ. τ. Α', σ. 11).

Ἄν ἡ θάλασσα πού διέπλευσε ὁ Μπρωντέλ ἦταν αὐτὴ, ἡ ὀριακὴ καὶ ὀρίζουσα, ἡ φαινομένη καὶ φαινομενικὴ Μεσόγειος, μιὰ σημερινὴ ἀνάγνωση τοῦ μπρωντελικοῦ ἐγχειρήματος θὰ μποροῦσε ἐνδεχομένως νὰ ἐπιμείνει σὲ ὀρισμένα ἐρωτήματα πού σχετίζονται μὲ δύο συγκεκριμένα ζητήματα:

α) τὸ ζήτημα τῆς ὀριακότητος· τὸ ὅτι δηλαδὴ ἡ ἱστορία τῆς Μεσογείου ἀνήκει σ' ἓνα πεδίο ἀπορίας πού δὲν εἶναι πεδίο ἀδιέξοδο, ἀλλὰ ἀντίθετα —ὅπως ἔδειξε ὁ Μπρωντέλ— μπορεῖ νὰ γίνεαι πεδίο ζήτησης καὶ προβληματισμοῦ, τεράστιο, ἀχανές καὶ ἐνδιαφέρον· καὶ

β) τὸ ζήτημα τοῦ ἂν ἡ Μεσόγειος μπορεῖ νὰ γίνεαι ἀντικείμενο ἱστορικῆς ἔρευνας, ἴσως καὶ τὸ ἂν εἶναι καν «θέμα»· τὸ παιχνίδι, μ' ἄλλα λόγια, τοῦ ἂν εἶναι ἢ δὲν εἶναι ἓνα «φαινομενικὰ μόνον ὁμορφο θέμα». Ὅπως τὸ faux bijoux εἶναι τόσο κραυγαλέα ψεύτικο, πού ὄχι μόνο δὲν εἶναι ἀπατηλό, ἀλλὰ καὶ γίνεαι γνήσια ψεύτικο, ἀληθινὸ faux bijoux, παραμένοντας στὴν πραγματικότητά κόσμημα, δηλαδὴ κυριολεκτικὰ ἐξάρτημα πού στολιζέαι, ἔτσι καὶ τὸ faux beaux sujet μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ «ψεύτικο» ἢ «ἀπατηλό» θέμα, παραμένοντας ὁμως θέμα, ἢ νὰ εἶ-

ναί εἶνα καλὸ θέμα ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ἀπατηλὸ, ἢ νά παραμένει καλὸ θέμα ὅσο εἶναι φευγαλέος ὁ προσδιορισμὸς του.

Πάνω στοὺς δύο αὐτοὺς ἄξονες οἱ προβληματισμοὶ δὲν κινῶνται παράλληλα, ὅπως οἱ ἀσύμπτωτες εὐθεῖες, ἀλλὰ μᾶλλον καμπυλώνονται ἀπροσδιόριστα, σάν ἐκεῖνα τὰ περιεργα φρακτάλ, σέ διαφορετικὰ ἐπίπεδα, πού διασχίζουν διαφορετικούς χώρους καὶ ἐνώνονται μέ ἄλλες καμπυλώσεις σέ ἄλλα ἐπίπεδα, σέ ἄλλους χρόνους, πού χάνονται καὶ πάλι ἐμφανίζονται ἀπὸ τὸ πουθενά.

Μέ ποιούς ὅρους λοιπὸν τίθενται τὰ ὅρια ὅταν τὸ θέμα εἶναι μεταίχμιακὸ, ὅταν θέμα εἶναι ἡ ἴδια ἡ ὀριακότητα; Ἄς διερευνήσουμε τὴν ἀμφισημία τῶν ὀρισμῶν, τὸ παιχνίδι στοῦ μεταίχμιου τοῦ ἐνικοῦ καὶ τῶν πληθυντικῶν: ἡ Μεσόγειος Θάλασσα εἶναι θάλασσες εὐθύς ἔξαρχῆς. Αὐτὸ εἶναι τὸ «θέμα» τοῦ διβλίου. Καὶ εἶναι ἀπατηλὸ θέμα ὄχι μόνο ἐπειδὴ ἐνὼ δηλώνεται ὡς *Μεσόγειος* καὶ μάλιστα ἡ *Μεσόγειος* εἶναι μεσόγειες, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ἡ ἱστορία τῆς εἶναι ἡδὴ διαιρεμένη: τρία μέρη, τρεῖς χρονικότητες, ἕνας χώρος. Θάλασσα-στεριές, στεριά-θάλασσες, ἱστορίες· θραυσμένα θέματα, ἀπατηλὸ θέμα. Πίσω ἀπὸ τὶς δεδηλωμένες τρεῖς χρονικότητες: τὴν ἀργόσυρτη διάρκεια, τὴ συγκυρία καὶ τὰ γεγονότα προβάλλουν περισσότερες καὶ πιὸ περίπλοκες χρονικότητες· ὁ χρόνος καὶ οἱ χρονικότητες τέμνονται μέ τὸ χωρὸ, πού εἶναι χωροί. Διαβάζουμε τὴν ἴδια ἱστορία σέ τρεῖς, σέ πολλές, σέ τόσες περισσότερες, ὅσο πιὸ προσεκτικὰ ψάχνουμε, παραλλαγές, ἱστορία-ἱστορίες.

Γιὰ νά διαβάσεις τὸ *θαῦτό πρόσωπο τῆς Μεσογείου*⁴ χρειάζεταιαι τὸ νῆμα μιάς γεωγραφικῆς παρατήρησης (τὸ μάτι τοῦ ἱστορικοῦ γίνεται μάτι τοῦ γεωγράφου ἀλλὰ καὶ τοῦ ταξιδιώτη ἢ τοῦ μυθιστοριογράφου) νά περαστεῖ στημόνι στὸν ἀργαλειὸ τῆς ἱστορίας. Τὰ στημόνια δένονται στέρια στὸν *περίγυρο*: πάνω τους διασταυρῶνται τὰ ὑφάδια τῆς μεσογειακῆς ἱστορίας καὶ πλέκουν τὶς σημαίνουσες *κανονικότητες* πού ρυθμίζουν τὴ ζωὴ καὶ τὶς καθημερινότητες τῶν ἀνθρώπων στοὺς κόσμους τῆς Μεσογείου. Τὸ νῆμα γνέθεται, κλώθεται καὶ χρωματίζεται ἀπὸ ἐπιδέξια χέρια, πού γνωρίζουν νά κεντοῦν τὴν ἱστορία σύμφωνα μέ ἀπὸ παλιά παραδομένα σχέδια. Ἀνθρωπολογικὴ ἱστορία, ὅπου:

«Ἀφετηρία εἶναι ὁ γεωγραφικὸς χώρος (καὶ πάνω του) ἀνάγλυφο ὃ, τι συνιστᾷ ἐπανάληψη, βραδεία κίνηση, μόνιμο χαρακτηριστικὸ. Ἀναζητώντας τὸ ἀμετάβλητο ἢ τὸ σχεδὸν ἀμετάβλητο, δέν διστάσαμε νά ὑπερβοῦμε τὰ χρονολογικὰ ὅρια μιάς ἔρευνας, ἢ ὁποῖα θεωρητικὰ περιορίζονται στὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ 16ου αἰώνα, καὶ νά χρησιμοποιήσουμε μαρτυρίες ἀπὸ ἄλλες ἐποχές, ἀκόμη καὶ τῆς σημερινῆς» (Μ. τ. Β', σ. 9).

Ὅμως ἡ Μεσόγειος, ἡ μία θάλασσα εἶναι πολλές θάλασσες... Ὁ χώρος τῆς εἶναι χωροί, ὅπου κατοικοῦν ἄνθρωποι μέ ἀπὸ παλιά παραδομένους τρόπους ζωῆς, κοινωνίες πού διαρκοῦν «διότι εἶναι ικανές νά μεταδιβάξουν ἀπὸ τὴ μιά γενιά στὴν ἄλλη τὶς ἀρχές καὶ τὶς ἀξίες τους», σύμφωνα μέ τὴν πνευκὴ ἀνθρωπολογικὴ διατύπωση τοῦ Κλώντ Λεβί-Στρῶς.⁵ Ἡ ἱστορία τῆς διαφορίζεται σέ ἐπάλληλα ἐπίπεδα: ὁ «γεωγραφικὸς χρόνος», ὁ «κοινωνικὸς χρόνος», ὁ «χρόνος τοῦ ἀτόμου» — ὁ «χρόνος τῶν γεγονότων» καὶ ὁ «χρόνος τῶν προσωπικοτήτων» ἐμφανίζεται μόνον στοῦ τρίτου μέρους.

Τὸ ὄνομα τοῦ Φιλίππου τοῦ Β', σταθερὰ παρὸν στὸν ὑπότιτλο πού ἐπιστεγάζει τὸν τίτλο τοῦ κάθε μέρους, προσφέρει πραγματολογικὰ τὴν ἐπιστημονικὴ συνοχὴ τῆς ἱστορικῆς συνέχειας πού ὑπόσχεται ἡ διάρκεια «Με-

σόγειος» (αὐτὸ εἶναι τὸ *faux beau sujet*). Ἡ πραγματικὰ παρούσα εἶναι ἡ Μεσόγειος — ὁ Φίλιππος ἐμφανίζεται 1.087 (ἂν ὑπολογίζω σωστά) σελίδες ἀργότερα καί, μάλιστα, δέν κάνει μιά μεγαλοπρεπὴ ἐμφάνιση ὡς Φίλιππος ὁ Β', οὔτε συνοδεύεται ἀπὸ τὶς χρονολογικὲς ὀρίζουσες τοῦ διολογικοῦ ἢ τοῦ πολιτικοῦ/βασιλικοῦ τοῦ βίου· ἐμφανίζεται ἀπλῶς ὡς γιὸς τοῦ αὐτοκράτορα Καρόλου Κουνίντου καί, μία σελίδα μετὰ, ὡς ἐνδεχόμενος κληρονόμος του (ἐνδεχομένως, λόγω τοῦ τακτικοῦ, μετρημένου καὶ νομοταγοῦς του χαρακτήρα). Λίγο παρακάτω, ἀναφέρεται ὡς νεαρός· καμιά δεκαριά σελίδες ἀργότερα, πάλι ὡς νεαρός ἀλλὰ πρίγκιπας, ὁ ὁποῖος μάλιστα κερδίζει τὸ χέρι τῆς Μαρίας Τυδώρ· ἡ ἐπόμενη ἐμφάνισή του εἶναι ὅταν ταξιδεύει γιὰ τὸ γάμο στὴν Ἀγγλία. Ἡ τύχη τοῦ Φιλίππου ἀνοίγει στὴ σ. 51, ἐνῶ ἡ αὐτοκρατορία ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορά στὴ σ. 52 — πάντα τοῦ Γ' μέρους.

Στὴ *Μεσόγειο* ὁ ἄνθρωπος εἶναι σέ συνεχὴ ἀντίστιξη καὶ ἐπικοινωνία μέ τὴ θάλασσα. Ἄν ὁ Φίλιππος εἶναι ὁ «τυπικὸς ἥρωας τῆς Μεσογείου», τὸ πρόσωπο γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ὁποῖου διαβάζουμε, ὡστόσο, οὔτε τυπικὸς μεσογειακὸς ἥρωας εἶναι οὔτε ἡ ζωὴ του καὶ οἱ πράξεις του ἀποτελοῦν τὸ κεντρικὸ θέμα τῆς *Μεσογείου* — ἀντικείμενο τῆς ἱστορίας τῆς Μεσογείου παραμένει τὸ *ἀπατηλὸ φευγαλέο θέμα* «Μεσόγειος».

Τὰ πραγματικὰ ὅρια ἀνάμεσα στὶς χρονικότητες, τοὺς ρυθμούς καὶ τὶς τροπικότητες τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι δέν εἶναι τόσο σαφῆ ὅσο τὰ ὅρια ἀνάμεσα στὶς ἀναλυτικὲς κατηγορίες πού χρησιμοποιοῦνται στὴν ἱστοριογραφία: τὸ *γεγονός*, τὴ *συγκυρία* καὶ τὴν *ἀργόσυρτη διάρκεια*. Οὔτε ὅμως καὶ τὰ ὅρια ἀνάμεσα στοῦ ἄτομο ὡς θέμα καὶ τὸ θέμα «Μεσόγειος» εἶναι σαφῆ:

Ὁ Φίλιππος ὁ Β', παρούσα ἀπουσία στὴν ἱστορία τῆς Μεσογείου, καὶ ἡ Μεσόγειος, πανταχοῦ παρούσα (ἀκόμη κι ὅταν φαίνεται νά ἀπουσιάζει).

τόπος του εἶναι ἡ Μεσόγειος — ἡ θάλασσα ὅπου ἐκεῖνος πού «δέν ἀγάπησε ποτέ τὶς Βόρειες Χώρες» (Μ. τ. Γ', σ. 67), τελικὰ ταξιδεύει καὶ ὅπου ἐγκαθίσταται ἴσαμε τὸ θάνατό του, πού γράφει τὶς τελευταῖες ἀράδες στὴν κατακλειδα τοῦ Γ' μέρους, λίγο πρὶν κλείσει τὸ βιβλίο· οἱ πόλεμοι του εἶναι πόλεμοι *στά νερά τῆς, πάνω τῆς, γύρω ἀπ' αὐτὴν, γιὰ αὐτὴν*: (τὸ 1/3 αὐτοῦ τοῦ μέρους ἔχει ὡς θέμα του τὴ *Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου* καὶ ἀναφέρεται *στά πρὶν, τὰ κατὰ καὶ τὰ μετὰ ἀπὸ αὐτὸ* «τὸ στρατιωτικὸ συμβάν πού εἶχε τὴ μεγαλύτερη ἀπήχηση τὸν 16ο αἰώνα στὴ Μεσόγειο» (Μ. τ. Γ', σ. 229).

Ὁ Φίλιππος Β', δηλαδή ἡ Ἰσπανία. Ἡ Ἰσπανία τῆς 6' πενηνταετίας τοῦ 16ου αἰ., δηλαδή ἡ Μεσόγειος (Μ. τ. Γ', σ. 140). Τὸ ἄτομο καθορίζει τὰ συλλογικὰ πεπρωμένα τῆς Μεσογείου, ὅμως τὰ συλλογικὰ πεπρωμένα ἔχουν προκαθορίσει τοὺς ὅρους τῆς προσωπικῆς ἱστορίας (Μ. τ. Γ', σ. 140, 156, 170, 177).

Ἡ θάλασσα ἀρχίζει νά «κλείνει», ὅταν ὁ μεσογειακὸς κόσμος ἀνοίγεται «μακριὰ ἀπὸ τὴν καρδιά τῆς Μεσογείου», ὅταν οἱ Τοῦρκοι στρέφονται βαθιὰ στὴν Ἀνατολή (Μ. τ. Γ', σ. 321-344), ὅταν «ἡ Ἰσπανία ἐγκαταλείπει τὴ Μεσόγειο» γιὰ νά στραφεῖ πρὸς τὰ δυτικὰ⁶ (Μ. τ. Γ', σ. 344-345). Ἄλλὰ τότε πιά ὁ Φίλιππος ἔχει πεθάνει.

Ὁ Μπραντέλ ἐπισημαίνει προσεκτικὰ πὺς βρισκόμαστε ἀπέναντι σέ «μεγάλες ταλαντώσεις πού ἡ συμβαντολογικὴ ἱστο-

ρία δέν εἶναι σέ θέση νά ἐξηγήσει» (Μ. τ. Γ', σ. 345). Γιατί ἂν ἡ Μεσόγειος μοιάζει νά ἀπεκδύεται τή μεσογειακότητά της καί νά ξεφεύγει ἀπό τή μεσογειακή μοῖρα πού τῆς εἶχε χαρίσει «ἡ ἐποχή τοῦ Φιλίππου τοῦ Β'» μόνον στό τέλος, μέ τό «θάνατο τοῦ Φιλίππου Β' στίς 15 Σεπτεμβρίου 1598», σύμφωνα μέ τόν τίτλο τοῦ τελευταίου ὑποκεφαλαίου (Μ. τ. Γ', σ. 406-408), ὡστόσο εἶναι ἡ ἴδια «ἡ Μεσόγειος (πού) τίθεται ἐκτός τῆς μεγάλης ἱστορίας» (ἔτσι ἀκριβῶς τιτλοφορεῖται τό τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου) (Μ. τ. Γ', σ. 347-416). Ὅμως εἶχαμε ἤδη ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τή μεσογειακή Μεσόγειο, ὅταν «ἡ Ἰσπανία τήν ἐγκατέλειπε», ὅταν «ἡ Ἐσωτερική Θάλασσα ἔμνευε χωρίς τή σύρραξη τῶν μεγάλων κρατῶν, σύρραξη ἡ ὁποία εἶχε ἀποτελέσει τό κύριό της χαρακτηριστικό» (Μ. τ. Γ', σ. 344-345).

Ἀπό τίς πρώτες ἴσαμε τίς τελευταῖες ἀράδες τῆς *Μεσογείου* ἡ ἱστορία της ἀποδεικνύεται πιό «μεσογειακή», πιό διαφορομένη καί ἀπροσδιόριστη ἀπ' ὅσο προκαθόριζε ἡ διασύνδεση τῆς μεγάλης ἱστορίας τοῦ χώρου μέ τό πλέον περιστασιακό τῶν συμβάντων: τό θάνατο ἑνός ἀνθρώπου. Οἱ κατευθυντήριες σκέψεις πού διατυπώνει ὁ συγγραφέας στήν πρώτη παραγραφο τοῦ βιβλίου (Μ. τ. Α', σ. 27):

«Τό πρῶτο αὐτό μέρος, ὅπως καί ὁ τίτλος του προαναγγέλλει, κινεῖται στή σφαῖρα μιᾶς ιδιότυπης γεωγραφίας, πού δίνει ιδιαίτερη ἔμφαση στά ἀνθρωπογεωγραφικά δεδομένα, δέν παύει ὁμως νά εἶναι, ἂν ὄχι μάλιστα σέ μεγαλύτερο βαθμό, καί ἀναζητήση μιᾶς ιδιότυπης ἱστορίας».

βορῆσκονται σέ εὐθεία ἀντίστιξη μέ τά συμπεράσματά του στήν τελευταία παραγραφο (Μ. τ. Γ': *Γεγονότα, Πολιτική, Ἀνθρωποι*, σ. 408):

«Δέν νομίζω ὅτι ἡ λέξη Μεσόγειος στριφογύριζε ποτέ στό μυαλό του μέ τό περιεχόμενο πού τῆς δίνουμε ἐμεῖς σήμερα, οὔτε φαντάζομαι νά τοῦ ἔφερε στό νοῦ τίς συνηθισμένες εἰκόνες τοῦ γαλάζιου νεροῦ καί τοῦ φωτός: οὔτε ὅτι ἐσήμανε ποτέ γι' αὐτόν ἕναν συνηθισμένο κλῆρο ἀπό μεγάλα προβλήματα ἢ τό πλαίσιο μιᾶς πολιτικῆς μέ καθαρές γραμμές στή σκέψη του. Οἱ ἠγεμόνες δέν εἶχαν ἀπαραιτήτως καλή γεωγραφική παιδεία. Ὅλοι αὐτοί εἶναι ἐπαρκεῖς λόγοι ὥστε αὐτή ἡ παρατεταμένη ἀγωνία, πού ἔληξε τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1598, νά μὴν ἀποτελέσει μεγάλο γεγονός τῆς μεσογειακῆς ἱστορίας. Καί νά ξαναθεθοῦν ἐξαρχῆς οἱ ἀποστάσεις ἀνάμεσα στή βιογραφική ἱστορία καί τήν ἱστορία τῶν δομῶν, καί, ἀκόμη περισσότερο, τῶν γεωγραφικῶν χώρων...»

Ἄλλά ἡ ἱστορία τῆς Μεσογείου δέν τελειώνει —οὔτε κἀν ὅταν μοιάζει νά τελειώνει ἡ μεσογειακή ἱστορία. Τό φαινομενικά ὁμοφο θέμα ἀποδεικνύεται τελικά ὁμοφο θέμα:

«Τό σίγουρο εἶναι ὅτι ἡ αἴγλη τῆς μεσογειακῆς ζωῆς δέν ἔσθῃσε οὔτε μέ τή μεταστροφή τῆς ἐκατονταετηρικῆς τάσης, μετά τό 1590, οὔτε μέ τό χτύπημα τῆς βραχείας κρίσης τῶν ἐτῶν 1619-1621. Δέν πιστεύω ἐπίσης, μέχρι νεότερης πληροφόρησης, σέ μίαν ὑποτιθέμενη καταστροφική διάσταση μεταξύ τῶν "κλασικῶν" συγκυριῶν τοῦ Βορρά καί τοῦ Νότου τῆς Εὐρώπης ἡ ὁποία ὀδήγησε ἄσθῃ τή μεσογειακή εὐημερία στόν τάφο, μέ ἀποτέλεσμα τήν ὑπεροχή τῶν Βορείων. Ἐξήγησι διπλή καί μέ διπλή ἐπιτάχυνση. Δέν εἶμαι σίγουρος. Θέλω τό δῶ» (Μ. Γ', «Συμπέρασμα», σ. 413).

Μήπως καί ὁ ἴδιος ὁ Μπρωντέλ, πού ἴσαμε τό τέλος δέν εἶναι σίγουρος ἂν μπορεῖ τελικά ἡ Μεσόγειος νά μὴν εἶναι μεσογεια-

κή, ἂν μπορεῖ τελικά ἡ αἴγλη τῆς μεσογειακῆς ζωῆς νά κλείνει ἔτσι ἀπρόοπτα καί ἀπρόσκοπα, δέν εἶχε ὁμολογήσει ἐξαρχῆς τή μεσογειακότητά του;

«Ἀγάπησα τή Μεσόγειο μέ πάθος, σίγουρα γιατί ἔρχομαι ἀπό τό Βορρά, ὅπως τόσοι ἄλλοι, ὕστερα ἀπό τόσους ἄλλους» (Μ. τ. Α', σ. 9).

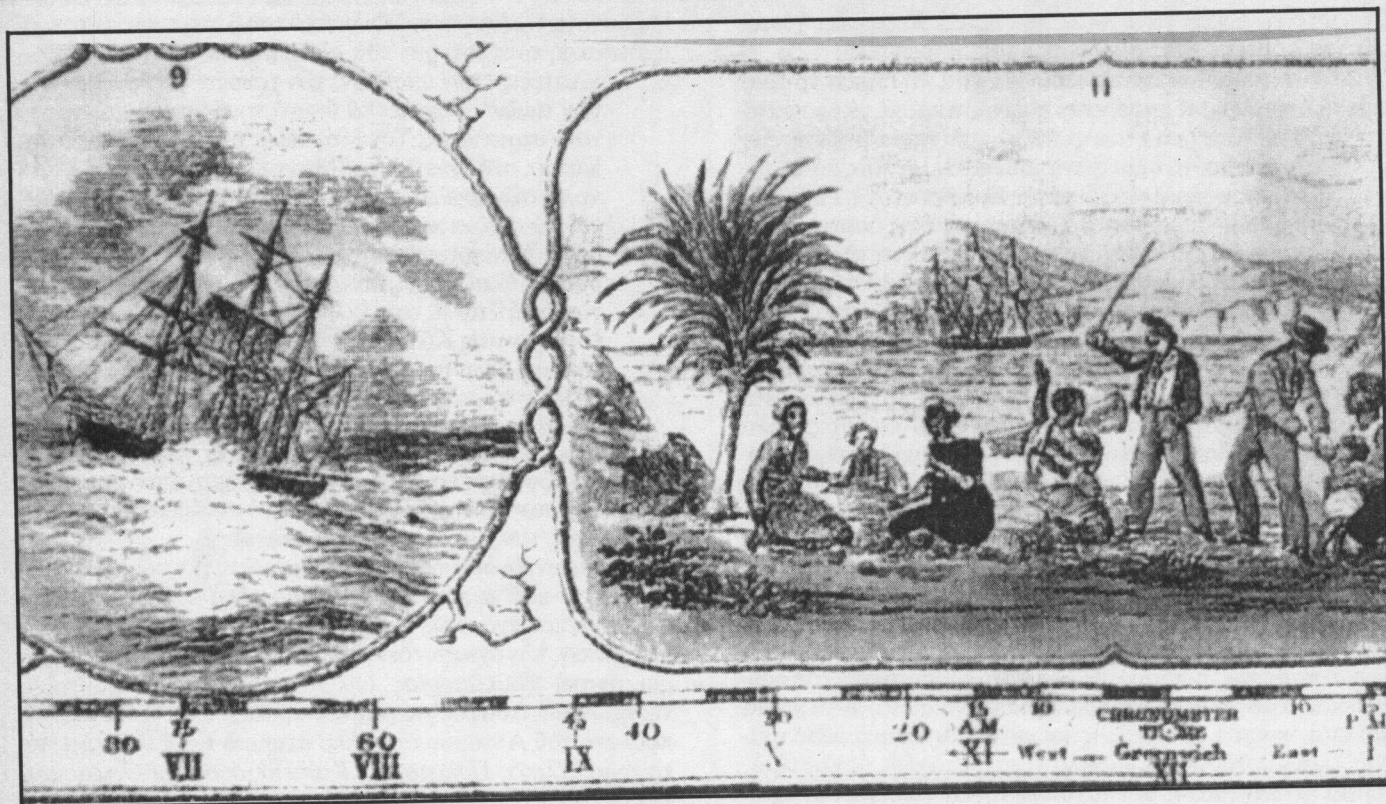
Τελικά στή *Μεσόγειο* «τεράστιο εἶναι μόνο τό στρώμα τῆς λμνάζουσα ἱστορίας καί ἕνα παρελθόν ἐπίμονο παρόν, ἀδηφάγο, (πού) καταπίνει μέ μονότονο τρόπο τόν εὐθραυστο χροῶν τῶν ἀνθρώπων».⁷

Τίς ἐπιφάνειες τῆς *Ἐσωτερικῆς Θάλασσας* διασχίζουν σχέσεις, ὅπου ὁ καθημερινός βίος τῶν μεσογειακῶν πληθυσμῶν μεταμορφώνεται πολύ ἀργά, ἀδιόρατα. Βουνίσιοι, καμπίσιοι καί πεδινοί, βοσκοί καί γεωργοί, ναυτικοί καί ἔμποροι, χωρικοί καί ἀστοί, ἄντρες καί γυναῖκες, μικροί καί μεγάλοι, ἠγεμόνες καί ταπεινοί, ἐπώνυμοι καί ἀνώνυμοι ἄλλοτε ὑποδέχονται καί ἄλλοτε ἀπωθοῦν τίς ἀλλαγές, ἄλλοτε ἀναδιπλώνονται σέ πιό ἀρχαϊκές συμπεριφορές καί ἄλλοτε πάλι ξεδιπλώνονται σέ ἐξελίξεις καί καινοτομίες: ἄλλο ἀργοποροῦν καί ἄλλο ἐπιταχύνουν. Στούς ρυθμούς τῆς συγκυρίας τά πεπρωμένα παραμένουν συλλογικά: οἱ ἀνθρωποὶ στό χώρο· ἀνθρωποὶ πού ἀνταλλάσσουν καί πού μαθαίνουν νά ἀνταλλάσσουν μέ ἀποτελεσματικότητα τήν ἀνταλλαγῆ· οἱ ἀνθρωποὶ καί οἱ ἐξουσίες· οἱ ἀνθρωποὶ καί τά σύμβολα· καί, βέβαια, οἱ ἀνθρωποὶ καί οἱ πόλεμοι, οἱ πόλεμοι πού εἶναι ὁ γνῶριμος πόλεμος (καί γιά κείνους ἦταν «ὁ πατήρ πάντων») πού ὁμως:

«Ἄν οἱ ὄψεις του, τόν 16ο αἰῶνα, δέν εἶναι εἰκονικές, ἀπατηλές, οἱ μεταμορφώσεις του, οἱ διαδοχικές στιγμές του, οἱ προσποιήσεις του, οἱ ἀναπροσαρμογές του καί οἱ ἐλάσσονες μορφές του ἔχουν μιᾶ παρατεταμένη διάρκεια: οἱ κόκκινες γραμμές του δέν σπάζουν ὅλες μαζί... Γιά τή Μεσόγειο, μετά τή Ναύπακτο τέλειωσε ἕνας μεγάλος πόλεμος, καθαρά δικός της. Ἐκτοτε ὁ μεγάλος πόλεμος⁸ ἐγκαταστάθηκε στό Βορρά, στή Δύση, στόν Ἀτλαντικό, ἐκεῖ ὅπου ἔπρεπε νά βροῖσκει, ἐκεῖ ὅπου χτυποῦσε ἡ καρδιά τοῦ κόσμου. Ἀπό μόνη της αὐτή ἡ ἀπομάκρυνση ἀναγγέλλει (...) καί ὑπογραμμίζει τήν ἀποχώρηση τῆς Μεσογείου ἀπό τό προσκήνιο: τήν ἐπικυρώνει (...) Ἡ Ἐσωτερική Θάλασσα (λίγο ἀργότερα, τό 1618, μέ τά πρῶτα πυρά τοῦ Τριακονταετοῦς Πολέμου) δέν εἶναι *πιά ἡ βίαη καρδιά τοῦ κόσμου*» (Μ. τ. Β', σ. 628-629).

Ἔτσι κλείνει τό Β' μέρος τοῦ βιβλίου μέ τίτλο *Συλλογικά πεπρωμένα*. Ὅμως ποιά εἶναι αὐτά; Ἄς σταθοῦμε στούς τίτλους μόνον τῶν ἐπιμέρους τμημάτων καί κεφαλαίων —εἶναι χαρακτηριστικοί:

- I. Οἰκονομίες: τά μεγέθη τοῦ αἰῶνα (Ἀποστάσεις, Ἀριθμοί - δημογραφία, πληθυσμιακά, Γεωργία καί Διατροφή)
- II. Οἰκονομίες: πολύτιμα μέταλλα, νομίσματα καί τιμές
- III. Οἰκονομίες: ἐμπόριο καί μεταφορές
- IV. Οἱ Αὐτοκρατορίες, τά κράτη
- V. Οἱ κοινωνίες (Εὐγενεῖς καί ἀγρότες, Γαιοκτησία, Ἀστική τάξη, Ἀθλιότητα καί ληστεία)
- VI. Πολιτισμοί (Κινητικότητα καί σταθερότητα τῶν πολιτισμῶν, Ἀλληλοεπικαλυπτόμενοι πολιτισμοί, Ἐνας πολιτισμός ἐναντίον ὄλων τῶν ἄλλων: οἱ Ἑβραῖοι, Ἀκτινοβολία πρὸς τά ἔξω)
- VII. Οἱ μορφές τοῦ πολέμου (Στόλοι καί σύνορα, Πειρατεία: ἡ συμπληρωματική μορφή τοῦ μεγάλου πολέμου)

Εἴμαστε, ἄραγε, στό προνομιακό πεδίο ὅπου ἡ ἱστορία, διερευνώντας ἰδιαίτερα θέματα (τὴν ἱστορία τῆς τροφῆς καὶ τῆς διατροφῆς, τὴν ἱστορία τῆς σεξουαλικότητας, τὴν ἱστορία τῆς παιδικῆς ἡλικίας, τὴν ἱστορία τοῦ θανάτου),⁹ συναντᾷ τὴν ἀνθρωπολογία; Ἡ, μήπως, εἰσερχόμαστε σ' ἓνα πεδίο ἀπορίας, πεδίο ὀριακό ὅπου ἀναζητοῦνται, ἀπὸ ἀνθρωπολογικὴ καὶ ἱστορικὴ ἢ ἀπὸ ἀνθρωπολογικὴ ἱστορικὴ καὶ ἱστορικὴ ἀνθρωπολογικὴ σκοπιά, νέα θέματα: ἀφανῆ, φευγαλέα, ὅπως οἱ καθημερινότητες, οἱ διάρκειες, οἱ μονιμότητες, οἱ μνήμες, οἱ ρυθμοί;

Ἐκαστὸν καθημερινὸς βίος εἰσάγεται πρῶτα σὸ χωρὸς τῆς ἱστορίας, δηλαδή τῆς συγκυρίας, καί, μετὰ, ὁ παρατηρούμενος χρόνος γίνεται ἀπειροελάχιστα κλάσματα: γεγονότα καὶ συμβάντα — πού μοιάζουν μοναδικὰ καὶ ὁμοῦ ἀποδεικνύονται ἐπαναλαμβανόμενα, δηλαδή δείχνουν δομικὰ χαρακτηριστικά.¹⁰

Δέν εἶναι τυχαῖο πού ἀπὸ τίς συγκυρίες τῆς καθημερινότητας πού πλέκονται μέ τίς συγκυριακές συγκρούσεις σὸ Β' μέρος εἰσερχόμαστε σὸν πόλεμο ὡς γεγονός σὸ Γ' μέρος: Γεγονότα, Πολιτικὴ, Ἄνθρωποι. Γιατί εἶναι οἱ καθημερινότητες τοῦ «πολέμου» πού ὀδηγοῦν μέ ἀκρίβεια σὲ μιὰν ἀλυσίδα πολέμων καὶ ἀπὸ ἐκεῖ σ' ἓναν κορυφαῖο πόλεμο ἀπὸ ἐκείνους πού συνηθίσαμε νὰ ἀντιλαμβανόμαστε ὡς κατ' ἐξοχὴν γεγονοτολογικὰ γεγονότα:

«Τὰ γεγονότα εἶναι κονιορτός: σχίζονται τὴν ἱστορία σάν σύντομες ἀναλαμπές· προτοῦ καλά καλά ὑπάρξουν, ἔχουν γυρίσει πίσω σὸ σκοτάδι καὶ συχνά στή λήθη»¹¹ (Μ. τ. Γ', σ. 9).

Στὴ Μεσόγειο, δομές, συγκυρίες καὶ γεγονότα πλέκονται μέ δεξιότεχνία. Ἄς διαβάσουμε προσεκτικὰ τὴν πλοκή. Ἄς προ-

σέξουμε, γιὰ παράδειγμα, τὸ πῶς ὁ Μπρωντέλ, ἀφοῦ μᾶς θυμίσει πῶς «ὁ Μπενετέτο Κρότσε εἶχε ὑποστηρίξει, ὄχι ἄδικα, ὅτι σὲ κάθε συμβάν μποροῦμε νὰ συλλάβουμε τὸ σύνολο τῆς ἱστορίας τῶν ἀνθρώπων», θέτει ἀνάμεσα σὲ ἄλλα τὸ ἀκόλουθο ἐρώτημα:

«Τί ἀκριβῶς ἦταν ἡ ἐλευθερία τῆς Ἰσπανίας παρμένη ὀλη μαζί, ποιά ἦταν δηλαδή τὰ περιθώριά της, ποιά ἡ ἐλευθερία τοῦ Φιλίππου τοῦ Β' ἢ τοῦ δόν Χουάν τοῦ Αὐστριακοῦ πού χάθηκε καταμεσῆς τῆς θάλασσας, μέ τὰ πλοῖα του, τοὺς συμμάχους του καὶ τοὺς στρατιῶτες του; Καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τίς ἐλευθερίες μού μοιάζει ἓνα στενόχωρο νησί, σχεδόν σὰ φυλακή» (Μ. τ. Γ', σ. 415).

Ἐπιπλέον εἶναι, βέβαια, ὑποχρεωμένος νὰ κινηθεῖ σὲ διάφορα καὶ διαφορετικὰ ἐπίπεδα, ἀλλὰ βρισκεται πάντα σὸ μεταίχμιο: διασχίζει διαφορετικὲς χρονικότητες, συναντᾷ πολλοὺς ἀνθρώπους, ἀφηγεῖται σὲ διαφορετικούς ρυθμούς. Μήπως αὐτὴ δέν εἶναι μία, πολλές μορφές συνολικῆς ἱστορίας;

Πῶς πράττεται ὁμοῦς ἡ συνολικὴ ἱστορία; Πῶς τὴν πράττει, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ συγκεκριμένος ἱστορικός; Ὁ ἱστορικός πού, τί κι ἂν παραδέχεται πῶς θά μπορούσε νὰ εἶχε ἀκολουθήσει ἀντίθετη σειρά: νὰ ἀρχίσει ἀπὸ τὸ περιστατικό, νὰ ὑπερβῆ κατόπιν τίς λαμπερές καὶ συχνά ἀπατηλές του ὄψεις, νὰ περᾷ σὲ ἔπειτα στίς δομές καί, τέλος, στίς μονιμότητες. Ἀλλὰ ὁ ἱστορικός ἀκολουθεῖ πιστὰ τὴν ῥότα πού τοῦ ταιριάζει — ἢ κλεψύδρα μπορεῖ σίγουρα νὰ ἀναδογυριστεῖ» (Μ. τ. Γ', σ. 11), ὁμοῦς δέν ἀναποδογυρίζεται!

Ἀσφαλῶς, ἡ μέθοδος τῆς Μεσογείου δέν μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ ἐν συντομία οὔτε κἀν ἐνδεικτικὰ. Οὔτε ὁμοῦς μπορεῖ νὰ συνοψιστεῖ σ' ἓνα σύντομο «ὀδηγὸ πλεύσης». Ἡ, τουλάχιστον, μιὰ τέτοια ἀπόπειρα θά ἦταν ἄνευ οὐσίας. Ἄλλωστε

άν η ιστορία πρέπει να λέγεται, πώς άραγε να ειπωθεί η ιστορία της ιστορίας; "Ας ακούσουμε τόν Μπρωντέλ:

«Η ιστορία, κατά την επιθυμία μου, θά έπρεπε να τραγουδιέται, να ακούγεται πολυφωνικά, με τό δλοφάνερο μειονέκτημα ή μία φωνή να καλύπτει τήν άλλη. Δέν υπάρχει πάντα ή μία φωνή πού επιβάλλεται ως σόλο διώχνοντας μακριά τίς άλλες πού τή συνοδεύουν. Γιατί πώς θά μπορούσαμε τότε να διακρίνουμε τίς διαφορετικές ιστορίες πού ή πραγματικότητα τοποθετεί τή μία πάνω στην άλλη; Προσπάθησα να δημιουργήσω αυτή τήν έντυπωση, έπαναλαμβάνοντας συχνά, σέ διάσπαρτα μέρη του βιβλίου μου, ορισμένες λέξεις, ορισμένες εξηγήσεις, σάν να ήταν κάποια θέματα, κάποια γνωστά μοτίβα κοινά και στά τρία μέρη. Άλλά ή δυσκολία είναι ότι δέν υπάρχουν μόνο δύο ή τρείς χρονικότητες, αλλά δεκάδες, πού καθεμία συνεπάγεται μία ιδιαίτερη ιστορία. Μόνο τό άθροισμά τους, όπως τό συλλαμβάνει ή δέση των έπιστημών του ανθρώπου (...) μπορεί να δώσει τήν όλική ιστορία της, τήν εικόνα πού παραμένει έξαιρετικά δύσκολο να άποκαταστήσουμε στό σύνολό της» (Μ. τ. Γ', σ. 409-410).

Η προσέγγιση μοιάζει, είναι ανθρωπολογική — ή μήπως είναι άπλως ιστορική; Πολυφωνικά, προσεγγίζοντας από διαφορετικές γωνίες, μεταδιδόμενες και άπογειούμενες, στή δουλειά και στή σχολή, σέ περιπάτους και σέ ταξίδια, με τά πόδια και έποχούμενος, με τίς λέξεις και με τούς αριθμούς, με τό τραγούδι και με τή διήγηση, με τό λόγο και με τό χέρι, με κλεισίματα και με άνοίγματα, με έπαναλήψεις και στερεότυπα, τηλεσκοπήσεις και μικροσκοπήσεις, δομώντας και άποδομώντας, στά όρια τής συνολικότητας και τής θραυσματικότητας, ό ιστορικός τελικά συνθέτει. Τουτός ό ιστορικός, πού θά μπορούσε να είναι και ανθρωπολόγος ή να ανθρωπολογεί (ή έτσι θά μάς άρεζε να πιστεύουμε)· τουτός ό ιστορικός, πού είναι χρονιογράφος, ίσως και λίγο γεωγράφος, ζωγράφος και μυθιστοριογράφος και, πάντως σίγουρα: δεξιότηχης του λόγου, δηλαδή άφηγητής-μάστορας, μιλά για ένα «άπατηλά όμορφο άντικείμενο»: τή Μεσόγειο και έπιτυγχάνει να άναδειξει τήν όριακή της μεσογειακότητα, εκεί άκριβώς όπου φευγαλέα πρόσπα και προσωπεία χαράζουν τά ίχνη τους στό «βαθύ της πρόσωπο».

Σίγουρα πρόκειται για άλλιώτικο τρόπο να κάνει κανείς ιστορία. Άλλιώτικος τρόπος σημαίνει τρόπους πού μοιάζουν κι όμως διαφέρουν από τούς τρόπους των δασκάλων, των συναδέλφων και των μαθητών στά *Annales* (τόν Λυσιέν Φέμπρ και τόν Μάρκ Μπλόκ, τόν Έρνέστ Λαμπρούς, αλλά και τόν Φρανσουά Σμιάν: τόν Έμίλ Ντυρκέμ και τόν Βιντάλ ντέ λά Μπλάς, τόν Άνρί Πιρέν. Και όχι μόνον: γιατί ό Μπρωντέλ θέλει να ακολουθήσει τά ίχνη του Όμηρου και του Όδυσσέα, του άρέσει να περπατά παρέα με τόν Θεοδάντες και τόν Μονταίνιο, αλλά και να παίρνει καταπόδι τούς βουνίσσιους στά μεσογειακά βουνά πού «είναι άνοιχτά στους δρόμους, και πάνω σ' αυτούς, όσο άπόκημοι, έλικοειδείς ή χαλασμένοι κι άν είναι, μπορεί κανείς να περπατήσει» (Μ. τ. Α', σ. 47) και να φτάνει μαζί τους παντού, άφου «τελικά δέν υπήρχε (δέν υπάρχει) μέρος στή Μεσόγειο πού να μην είναι γεμάτο άπ' αυτούς τούς τόσο άπαραίτητους για τή ζωή των πόλεων και των πεδιάδων ανθρώπους του βουνού, ψηλούς, με έντονα χρώματα, συχνά με ιδιόρρυθμα ρούχα και πάντα με ήθη περιεργα» (Μ. τ. Α' σ. 52). Είναι ό περιπατητής του χτές πού περιγράφει τούς

Άλβανούς τής έποχής του Φιλίππου του Β' σημειώνοντας πώς ή ιδιαίτερή τους ιστορία «θά άξιζε ξεχωριστή έρευνα»:

«Λάτρεις "των σπαθιών, των χρυσών κεντημάτων και των τιμών", άφηναν τά βουνά τους κυρίως για να γίνουν στρατιώτες. Τόν 16ο αιώνα τούς συναντάμε στήν Κύπρο, στή Βενετία, στή Μάντοβα, στή Ρώμη, στή Νάπολη, στή Σικελία και στή Μαδρίτη άκόμη, όπου έξέθεταν τά σχέδια και τά παράπονά τους, ζητούσαν μαρούτι ή κάποιους καθυστερούμενους μισθούς, πάντα σκαιοί, άλαζονικοί, έτοιμοι να έρθουν στα χέρια. Άργότερα ή Ίταλία τούς έκλεισε σιγά σιγά τήν πόρτα. Τότε πήγαν στις Κάτω Χώρες, στήν Άγγλία, στή Γαλλία τόν καιρό των θρησκευτικών πολέμων, στρατιώτες - τυχοδιώκτες, μαζί με τίς γυναίκες, τά παιδιά τους και τούς παπάδες πού τούς άκολουθούσαν...» (Μ. τ. Α', σ. 56).

Θά μπορούσε να είναι ένας παρατηρητής του σήμερα πού αναλύει παροντικές καταστάσεις — τά δνόματα των τόπων θά παράλασαν κάπως, οι άνθρωποι, οι συνήθειες και οι συμπεριφορές τους θά μοιάζαν άνάλλαχτες.

Ο Μπρωντέλ όδήγησε με συνέπεια αυτή τήν πρακτική στά όριά της — και: κάποτε και πέρα από αυτά — δείχνοντας επί του συγκεκριμένου πώς τά όρια του χώρου, του χρόνου, των ανθρώπων, των σχέσεων δέν είναι σύνορα, αλλά τεράστιοι χώροι, άχανη πεδία άπορίας, δηλαδή προβληματισμού και ζήτησης. Αυτός ό σοφός γνώριζε να παραδέχεται κλείνοντας τόν πρόλογο του Α' τόμου στό άλλο άτομικό του έπίτευγμα, τό τρίτομο *Υλικός Πολιτισμός, Καπιταλισμός και Οικονομία (XV-XVII αιώνας)*:¹²

«Προχώρησα προς πολλές κατευθύνσεις (...), να τί έκανε εκ των προτέρων περίπλοκο τόν σχεδιασμό αυτού του βιβλίου. Τελικά, ένα σωρό πράγματα πού πρέπει να ειπωθούν. Πώς να τά πεις λοιπόν;»

Δέν ήρίσχω κάποιο λόγο να αλλάξω τώρα τόν τρόπο με τόν όποιο έκλεινα πριν από άρκετά χρόνια μία εισήγησή μου για τήν ιστορική ανθρωπολογία και τήν ανθρωπολογική ιστορία:¹³

«Αυτή είναι ή ιστορία-πρόβλημα και ήρίσκεται στό κέντρο τής έρευνας πού σχετίζεται με τά *Annales*, τό *Past and Present* και τήν *Review* — τουλάχιστον. Σέ τελευταία όμως άνάλυση, είναι ένας άλλος τρόπος πρακτικής τής ιστορίας. Κι άν δέν πείθει (ή έπιχειρηματολογία πώς ήρίσκει για πρακτική αντιστασιακή), μπορεί — νομίζω — να τόν δεχτεί κανείς με όλες τίς έσωτερικές του διαφοροποιήσεις, γιατί αυτές του δίνουν ζωή και τόν κάνουν να άναζητά συνεχώς τό καινούργιο. Έναν τρόπο ιστορίας πού έχει τή δική του λογική και τά δικά του όρια — για να θυμηθούμε τόν Λεβί-Στρώς. Λογική και όρια πού επιτρέπουν στον Μπρωντέλ να άρνείται γενναιόδωρα κάθε άλλου είδους ιστοριογραφία:

"Ποτέ δέν είπα κακή κουβέντα για τήν παραδοσιακή ιστοριογραφία (...) Θαυμάζω όλες τίς μορφές ιστορίας, αλλά προτιμώ τή δική μου"».

Η δική του μορφή ιστορίας είναι χειροποίητη. Ό ίδιος παρομοιάζει τό βιβλίο του μ' ένα πλοίο από εκείνα πού συχνά ήταν «άγορασμένα έξω από τήν πόλη», π.χ. τής Βενετίας, όπου «μετασκευαζόταν κατά μεγάλο μέρος, συμπληρώνόταν από ικανότατους καραδομαραγκούς: δέν έπαυε όμως να παραμένει τό ίδιο πλοίο πού είχε βγει από άλλα ναυπηγεία, τής

Δαλματίας ἢ τῆς Ὀλλανδίας· τό ἀναγνώριζες μέ τήν πρώτη ματιά» (Μ. τ. Γ', σ. 409):

«Ἐγώ εἶχα πάντως τήν εὐκαιρία», γράφει, «νά συμπληρώσω τίς ἐξηγήσεις του, νά ὑπερασπισῶ τίς ὀπτικές του γωνίες, νά ξανασκεφῶ τίς τοποθετήσεις του, νά διορθώσω τά λάθη του. Τό ξαναδιαβάσα σοδará γιά νά τό ἐνημερώσω καί ἀναγκάστηκα νά τό ξαναγράψω κατά μεγάλο μέρος: ... (Ὅμως οἱ παλαιότεροί του) οἱ ἀναγνώστες θά τό ἀναγνωρίσουν ἀμέσως· τό συμπέρασμά του, τό μήνυμά του, ἡ σημασία του παραμένουν τά ἴδια μέ χθές».

Τώρα τό πλοῖο μέ τό ὄνομα *Μεσόγειος*, πού ταξίδεψε σέ πολλά λιμάνια καί γνώρισε καί γνωρίστηκε μέ πολλά καί μέ πολλούς, μέ καπετάνιο τόν μάστορά του, γνωστό κι ἀπό ἄλλα μικρότερα καράβια μέ παραλλαγμένο τό ἴδιο πάντα ὄνομα (Μαρία, Μαρώ, Μαράκι, Μαριγούλα...) ἄλλα κι ἀπό μεγάλα τερα πού ταξιδεύουν ἐδῶ καί χρόνια στίς θάλασσες τοῦ κόσμου, τώρα τό παλιό σκαρί *Μεσόγειος* θγαίνει ἀπό τό πολύδουο καρνάγιο τοῦ ΜΙΕΤ, μετασκευασμένο ἀπό ἱκανότατη διδλιομαραγκό.

Τό ἀναγνωρίζεις μέ τήν πρώτη ματιά: εἶναι διβλίο-πλοῖο μεσογειακό, ἀρχαῖο καί ὄμορφο· ὁ ἱστορικός κι ὁ ἀνθρωπολογικός του ἐξοπλισμός λάμπει γερός καί στά ἑλληνικά του χρώματα· εἶναι καράβι στεριανό καί πελαγίσιο, μπαίνει καί θγαίνει στά λιμάνια τῆς συνονόματῆς του θάλασσας πού εἶναι στεριά καί θάλασσα μαζί, πού ὄλο διαφέρει κι ὄλο μένει ἡ ἴδια, πού ὑπῆρξε τότε καί ὑπάρχει στό τώρα τοῦ καθενός, τῆς καθεμίας. Ὅσο ταξιδεῖ, τόσο πῖο καλοτάξιδο γίνεται, τόσο μοιάζει νά μήν μπορεῖ νά παλιώσει. Κι ὅταν κάποτε μπαρκάρουμε μ' ἄλλα πλοῖα γιά ἄλλοῦ, στά δικά του μεσογειακά ταξίδια ὄνειρευόμαστε νά μᾶς παίρνει καί σ' αὐτά πάντα ἐπιστρέφουμε.

Θεσσαλονίκη, 17 Μαρτίου 1999¹⁴

1. Ἔτσι ἐκλείνει τήν εἰσαγωγή του γιά τό εἰδικό ἀφιέρωμα τοῦ *Magazine littéraire* (212, 1984): "Braudel, le patron de la nouvelle histoire". Τό κείμενο τοῦ Ντυμπὶ περιλαμβάνεται στό Fernand Braudel, *Μελέτες γιά τήν ἱστορία*. Μετάφραση Ὀντέτ Βαρών καί Ρόδη Σταμούλη, Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων, Ἀθήνα 1986, σ. 11.

2. Ἡ *Μεσόγειος* ξεχώρισε καί ἐξακολουθεῖ νά ξεχωρίζει. Διαβάζουμε τόν Ruggiero Romano (*Fernand Braudel*. Μετάφραση Παναγιώτης Μιχαλάρης, Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων, Ἀθήνα 1986, σ. 35) νά δηλώνει: «...Αὐτά εἶναι τά θεμελιώδη σημεῖα τῆς μπροντελιανῆς σκέψης ὅπως τά ἐπεξεργάστηκε σέ ἕνα πλῆθος ἀρθρων καί κυρίως τά δύο ἔργα του, *Méditerranée* καί *Capitalisme et culture matérielle*. Ὅμως ἐξομολογοῦμαι ὅτι προτιμῶ σαφῶς τό πρῶτο ἀπό τό δεύτερο». Στό σύντομο βιογραφικό γιά τόν F. Braudel, τόν «Γάλλο ἱστορικό» στό *Petit Larousse* (ἐκδ. 1972), μετά τό ἔτος καί τόν τόπο γέννησης, σημειώνεται χαρακτηριστικά: «Στά ἔργα του ἀναζητᾶ νά ἐμπλουτίσει τό πεδίο τῆς ἱστορίας μέσω ἐπαφῶν μέ τίς γειτονικές ἐπιστήμες. Τοῦ ὀφείλουμε τό Ἡ *Μεσόγειος* καί ὁ μεσογειακός κόσμος τήν ἐποχή τοῦ Φιλίππου Β' τῆς Ἰσπανίας (1949)».

3. *Petit Larousse* (ἐκδ. 1972) λ. *Μεσόγειος*: «Μεγάλη ἐσωτερική θάλασσα, ἀνάμεσα στή Νότια Εὐρώπη, τή Βόρεια Ἀφρική καί τή Δυτική Ἀσία. Ἐκταση 2.966.000 τ.χμ. Ὁ ἄξονας πού περνάει ἀπό τήν Τυνησία στή Σικελία τή διαίρει σέ δύο μέρη: τή Δυτική Μεσόγειο καί τό παράρτημά της τήν Τυρρηνική Θάλασσα καί τήν Ἀνατολική Μεσόγειο μέ τά ἑξαρτήματά της: τήν Ἀδριατική Θάλασσα, τό Ἴόνιο Πέλαγος καί τό Αἰγαῖο Πέλαγος. Τό μέγιστο βάθος της εἶναι 5.100 μ.» *Petit Robert* (ἐκδ. 1980) λ. *Μεσόγειος*: «Μεγάλη ἐσωτερική θάλασσα... Μαζί μέ τή Μαύρη Θάλασσα (Εὐξείνιο Πόντο) καί τήν Ἀζοφική Θά-

λασσα ἔχει ἐκταση 2.669.000 τ.χμ. καί εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἡπειρωτική θάλασσα». Πρβλ. καί τά λ. *La Grande Bleue*: «Μεσόγειος», *L'heure bleue*: «τό χάραμα» καί *le conte bleu*: «παραμυθιακή ἀφήγηση, λόγια τοῦ ἀέρα». Ἡ Μεσόγειος, ἡ μεγάλη γαλάζια πού ὄλοένα προβάλλει σάν καινούργιο χάραμα, ἡ παραμυθία πού παίρνει ὁ ἀέρας τίς ἱστορίες της καί τίς ταξιδεῖ σέ ταραγμένα νερά, ἀπαλά ἀκρογιάλια, βαθυπράσινες πειδιάδες, ψηλά στά δουνά βαθιά στήν ἀπέραντη ἔρημο. Ἡ *Μεσόγειος* τῶν ἑλληνικῶν λεξικῶν εἶναι στεριανή καί θαλασσίνη, μέσα καί ἔξω, στό κέντρο καί στήν περιφέρεια: «*Μεσόγειος*, ἡ θάλασσα ἡ κεμένη μεταξὺ Εὐρώπης, Ἀσίας καί Ἀφρικής, ὄμως καί *μεσόγεια* καί *μεσόγαιος*, ἡ ἐνδοχώρα καί ἡ ἡπειρωτική γῆ».

4. Σύμφωνα μέ τόν χαρακτηρισμό πού χρησιμοποιοῖ ὁ Μπρωντέλ στό «Συμπέρασμα». Βλ. Μ. τ. Γ', σ. 411.

5. Βλ. *Μνήμες μακρινές καί πρόσφατες καί «μετά δύο ἔτη»*. Μετάφραση Κατρίν Κολλέ, Ὀλκός-Μικρή Ἀρκτος, Ἀθήνα 1998, σ. 237.

6. Ἀργότερα θά διαρρηχθεῖ μέ διαφορετικό τρόπο. Στό ἐσωτερικό ὀπισθόφυλλο τῆς μεγάλου σχήματος α' γαλλικῆς ἐκδοσης τοῦ συλλογικοῦ ἔργου *La Méditerranée, L'espace et l'histoire* (Arts et métiers, Flammarion, 1985) ὑπάρχει μία μόνον ἀράδα (πού παραλείπεται στήν ἑλληνική ἐκδοση *Μεσόγειος. Ὁ χώρος καί ἡ ἱστορία* σέ μετάφραση τῆς Ἐφης Ἀβδελά καί Ρίκας Μπενδενίστε, ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 1990), στά ἀγγλικά καί λέει:

«Ἡ διάνοιξη ("διάτρηση") τῆς Διώρυγας τοῦ Σουέζ, ὅπως ἡ ρήξη ἐνός φραγματος, ἄφησε νά περάσει ἀπό τό ἀνατολικό της σημεῖο μία καταιγίδα καινούργιων πλοίων, καινούργιων ἀνθρώπων, καινούργιων μεθόδων ἀνταλλαγῆς».

7. *Υλικός Πολιτισμός, Καπιταλισμός καί Οἰκονομία (XVe-XVIII αἰώνας)*. Α' τόμος *Οἱ δομές τῆς καθημερινῆς ζωῆς: τό δυνατό καί τό ἀδύνατο*. Μετάφραση Αἰκατερίνη Ἀσδραχά, Μορφωτικό Ἰνστιτούτο Α.Τ.Ε., Ἀθήνα 1995. Βλ. «Πρόλογος», σ. 16.

8. Θά μπορούσε κανεῖς νά προσθέσει: καί ἡ μεγάλη οἰκονομία, ἡ μεγάλη κοινωνία, ἡ μεγάλη πολιτική, ἡ μεγάλη πολιτισμική ἱστορία.

9. Ὅπως τά ξεχωρίζει ὁ Jacques Le Goff, *Storia e memoria* (1977). Βλ. σ. 204 τῆς ἀγγλικῆς μετάφρασης *History and Memory* (1992).

10. Σύμφωνα μέ τήν ἀντίστοιχη διατύπωση πού χρησιμοποιοῖ ὁ Μπρωντέλ στό *Υλικός Πολιτισμός, Καπιταλισμός καί Οἰκονομία*, ὀ.π., σ. 17.

11. Ξαναδιαβάξω προσεκτικά τήν πρόταση. Παλιότερα εἶχα δυσκολευτεῖ πολύ νά τήν ἀποδώσω στά ἑλληνικά. Ὁ γέγονε, γέγονε. Ἀλλά ἐδῶ ἀκριβῶς ὀφείλω νά σταθῶ καί νά ἀναγνωρίσω τήν ὑψηλή ποιότητα τούτης τῆς μετάφρασης, πού μοῦ ἐπέτρεψε ἐπιτέλους τήν «ἐν μιᾷ νυκτί» ἀπόλαυση ἐνός πολυσέλιδου διβλίου, ἡ ἀνάγνωση τοῦ ὀποίου ἦταν ὡς προχθές κάτι ἀνάμεσα σέ καταναγκαστικό ἔργο, ὑποχρέωση, ἄλλα καί ὑπόσχεση ἐνός χαμένου παραδείσου.

12. Βλ. τόν Πρόλογο στήν α' ἐκδ. τοῦ (μόνοτομου) *Civilisation matérielle et Capitalisme*, 1967, σ. 18. Ὁ τόμος ἐπανεκδόθηκε τό 1979 ὡς Α' τόμος τοῦ *Civilisation matérielle, économie et Capitalisme (XVe-XVIII siècle)*. Τό ἔργο μεταφράζεται ἀπό τήν Αἰκατερίνη Ἀσδραχά.

13. Ἡ εἰσήγηση (βλ. *Ο Πολίτης*, 52/1982: 56-72) εἶχε παρουσιαστεῖ τό 1981 στό πλαίσιο ἐνός εἰδικοῦ σεμιναρίου στό Α.Π.Θ. ὑπό τή διεύθυνση τῆς ἀξέχαστης Ἀλκῆς Κυριακίδου-Νέστορος, πού πρώτη αὐτή μᾶς εἶχε εἰσαγάγει στήν μπροντελική ἀντίληψη τοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς ἱστορίας. Στό σεμινάριο συμμετεῖχαν ὁ Γεράσιμος Βώκος, ὁ Ἀντώνης Λιάκος καί ἡ γράφουσα.

14. Ἡ εἰσήγηση ἔγινε στήν παρουσίαση τῆς ἐκδοσης τοῦ Μ.Ι.Ε.Τ. Fernand Braudel, *Μεσόγειος*, στό Πολιτιστικό Κέντρο Θεσσαλονίκης τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικῆς Τραπέζης. Ὀμιλητές ἦταν οἱ καθηγητές Δ.Ν. Μαρωνίτης καί Ἰωάννης Κολιόπουλος, ἡ γράφουσα καί ἡ κα Κλαίρη Μιτσοτάκη, μεταφράστρια τοῦ ἔργου.

Βλ. ἀκόμη Κλαίρη Μιτσοτάκη «Ἡ ποιητική στρατηγική μιᾶς ἱστορικῆς ἐμπειρίας. Σύντομος ὀδηγός γιά τήν ἀνάγνωση τῆς *Μεσογείου* τοῦ Μπρωντέλ», *Ἐντευκτήριο*, τεῦχος 40, Χειμῶνας 1997, καί τῆς Ἰδίας «Γιά τήν πιστή εἰκόνα», *Τό Βῆμα τῆς Κυριακῆς*, 19 Ὀκτωβρίου 1997, καί «Τόπος καί θέμα, ὄρος καί εἰκόνα στή "Μεσόγειο" τοῦ Φ. Μπρωντέλ», *Κυριακάτικη Αὐγή*, 28 Ἰουνίου 1998.

ΤΟ ΥΦΟΣ ΜΙΑΣ ΜΕΡΑΣ ΜΕ ΤΟ ΚΛΕΙΔΙ ΤΗΣ ΝΙΚΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΕΑ

Σκέψεις μέ άφορμή τό μυθιστόρημά της *Αυτή ή άργή μέρα προχωρούσε*
έκδόσεις Πόλις, 1999

της Κλαίρης Μιτσοτάκη

Η πρώτη παράγραφος του βιβλίου της Νίκης Άναστασέα έχει ως εξής:
«Προχτές αυτό, την Πέμπτη τό απόγευμα. Άπό νωρίς είχε σηκωθεί ένας καθαρός σεπτεμβράτικος άνεμος, κι όπως τό σπίτι μας βρίσκεται άρκετά ψηλά, στην πλαγιά σχεδόν του βουνού, νόμιζες ότι άκουγες νά σέρνεται ολόγυρα κάτι σαν κλάμα ή σαν παράπονο. Όταν φυσάει, ή μυρωδιά από τά καπνά πού ξεραίνονται περασμένα άρμαθιές άμαρθιές στά τελάρα, άκουμπώντας πάνω στους τοίχους των σπιτιών, άνάμεσα στά στενά δρομάκια του συνοικισμού, γίνεται πύ όντονη, πύ δαριά, κι έτσι όπως φτάνει άνακατεμένη μέ τό σφύριγμα του άέρα, κάνει τίς γυναίκες νά θγαίνουν στά παράθυρα και νά κοιτάζουν πρós τή μεριά του βουνού κι ύστερα, ως πέρα μακριά, μήπως ύπάρχει κανένα σύννεφο στον ούρανό. Μονάχα άν βρέξει, είπαν, θά σταματήσει ό άέρας. Η βροχή ήρθε νωρίς τό απόγευμα. Σιγά σιγά, μετά τό μεσημέρι, ό ούρανόσ γέμισε σύννεφα ως κάτω τόν κάμπο και λίγο άργότερα άρχισε μία δυνατή φθινοπωριάτικη μπόρα».

Άν φανταστούμε τό τραγούδι σαν μία σκηνοθεσία ότι δέν μās άκούει κανείς, τότε τό μυθιστόρημα της Νίκης Άναστασέα μπορούμε νά τό φανταστούμε σαν μία απόδειξη ότι μονάχα άν βρέξει θά σταματήσει ό άέρας.

Όταν έχει διαβάσει τήν πανηγυρική μετεωρολογική έναρξη της αφήγησης στον *Άνθρωπο χωρίς ιδιότητες*, είναι πολύ δύσκολο νά αφήσεις νά περάσουν άπαρατήρητες οι ένδειξεις περί καιρού στίς σύνθετες μυθιστορηματικές κατασκευές. Γιατί; Διότι ό καιρός ύποδαστάζει τό γεγονός.

Τά κατά σειράν περιστατικά μιάς ήμέρας Σαββάτου από τό ξύπνημα μέχρι τόν ύπνο είναι όλο κι όλο τό παρόν σ' αυτό τό μυθιστόρημα, είναι αυτή ή μέρα πού άργά προχωρούσε. Μέρα κενή, άεργη, καθώς προετοιμάζει τήν έρχόμενη, ήμέρα γάμων και άποχωρισμών. Δεκαεννέα στό σύνολο, στην ουσία όμως δώδεκα πρόσωπα εμφανίζονται επί σκηνής σέ πόλη του έλληνικού Βορρά στα μέσα της δεκαετίας του '50, και ξετυλίζουν τούς ήμάντες του χρόνου μέ τό λόγο τους. Και αυτός ό λόγος μās πηγαίνει τριάντα μέ σαράντα χρόνια πίσω, ως τίς άρχές, τήν πρώτη δεκαε-

τία του αιώνα μας, εποχή πού άκμαζε ή τάξη των καπιταλιστών διάχυτη μέσα στα όρια των αυτοκρατοριών. Έλάχιστες είναι οι νύξεις για τό ζήτημα αυτό μέσ στο βιβλίο: είναι ένα βιβλίο πού δέν τό άπασχολεί διόλου ή ιστορία των ιστορικών.

Όσο τό άπασχολεί και πολύ άποτελεσματικά αυτό άκριβώς πού είναι ή ίδια ή αίτία ύπαρξης των ιστορικών ως τεχνιτών πού κατεργάζονται μία ύλη: των γεγονότων. Τό άπασχολεί τό γεγονός. Νομίζω πως μπορούμε άπερίφραστα νά πούμε ότι τό βιβλίο της Νίκης Άναστασέα είναι μία περιγραφή της ύλης του γεγονότος.

Γύρω από τή σκέψη αυτή θά συγκεντρώσω μέ τή σημερινή άφορμή τήν άνάγνωσή του, πού δέν τήν θεωρώ βέβαια άποκλειστική, αλλά θά ήθελα νά τήν δώ ως θεμελιώδη, μέ τήν έννοια ότι άν κοιτάξει κανείς αυτή τήν πλευρά του μυθιστορηματος, τά καθαρά λογοτεχνικά του επιτεύγματα, ή όλη άξία του τοποθετούνται άμέσως στη σωστή τους βάση. Γιατί έχουμε νά κάνουμε μέ ένα βιβλίο δύσκολου γούστου.

Κι επιτέλους, ένα βιβλίο δύσκολο. Άλλά από ποιά μεριά βρίσκεται ή δυσκολία;

Ένα πνιγρό ρομάντζο. Ένας άταίριαστος γάμος. Η, ένας γάμος άταίριαστων. Οι άταίριαστοι θά ξηταιριάξουν. Ό πατέρας θά συνεχίσει τή ζωή του μέ μίαν άλλη και μέ άλλον τρόπο άταίριαστη γυναίκα. Η μητέρα θά κλειστεί μέσα στον τρόπο του άταίριαστου, έξωθώντας και τόν μεγάλο της γιό νά γίνει άταίριαστος. Ό άρνησιμός της μητέρας νά τραφεί προδιαγράφει τόν έγκλεισμό της σέ ψυχιατρικό ίδρυμα άμέσως μετά τήν κατ' οίκον τελετή του γάμου του νεότερου γιου της. Η άπότομη μεταστροφή του μεγαλύτερου γιου, άργά τό δράδου του Σαββάτου, ή μεταστροφή της έχθρότητας σέ άφοσίωση, θά οδηγεί τή μητέρα στον αυτοχειριασμό, τόν νεότερο άδελφό στη διάλυση του γάμου του και τή γυναικαδέλφη της μητέρας στο παραλήρημα, στην τρέλα — ήρωίδα, σημειωτέον, κι αυτή άταίριαση και σέ άταίριαστο γάμο.

Η πρώτη σύγκρουση είναι ή σύγκρουση του άρχικού ζεύγους μητέρας-πατέρα (Άμαλίας και Φάνη Μιχάλογλου, του λεγόμενου «λοχαγού»): αυτή γεννά τή μυθολογία. Όμως ή κύρια σύγκρουση είναι ή σύγκρουση μητέρας και πρωτότοκου γιου (Άμαλίας και Πέτρου Μιχάλογλου): αυτή γεννά τό δράμα, τή σύγκρουση όχι των άταίριαστων αλλά των δύο όμοιων και μάλιστα σκληροπυρηνικών χαρακτήρων. Τό πλησιάζμα τους είναι ή άποκορύφωση της

Όμιλία πού έγινε στην παρουσίαση του βιβλίου στις 26 Μαΐου 1999 στο Σπίτι της Κύπρου στην Άθήνα.

σύγκρουσης. Ἡ ἀφοσίωση τοῦ γιοῦ πυροδοτεῖ τήν αὐτοκτονία τῆς μητέρας. Ὁ αἰμομεικτικός δεσμός, αὐτός ὁ κόμπος πού τούς σφίγγει ὄλο καί περισσότερο, πρέπει πάση θυσία νά σπάσει.

Καταστροφικό μίσος καί ἀφοσίωση, ἀνάμεσα σ' αὐτά τά ἀντιθετικά αἰσθήματα κινεῖται ἡ βασική σχέση τοῦ μυθιστορήματος. Στό μυθιστόρημα αὐτό δέν μπορείς εὐκολά νά μιλῆσεις γι' ἀγάπη. Ὅπως ἐπίσης στό μυθιστόρημα αὐτό οἱ ἥρωες, οἱ κύριοι ἥρωες δέν ἔχουν κανένα συμβατικό καθορισμό. Σ' αὐτούς τούς ξεπεσμένους ἢ μοῖρα τους ἔχει ὀρίσει καί νά διαδιοῦν μέσα σ' ἕνα πλεόνασμα περιορισμῶν καί νά εἶναι ταγμένοι σ' ἕνα διαρκές ξεπέραςμα τῶν ὀρίων. Μπορεῖ νά μήν εἶναι φιγοῦρες μεγάλου διαμετρήματος ἀλλά δέν μποροῦν νά μείνουν περιορισμένοι μέσα στό συμβατικό πλαίσιο μιᾶς ὑποτιθέμενης κοινωνικῆς τακτοποίησης (οὕτως ἢ ἄλλως κι αὐτῆς διασαλευμένης μέσα στήν κοινωνική ἀναμπουμπούλα). Μιλᾶμε γιά τήν πρώτη πεντηκονταετία τοῦ αἰῶνα). Ἄν ὄντως ὑπῆρξε μιά τάξη, μιά κοινωνική τάξη, σέ προηγούμενη ἀπό τούς ἥρωες τῆς γενιά, ἡ ἱστορία ὀρισε ἡ τάξη αὐτή νά χάσει τό ἔξομα τῆς, καί ἡ κοινωνική μοῖρα τοῦ καθένα ἔχει στερεῖσει ἀπό τά πρόσωπα αὐτά τόν κοινωνικό τους τόπο. Ὅ,τι κι ἂν κάνουν εἶναι ὀρισμένο νά ξεφύγει ἀπό τά ὀρια, εἶναι ὀρισμένο νά μή γλιτώσει τή σύγκρουση (ἡ σύγκρουση εἶναι ὁ ὀρίζοντάς τους), ἡ σύγκρουση εἶναι ἐγγεγραμμένη μέσα τους: τούς ἔλαχε νά γεννηθοῦν ἥσσοι ἴσως, πάντως τραγικοί ἥρωες.

Τί παράδοξο ἀλλά καί τί πιό φυσικό γι' αὐτούς τούς ἐκπεσμένους, γι' αὐτούς τούς ἀποστερημένους τόν κοινωνικό τους τόπο! Συνεχῶς πηγαινοέρχονται. Αὐτό κάνουν. Ἡ μητέρα, ἡ ἀκίνητη καί ἀμετακίνητη Ἀμαλία, πηγαινοέρχεται πίσω μπρός πάνω στήν κουνιστή πολυθρόνα τῆς. Ὁ κινητικότερος γιός τῆς μέ τή μοτοσυκλέτα του πάνω κάτω στή δόρειο καί κεντρική Ἑλλάδα. Ὅσο γιά τόν πατέρα, τόν «λοχαγό», ἀπό τίς βόλτες στίς προκουμαῖες τῆς Σμύρνης ὡς τά κρασομάγαζα τοῦ Πειραιᾶ. Ἡ ἀδελφή του, Τασία, ἀπό τά λογικά στό παρασάλεμα.

Τό ἱστορικό, ὅπως εἶδαμε, εἶναι ἀπλό: εἶναι ἡ ἐξαγορά ἐνός ἀμαρτήματος.

Ἴσως τὸ φταίξιμο νά εἶναι τῆς Ἐμιλυ Ντίκινσον, πού πρώτη ἐκεῖνη συνέλαβε τήν ὀπτική ροή ἐνός χρόνου πού δέν κυλά, δέν θέλει νά κυλήσει, μένοντας γαντζωμένος στήν Ἀνατολή. Πάντως ἡ Νίκη Ἀναστασία κατάφερε νά ὑπηρετήσει καί πιστά καί σωστά καί διά μακρῶν αὐτή τήν κνοφορία.

This show Day moved along-

I heard its axles go

As if they could not hoist themselves

They hated motions so-

—ὄλες οἱ στιγμές πού περνοῦν ἐκεῖνη τήν ἡμέρα τοῦ Σαββάτου εἶναι στιγμές ἀκίνητες, τενωμένες ἀνάμεσα στό συντελεσμένο καί τό ἐπερχόμενο, τό ἀμάρτημα καί τό λύσιμό του. Μέ τό τάνυσμα αὐτό ἡ ἱστορία ἔχει ὄλη ἀνεβεῖ στήν ἐπιφάνεια.

Τά κεφάλαια προχωροῦν, τά πρόσωπα παρελαύνουν, μιλοῦν, κεφάλαιο καί πρόσωπο. Κάθε πρόσωπο εἶναι μέρος τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ ἀλλά καί ἀφηγητῆς τῶν ἄλλων: ἐδῶ δέν δικάζεται κανείς. Εἶναι ὀμολογουμένως μιά πολύ σύνθετη χρήση τοῦ πρωτοπρόσωπου λόγου σέ μὴ μονολογική συνθήκη. Καί σέ ἄλλα μυθιστορήματα ἔχουμε συναντήσει

αὐτή τήν τεχνική. Στό *Τρίτο στεφάνι* λογουχάρη τά πρόσωπα πού μοιράζονται τό μικρόφωνο εἶναι δύο. Ἐδῶ ἔχουμε δεκαεννέα διαφορετικά πρόσωπα, δεκαεννέα διαφορετικούς ἀφηγηματικούς ἱμάντες. Αὐτοὶ ἀκριβῶς οἱ ἀφηγηματικοὶ ἱμάντες συνθέτουν τόν ἱστό τοῦ γεγονότος.

Μιά τόσο πολυπρόσωπα ὀργανωμένη ἐνότητα λόγου καί δράσης πῶς λειτουργεῖ; Πῶς καί ἀπό πού ἀναδύονται τά πρόσωπα; Εἶναι ἄραγε φωνές, ὄψεις συνείδησης, τί τούς ἀναλογεῖ; Ποίος εἶναι ὁ ὀβλος τους, ποιά ἡ θέση τους; Τί τά χωρίζει καί τί τά ἐνώνει τό ἕνα μέ τό ἄλλο;

Ἐκεῖνο πού ἀποτυπώνει δέν εἶναι ἕνα ἔστω πολύ μεγάλο γενικό πλάνο, τό ὀποῖο ὀσο γενικό καί νά ἔναι συλλαμβάνει τό χῶρο ἀναγκαστικά ἀπό ὀρισμένη ὀπτική γωνία, ἀλλά αὐτός, τό «μάτι τοῦ ψαριοῦ», ἀγκαλιάζει κυκλοτερῶς ὀ,τι ὑπάρχει μέσα στό χῶρο πού κοιτᾶ.

Συμβαίνει λοιπόν τό ἐξῆς σ' αὐτό τό μυθιστόρημα: κάθε πρόσωπο, πού ἐκ τοῦ στόματός του χιτίζεται ἡ διήγηση, ἔχει τή δική του θέση μέσα στό χῶρο πού θά κοιτάζε ἕνας τέτοιος φακός, καί κάθε πρόσωπο συγχρόνως εἶναι καί ἕνας τέτοιος φακός πού κοιτάζει. Κάθε πρόσωπο εἶναι ὁ ἑαυτός του ἀλλά καί ὁ χῶρος μέσα ἀπό τόν ὀποῖο ἀναδύεται.

Ἴσως ὁ παραλληλισμός εἶναι ἱκανός νά ἐξηγήσει γιὰ τί τά πρόσωπα αὐτά (πρός ὀφελος φυσικά τοῦ μυθιστορήματος) δέν διαθέτουν αὐτό πού θά λέγαμε ὑποκειμενική ματιά. Εἶναι συγκεκριμένοι χαρακτήρες, ἔχουν προσωπικότητα, ἔχουν σαφή ἱστορική καί ψυχολογική ὀντότητα, ἔχουν τά ἱδιωματικά τους χαρακτηριστικά, τά πάθη τους, ἀλλ' ὄντας ἄχρηστη γι' αὐτά μιά πιό δραστική ὑποκειμενική ματιά δέν τήν ἔχουν — ὀπως δέν ἔχουν καί ἐνδοστρέφεια. Σάν νά εἶναι κατά κάποιον τρόπο προικισμένα μέ τήν ἐντέλεια τῶν προσώπων τοῦ θεάτρου: εἶναι παρόντα.

Καί ὀπως τά πρόσωπα στό θέατρο, ἔτσι καί αὐτά μέ τό πού ἐμφανίζονται εἶναι καί γεγονότα.

Τό ὀτι ἔκανα λόγο πρῶτα γιά τή μυθοπλασία καί κατ' ἐπέκταση γιά τά πρόσωπα, ὀφείλεται στό ὀτι ἔτσι εἶθισται. Ἡ πρώτη γιά τήν ὀποία ὑπάρχουν καί οἱ λοιπές ἀρετές σ' αὐτό τό μυθιστόρημα εἶναι ἡ γραφή του.

Τό γράψιμο τῆς Νίκης Ἀναστασία ἔχει ἕνα μεγάλο χάρισμα: ἔχει ἀνάσα καί ἡ ἀνάσα αὐτή ἔχει μεγάλη ἀντοχή. Μά φταίει ἄραγε τό ὀτι ἡ συγγραφέας εἶναι μανιώδης κολυμβήτρια;

Ἡ ἀντοχή τῆς τῆς ἐπιτρέπει νά ἔχει μεγάλη εὐρυχωρία ἀπό τελεία σέ τελεία, νά εἶναι σέ θέση νά περιγράψει μέ ἀπόλυτη καθαρότητα καί ἀναπαυτικά (πού σημαίνει μέ σωστό τέμπο) αὐτό πού βρῖσκεται στό κάδρο τῆς. Ποτέ δέν νιώθεις ὀτι δέν προφταίνει νά ἐνσωματώσει κάτι στό λόγο τῆς. Κι ἄλλο νά ἦταν θά τό ἐνσωματώσει κι αὐτό. Ἐκεῖνο πού τήν ὀδηγεῖ καί τήν συγκρατεῖ εἶναι ἡ *elegantia* τοῦ συνολικοῦ σχεδίου τῆς. Ποτέ ἡ φράση τῆς δέν στενάζει νά τελειώσει.

«Καί ξέρεις κάτι, ὀλγα, ἡ παραίτηση μοιάζει λιγάκι στή σιωπή, ὀπως καί στή σιωπή ἐκεῖνο πού τρομάζει περισσότερο εἶναι ἡ ὑποψία, ὁ φόβος πῶς ὀπου νά ἔναι κάτι μπορεῖ ν' ἀκούσεις, ὀ,τιδήποτε, τό ἴδιο καί μέ τήν παραίτηση, δέν εἶναι κάτι πού ἔγινε καί τέλειωσε, δέν ἔχει τή φορά εὐθείας πού καταλήγει κάπου, εἶναι μονάχα μιά πόρτα πού ἀφέθηκε μισάνοιχτη, μιά δυνατότητα γεμάτη ἀγωνία γιά

κάτι πού έκκρεμει, μοιάζει αν θέλεις μ' ένα κομμάτι παραλίας, πού καθώς τραβιούνται τά νερά μένει γυμνό κι όπως περνάς μπορείς νά δεις όχι μόνο τό βρεγμένο χώμα, αλλά ακόμη μυτερά βότσαλα, βότσαλα θρυμματισμένα και τά γυαλιά από τό μπουκάκι πού έσπασε κάποιος απρόσεκτος κολυμβητής.

«Όμως αρκετά σέ ταιλαιπώρησα μέ τή μητέρα, έχω γράψει κιόλας πάνω από έννιά σελίδες... κλπ.».

Οί λέξεις της είναι πλήρεις και καθάρουν σωστά. Καθάρουν θαυμάσια ένα κομμάτι παραλίας λογουχάρη. Τά σχήματα λόγου της είναι άχρηστα. Βαδίζει από κυριολεξία σέ κυριολεξία. Ό,τι άκουμπά ή ματιά της γίνεται λέξη, εικόνα σχεδόν έξ έπαφής. Η σύνταξή της έχει ήσυχο ρυθμό, χαμηλό τόνο, αλλά και μελέτη κι ευγένεια κι ανιδιοτελή αγάπη. Έντύπωση «άθωότητας» πού δημιουργεί κοντράστο μέ τήν «πονηριά» τής κατασκευής της.

Περισσότερο από κάθε άλλην, διαβάζοντας ρωσική λογοτεχνία έχω άποκομίσει πέρα από τά άλλα φορτία της ίσχυρές έντυπώσεις για τό περιβάλλον τών αισθήσεων, για

θερμοκρασίες σωμάτων, για άποχρώσεις ήχων, για ήχοχρώματα φωνών, σκιές και φωτισμούς σπιτιών, έντάσεις τών χρωμάτων, πράγματα δηλαδή πού δέν μπορούν ν' άποδοθούν μέ τό γράμμα, αλλά δέν είναι και πνεύμα. Αυτή ή διά τών σωματικών αισθήσεων ποιότητα τών πραγμάτων είναι κάτι πού αναδίδεται μέ τήν άνάσα του και από τό μυθιστόρημα αυτό.

Μέ τέτοιες δυνατότητες καταλαβαίνουμε πώς στέκεται ικανή ή Νίκη Άναστασέα νά πλάσει πρόσωπα φορείς και δράστες μαζί τής αφήγησης, σημεία και φακούς συγχρότως. Καταλαβαίνουμε πώς μέσα στόν σημειωτόν χρόνο μιάς μέρας μπόρεσε νά χωρέσει ένα ιστορικό πενήντα χρόνων. Καταλαβαίνουμε γιατί ανέλαβε νά διηγηθεί, τουτέστιν νά παρουσιάσει, τά πάντα γύρω από μιά μέρα, τά πάντα γύρω από μιά άναστολή-κυοφορία, τά πάντα γύρω από ένα «πέισμα», τά πάντα γύρω από ένα τραγικό γεγονός. Τά πάντα γύρω από τή βροχή πού όφειλε νά πέσει για νά σταματήσει ό άέρας.

Τά πάντα, δηλαδή τήν ύλη του γεγονότος.

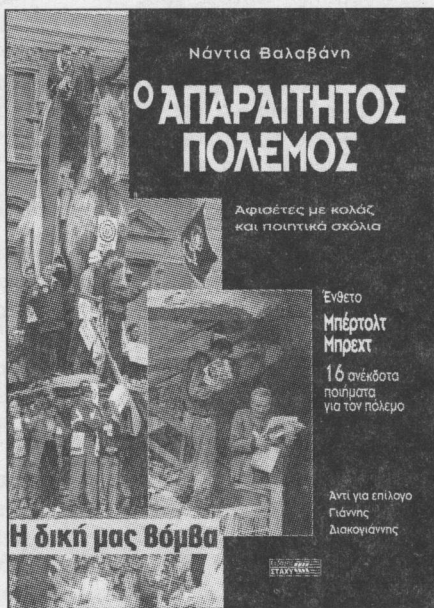
**ΜΟΛΙΣ
ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ**

ΝΑΝΤΙΑ ΒΑΛΑΒΑΝΗ - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΑΧΥ
Ο ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Αφισέτες
με κολάζ
και ποιητικά
σχόλια

Ένθετο:
Μπ. Μπρεχτ
16 ανέκδοτα
ποιήματα για
τον πόλεμο

Αντί για
Επίλογο
Γ. Διακογιάννης

**Τα έσοδα από τις πωλήσεις του βιβλίου
θα διαθετούν για να ανοίξει ξανά
ένα από τα βομβαρδισμένα σχολεία στο Βελιγράδι**

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΠΡΟΟΔΟΣ ΑΕΕΕ
Αθήνα: Μεσολογγίου 5, Τηλ.: 38.30.889-38.21.001, Fax: 38.29.207
Θεσσαλονίκη: Προξένων 7, Τηλ.: (031) 235346, Fax: (031) 283523

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

- **ΑΝΔΡΕΑΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ**, *Ζεφύρα ή τό μυστικό της Πασιφάης*, φιλολογική επιμέλεια και επίμετρο Γιώργης Γιατρομανωλάκης, εκδόσεις "Αγρα, σειρά «Ό άτακτος λαγός», Αθήνα 1998, σελ. 40.

Η *Ζεφύρα* είναι τό δεύτερο μέρος τής τριλογίας πού φέρει τόν τίτλο *Τά Χαιμαλιά του Έρωτα και τών Αρμάτων*, ή όποία περιλαμβάνει ως πρώτο μέρος τής τή γνωστή μας *Αργώ ή Πλοῦς Αεροστάτου* και ολοκληρώνεται μέ τήν άδημοσίευτη *Βεατρίκη ή Ένας Έρωτας του Buffalo Bill*, τριλογία γραμμένη κατά τήν περίοδο 1944-1945. Ό Όδυσσεάς Έλύτης (*Αναφορά στον Άνδρέα Έμπειρικό*) πιστεύει πώς αυτά τά κείμενα «δέν αποτελούν παρά τούς δορυφόρους του *Μεγάλου Ανατολικού*», προσθέτοντας πώς «δέν μεταφέρουν παρά σέ σμίκρυνση τήν μεγάλη τοιχογραφία», ενώ αντίθετα, ό Γιώργης Γιατρομανωλάκης τά θεωρεί ανεξάρτητα και αυτότελή. Καί πρός έπίρρωση τής άποψής του ό έπιμελητής προστρέχει στό όμόθεμο ποίημα τής *Υψικαμίνου*, «Λέοντες όρνώμενοι επί στήθους παρθένου», γιατί και τό «θέμα» τής *Ζεφύρας* είναι ό έρωτας ένός λιονταριού μέ τήν όμώνυμη θηριοδαμάστρια.

Μά ή μοίρα επεφύλαξε στήν *Αργώ* και στήν *Ζεφύρα* διαφορετική τύχη, άμεσα συνδεδεμένη όμως μέ τόν *Μεγάλο Ανατολικό*. Αν ή πρώτη, κατά τήν ολοκληρωμένη δημοσίευσή της μεταπολιτευτικά, εϋτύχησε νά αποτελέσει πνευματικό γεγονός, νά λειτουργήσει πολλαπλώς, ή έκδοση τής δεύτερης πέρασε σχεδόν άπαρατήρητη και ή μέχρι τώρα αντιμετώπισή της είναι μάλλον αδιάφορη. Μεσολάβησαν βέβαια πολλά, αλλά κυρίως ή έκδοση του *Μεγάλου Ανατολικού*. Αν ή *Αργώ* είχε συμβάλλει αποφασιστικά στήν άδημονία (μπορούμε νά μιλήσουμε για άναγνωστικό αίτημα) πού περιέβαλε τόν άνέκδοτο ή εκδιδόμενο *Ανατολικό*, ή εκ τούτου δημουργηθείσα άπογοήτευση, ίσως κορεσμός ή και άδυναμία παρακολούθησης τών έκτάσεών του, άκόμα και κάποια άπομυθοποίηση του ποιητή, συνέβαλαν στήν κακή τύχη τής *Ζεφύρας*.

Έν ολίγοις, *φράγματα ύψώθηκαν εκεί πού έμεινε τό πάθος άναυδο* και ενώ αί γενεαί πάσαι τής Μεταπολίτευσης ένηλικιώθηκαν μέ *Έμπειρικό* και ή *Αργώ* γνώρισε μέρες ανεπανάληπτης δόξας, τή *Ζεφύρα* πρέπει νά τήν ψάξεις στό βιβλιοπωλείο, οι έφημερίδες τήν άγνοούν και οι «ένημερωμένοι» ή έστω έξοικωωμένοι μέ τά ψυχαναλυτικά (ούκ όλίγοι πλέον τόν αριθμόν) μάλλον τήν σνομπάρουν. Άπομένουν οι συστηματικοί άναγνώστες του *Έμπειρικού*, όσοι θά τήν άγοράσουν για νά έχουν πλήρη τή σειρά του ποιητή και οι γραμματολόγοι ή οι μελετητές πού θά τήν περιλάβουν στις σχετικές παραπομπές.

Υπάρχουν βέβαια οι άνάγκες τής κάθε έποχής, όσα εκφράζει ή καταλύει ένα λογοτεχνικό έργο κατά τή στιγμή τής δημοσιοποίησής του, ενδιάθετες, περιορέουσες ή δυναμικές τάσεις μέ τίς όποιες συν-αρθρώνεται. Αυτά καθορίζουν τήν ύποδοχή του. Υπάρχει ή διακριτή και σ' ένα με-

γάλο βαθμό ανεξάρτητη διαδρομή τής ίδιας τής λογοτεχνίας, αυτά πού προϋποθέτει και αυτά πού προσθέτει ένα λογοτεχνικό έργο, όσα εκ τών προηγηθέντων ξεαναφωτίζει ή και αναδιατάσει, όσα εκ τών έπομένων έπηρεάζει. Αυτά καθορίζουν τή λογοτεχνική του «σημασία». Καί πώς εντάσσεται λοιπόν στή λογοτεχνία μας ή *Ζεφύρα*; Άφορά τήν πεζογραφία, συμπληρώνοντας ως δορυφόρος τόν *Μεγάλο Ανατολικό*; Είναι μιά προβολή τής ποίησης του *Έμπειρικού* έξω από τούς οικείους χώρους τής ποίησης; Μά πόσο συγκεκριμένα μπορούμε νά τούς όρίσουμε αυτούς, ιδιαίτερα όταν μιλάμε για τόν *Έμπειρικό*; Για παράδειγμα, τά κατ' έξοχήν ψυχαναλυτικά του ποιήματα δέν είναι λιγότερα ποιήματα από τά υπόλοιπα. Τά κείμενα τής συλλογής *Όκτάνα* σέ ποιά «παράδοση» πρέπει νά ενταχθούν; Στήν ποιητική ή στήν πεζογραφική; Μέ λίγα λόγια, εκτός άπ' τόν ποιητή *Έμπειρικό* ύπάρχει και πεζογράφος *Έμπειρικός*; Νομίζω πώς όχι, όπως δέν ύπάρχει και πεζογράφος Παλαμάς, παρά τίς σχετικές παρεκβάσεις του.

Όπως τά *Άνοιχτά χαρτιά* και τό *Έν λευκώ* δέν προσθέτουν κάποια επιπλέον ιδιότητα στον Έλύτη. Καί άκόμα, πολύ μικρή σημασία έχει ό αριθμός τών τυπωμένων σελίδων άπ' τό ένα ή τό άλλο είδος ή ό αριθμός τών τίτλων. Αν δηλαδή ό *Έμπειρικός* είχε συγγράψει και έναν σεβαστό αριθμό λογοτεχνικών ή ψυχαναλυτικών δοκιμίων θά έπρεπε νά του επισυνάψουμε και τόν τίτλο του δοκιμιογράφου; Στο κείμενό του για τόν Έγγονόπουλο (*Νικόλαος Έγγονόπουλος ή τό θαύμα του Έλμπασάν και του Βοσπόρου*) ή σ' αυτό για τόν Καρυωτάκη (*Όταν οι εύκάλυπτοι θροΐζουν στις άλλές*) όμειλν ή ποιητής ή κάποιος «άλλος» *Έμπειρικός*; Δηλαδή, τά συγκλονιστικά αυτά κείμενα θά μπορούσε νά τά είχε γράψει άλλος από τόν ποιητή *Έμπειρικό*;

Η γλώσσα, ή εικονοποιία, ή θεματική και κυρίως ή δομή τής *Ζεφύρας*, κατά τή γνώμη μου συναρτώνται άπολύτως μέ τό «άντίστοιχο» ποίημα και από αυτή τήν άποψη νομίζω πώς ή *Ζεφύρα* θά πρέπει νά διαβάζεται σχετιζόμενη μέ αυτό και κατά κάποιο τρόπο ως μιά άλλη έκδοχή του. Μά όπωσδήποτε θά πρέπει νά διαβάζεται ανεξάρτητα από τόν *Μεγάλο Ανατολικό* γι' αυτό και θά ήταν προτιμότερο νά εκδοθεί μαζί ή μάλλον στήν ίδια σειρά μέ τήν *Αργώ* και τήν *Βεατρίκη*. Τό έγχείρημα του έν λόγω μυθιστορήματος (πρόκειται αλήθεια περί μυθιστορήματος;) δέν μπορεί νά συγγέται μέ αυτές τίς τρεις μικρές ιστορίες-παρεκβάσεις. Μά ανεξάρτητα άπ' όλα αυτά, ή *Ζεφύρα* άξίζει νά διαβαστεί, γιατί είναι ένα άκόμα, αντιπροσωπευτικό, κείμενο του ποιητή Άνδρέα Έμπειρικού.

Και ενώ μέχρι τής εισόδου τής *Ζεφύρας*, ή βραδιά εκείνη ήτο μιά βραδιά συνήθης σ' ένα τσίρκο, άφ' ής στιγμής έπάτησε τό πόδι της ή νεαρά δαμάστρια στον στίβο, ό τσίρκος μετεβλήθη σέ χώρον ιερών, σέ τόπον μεγίστου μυστηρίου, όπου όσον διαρκούσε τό

νούμερον μέ τά λεοντάρια, οί θεαταί, συνεπαρμένοι, ήρχοντο εκ νέου εις επαφήν μέ τά βαθύτερα εκείνα αρχέτυπα του γένους, εγγίζοντες ευθέως και κάθετα, ή διά της τεθλασμένης, τό μυχιαίτατον, και μορωά νά πώ, κοινόν υπόστρωμα των δύο ειδών, απ' όπου εκπηδα και εκπορεύεται εν τη κυριολεξία, ως αφρός και πιαρ της ζωής, τό σπέρμα και τό αίμοσφαίριον τό έρυθρό του ζώου και του ανθρώπου, ό έρωτας και ή ήδονή, ή δύναμις και ή ενέργεια εν απολύτω αλληλεγγύη των ανθρώπων μέ τά μεγάλα όρμέφυτα και τά αδελφά θηρία, μέ τά στοιχεία δηλαδή εκείνα άνευ των όποιων ήτο αδύνατον νά υπάρξει ζωή, κατά συνέπειαν ούτε ή σάρξ, ούτε τό πνεύμα, ούτε καμμία πραγματική ανθρώπινη μεγαλοσύνη. Και, τέλος, οί στεγαζόμενοι την ώρα εκείνη κάτω από την τεράστιαν τέντα του ίπποδρομίου, ως εις ανάλας μιās μητρός πανδήμου, επικοινωνούν, άλλοι συνειδητά, οί πλείστοι όμως έντελώς ασυνειδήτως, μέ τούς βαθύτερους ρυθμούς της Οίκονμένης, μέ τά πλείστα συγκλονιστικά θέσφατα της Φύσεως, της παντανάσσης Φύσεως μέσω τούτου του ώραιου συνάμα δέκτου και πομπού πού έλέγετο Ζεμφύρα.

- ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΑΣΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Συμπαθητική μελάνη*, Θέματα - συγγραφείς - έργα νεοελληνικής λογοτεχνίας, εκδ. Έρμής, Αθήνα 1999, σελ. 221.

Ό Δημήτρης Δασκαλόπουλος, επί σειρά έτών, διακονεί τό βιβλίο και τή λογοτεχνία μέ τρόπους πού δέν συσσωρεύουν ευκόλα τά απαιτούμενα «κεφάλαια», τά όποια εξασφαλίζουν δικαίωμα συμμετοχής στην εφήμερη δόξα ή επενδύονται στην ύστεροφημία μέσω αποδοτικών «μετοχών». Συνήθως ασχολείται μέ δύσκολα, στριφνά και κυρίως χρονοόβρα πράγματα όπως ή βιβλιογραφία, πού είναι και ή μεγάλη του αγάπη. Από αυτή την άποψη είναι χαρακτηριστικός, ίσως και άπολογιστικός, ό τίτλος του βιβλίου. Αξίζει λοιπόν έπαινος στον Έρμη πού ανέλαβε νά εκδόσει αυτό τό συνονθύλευμα κειμένων, εργασιών και παρεμβάσεών του, γιατί μέσα σ' αυτό άκριβώς τό χάος υπάρχει ό Δασκαλόπουλος, έδώ πέρασε μεγάλο μέρος της ζωής του.

Η νεοελληνική λογοτεχνία και ιδιαίτερα ή ποίηση είναι τό σταθερό σημείο αναφορής των κειμένων του, έστω και άν μιλά περί αυτοβιογραφίας, καταθέτει προτάσεις για την ανάγνωση ή εξετάζει προβλήματα της λεξιμογραφίας. Ό Καβάφης και ό Σεφέρης, χρόνιες έμπλοκές του, τόν οδηγούν σε θέματα άλεξανδρινά ή κυπριακά, μέ έμφαση στα περιοδικά πού εκδίδονται στην Άλεξάνδρεια. Όλα τά κείμενα καταλήγουν σε χαρακτηριστικές βιβλιογραφικές αναφορές, ενώ στο τελευταίο μέρος του βιβλίου ακόμα και τά θέματά του είναι βιβλιογραφικά, δηλώνοντας ίσως και την ένδιάθετη ροπή του Δασκαλόπουλου σε αυτή την «περιοχή». Αν κανείς ήθελε νά χαρακτηρίσει την όλη διαδρομή του —συνταξιούχου πιά, κατά τά διοποριστικά— Δασκαλόπουλου μέ μιá φράση, αυτή δέν θά ήταν άλλη από τόν τίτλο ενός από τά κείμενα του βιβλίου: *βιβλιογραφίας εγκώμιον*.

Κώστας Βούλαρης

• ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

- Χάρης Βλαβιανός, *Ό άγγελος της ιστορίας*, ποιήματα, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1999, σελ. 118.
- Κωνσταντής Καντούνας, *Της καλής έμπορίας*, μυθιστόρημα, εκδ. Ίστός, Αθήνα 1999, σελ. 221.
- Μολυβδο-κονδυλο-πελεκητής, *Περιοδική έκδοση της νεότερης έκδοτικής φιλολογίας*, τχ. 6, 1998/9, Σπουδατήριο Νέου Έλληνισμού.
- Μάρκος Μέσκος, *Μουχαρέμ*, διηγήματα, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1999, σελ. 144.
- Δημήτρης Κόκορης, *Όψεις των σχέσεων της Άριστερής μέ τή λογοτεχνία στο μεσοπόλεμο (1927-1936)*, Άχαικές εκδόσεις, Πάτρα 1999, σελ. 255.
- Γιώργος Φρέρης, *Εισαγωγή στη Γαλλοφωνία. Πανόραμα γαλλόφωνων περιοδικών*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 354.
- Έλένη Χανδούλη - Τούντα, *Γιατί ή αγάπη ήταν ή φταιχτρα... Παραμύθια από τή Μικρά Άσία*, εκδ. Άγκυρα, Αθήνα 1999, σελ. 114.
- Γιώργος Κοτανίδης, *Άπρόσμενα αισθήματα*, μυθιστόρημα, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 1999, σελ. 203.
- Θεώνη Κοτίνη, *Μικρογραφία*, ποιήματα, εκδ. Πλανόδιον, Αθήνα 1999, σελ. 47.
- Έλένη Νίκα Μανωλιτσάκη, *Η πάνινη κοίτλα*, μυθιστόρημα, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 1999, σελ. 159.
- Διονυσίου Σολωμού, *Αυτόγραφα έργα*, Η γυναίκα της Ζάκυθος, επιμέλεια Λίνος Πολίτης, κοινή έκδοση ΑΠΘ, ΜΙΕΤ, ΕΚΕΒΙ, Αθήνα 1998.

• ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ - ΔΟΚΙΜΙΑ

- Francoise Dastur, *Ό θάνατος. Δοκίμιο για τό πεπερασμένο*, μτφρ. Βίκυ Σιδηροπούλου, εκδ. SCRIPTA, Αθήνα 1999, σελ. 104.
- Βασιλική Γρηγοροπούλου, *Γνώση, Πάθη και Πολιτική στη φιλοσοφία του Σπινόζα*, εισαγωγή Κοσμάς Ψυχοπαίδης, εκδ. Άλεξάνδρεια, Αθήνα 1999, σελ. 236.
- Fredric Jameson, *Τό μεγαλοστέρο η ή πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1999, σελ. 323.

• ΑΡΧΑΙΟΓΛΩΣΣΙΑ

- Παντελής Μπουκάλας, *Έπιτάφιος Λόγος. Άρχαία ελληνικά επιτύμβια επιγράμματα*, επιλογή και εισαγωγή Denis Rocquiel, εκδ. Άγρο, Αθήνα 1999, σελ. 238.
- Δ. Ίακώβ, Ι. Καζάκης, Α. Ρεγκάκος (επιμ.), *Έπιστροφή στην Όδύσεια. Δέκα κλασικές μελέτες*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 367.
- Δ. Κυρτάτας, Χ. Μπάλλα (επιμ.), *Η μετάδοση της γνώσης στην αρχαιότητα*, εκδ. Ε.Μ.Ε.Α., Αθήνα 1999, σελ. 171.

• ΙΣΤΟΡΙΑ - ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

- David Nicholas, *Η εξέλιξη του μεσαιωνικού κόσμου. Κοινωνία, διακυβέρνηση και σκέψη στην Ευρώπη (312-1500)*, μτφρ. Μαριάννα Τζιαντζή, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1999, σελ. 762.
- Γιώργος Α. Γιωργιάδης, *Σοσιαλισμός. Προβλήματα θεωρίας, εφαρμογής και πράξης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1999, σελ. 350.

Λευτέρης Δρακόπουλος, *Καύκασος και Κεντρική Ασία. Ίσλαμική ταυτότητα και διακρατικές σχέσεις*, έκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1999, σελ. 94.
Alain Minc, *Η εύτυχής παγκοσμιοποίηση*, Πρόλογος - εισαγωγή Φίλιππος Πιέρους, μτφρ. Μάριος Π. Ανδρικόπουλος, έκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1999, σελ. 254.
Ρόλφ Πόλι, *Τό όνομά μου είναι άνθρωπος. Η κομμένη συνέντευξη*, έκδ. Μαύρη Λίστα, σελ. 224.
Καπετάν Λευτεριάς, *Από την Κοξαρά στά βουνά της Ρούμελης. Έθνική Αντίσταση 1940-1945. Η προσωπική μου μαρτυρία*, έκδ. Θεμέλι, Αθήνα 1999, σελ. 607.

Σταύρος Τζόκας, *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους. Οδοιπορικό στον 19ο αιώνα*, έκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σελ. 298.
Eric Hobsbawm, *Γιά την Ίστορία*, μτφρ. Παρασκευάς Μάταλας, Αθήνα 1999, σελ. 339.
Άλίκη Νικηφόρου, *Δημόσιες Μελέτες στην Κέρκυρα κατά την περίοδο της Βενετικής κυριαρχίας (14ος- 18ος αι.)*, έκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σελ. 526.

«ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ» ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ (ΑΣΚΙ)

Κυκλοφόρησε τό πρώτο τεύχος της περιοδικής έκδοσης των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ίστορίας (ΑΣΚΙ), τό ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ, από τίς εκδόσεις «Θεμέλιο». Προϊόν συλλογικής προσπάθειας όσων συμμετέχουν στίς δραστηριότητες των ΑΣΚΙ, τό νέο περιοδικό επιδιώκει νά αποτελέσει ένα βήμα και ένα εργαστήρι όπου θά παρουσιάζονται οί συλλογές και οί δρατηριότητες των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ίστορίας και θά φιλοξενούνται κείμενα συναφή μέ την Ίστορία του σοσιαλιστικού και εργατικού κινήματος.

Η πρόθεση του περιοδικού νά καλύπτει όσο τό δυνατόν μεγαλύτερο φάσμα θεμάτων για τά όποια ύπάρχει σχετικό αρχειακό υλικό στά ΑΣΚΙ εικονογραφείται από τό πρώτο αυτό τεύχος. Οί εκθέσεις του Άνδρέα Τζήμα για την Άντίσταση, οί έφημερίδες τόιχου της ΕΠΟΝ και οί χειρόγραφες μαρτυρίες πολιτικών κρατουμένων των φυλακών της Αίγινας· αρχειακές ενότητες συγκροτημένες ή υπό κατασκευήν όπως τό Αρχείο του Ραδιοφωνικού Σταθμού «Ελεύθερη Ελλάδα / Φωνή της Άλήθειας», τό αρχείο της Ένωσης Τεχνικών Έλληνικού Κινηματογράφου πριν τή

δικτατορία του '67, τό Αρχείο της ΕΚΟΝ «Ρήγας Φεραΐος» και των οργανώσεων της «έξωκοινοβουλευτικής αριστεράς», αλλά και συλλογές τεκμηρίων για τούς Έλληνες πρόσφυγες που διασώζονται ακόμη στην Ούγγαρία· στιγμές από την Ίστορία των συλλογών του ΚΚΕ και του φωτογραφικού του αρχείου· ή μαρτυρία των λογοτεχνών όπως της Μέλπως Άξιώτη στά γράμματά της από τά χρόνια της πολιτικής προσφυγιάς και του τομέα διανοουμένων της προδικτατορικής ΕΔΑ· αλλά και διασταυρώσεις μέ συγγενή έρευνητικά κέντρα συγκέντρωσης αρχείων όπως τό «Κέντρο Συντήρησης και Μελέτης Τεκμηρίων Σύγχρονης Ίστορίας» (Μόσχα) και τό «Διεθνές Ίνστιτούτο Κοινωνικής Ίστορίας» (Άμστερνταμ). Τέλος ή πληροφοριακή διάσταση αναδεικνύεται από τίς στήλες των συναντήσεων, των βιβλιοπαρουσιάσεων για πρόσφατες εκδόσεις καθώς και ενός χρονικού και ήμερολογίου των ΑΣΚΙ.

Η ύλη του περιοδικού, οί νέες προσεγγίσεις, ύπογραμμίζουν μέ τον σαφέστερο τρόπο και τό αίτημα για «άνοιχτά αρχεία» και την ανάγκη δεύτερων αναγνώσεων και αναστοχασμών.